

Inhoudsopgave

Introductie	4
Hoofdstuk 1. De Braziliaanse affaire voor maart 1648	10
1.1. Inleiding	10
1.2. Het koloniaal bestuur	13
1.3. De WIC en haar fundamentele problemen	18
1.4. Johan Maurits' beleidsadvies	20
1.5. Intermezzo: Johan Maurits naar patria, Hoge Raad naar Brazilië	21
1.6. Het hulpeskader van Witte de With	26
1.7. Conclusie	27
Hoofdstuk 2. Het beleid van de Hoge Raad in Brazilië	29
2.1. Inleiding	29
2.2. De eerste slag bij de Guararapes	31
§2.2.1. Aankomst secours in maart 1648	31
§2.2.2. Oplossen van de problemen	32
§2.2.3. Actie en activiteit	34
§2.2.4. Generaal pardon voor de vijand	35
§2.2.5. In conflict met het krijgsvolk	40
§2.2.6. De Raad vormt een strijdplan	44
§2.2.7. De veldtocht naar de Guararapes	50
2.3. Rol van het leger uitgespeeld	54
2.4. De tweede slag bij de Guararapes	56
§2.4.1. Wederom naar de Guararapes	56
§2.4.2. Andere plannen: Itamaracá en Ceará	60
§2.4.3. De Raad vormt opnieuw een strijdplan	62
§2.4.4. Wederom op veldtocht naar de Guararapes	63

2.5. Johan Maurits' beleidsadvies als toetssteen	66
§2.5.1. Omgang met het krijgsvolk	67
§2.5.2. Rechtvaardigheid in de kolonie	69
§2.5.3. Omgang met de moradores	70
§2.5.4. Onderhoud van de kolonie	71
2.6. Conclusie	73
Epiloog	76
Conclusie	78
Literatuurlijst	81
Bronnenlijst	83

Introductie

Op 13 oktober 1645 in Middelburg legden de nieuwe president, Walter van Schoonenborch, en de nieuwe raadsleden Michiel van Gogh, Simon van Beaumont, Abraham Trouwers en Hendrick Haecx, met uitgestoken hand en uitgestrekte vingers een eed af ten overstaan van de Heren XIX, de bewindhebbers van de West-Indische Compagnie (WIC).¹ De president en raden waren aangesteld door de Heren XIX, maar zoals gebruikelijk was, moesten zij ook een eed afleggen in de vergadering van de Staten-Generaal. Dit geschiedde op 18 november, waarna de president van de Staten-Generaal, Jacob Veth, hen geluk wenste.² De bovengenoemde heren vormden de vernieuwde Raad of de Hoge Regering te Brazilië die het tij daar moest zien te keren.³ Door de situatie in de kolonie gingen zij hun onmogelijke taak met weinig geestdrift tegemoet.⁴

Op dat moment was de opstand van de *moradores*, de Portugese suikerplanters, al uitgebroken en Recife, van waaruit de WIC-kolonie bestuurd werd door de heren Hendrick Hamel, Pieter Bas en Adriaen van Bullestrate, zat in het nauw. De glorie tijden van Johan Maurits van Nassau-Siegen, die als Gouverneur-Generaal van Brazilië alle touwtjes in handen had gehad, waren definitief voorbij. Na het vertrek van Johan Maurits was het bovenstaande driemanschap overgebleven en zij zouden nu vervangen worden door een vernieuwde Hoge Raad. Toch zou deze Hoge Raad er niet in slagen om het verlies van de kolonie te voorkomen. Den Heijer schreef dat de neergang van de kolonie te wijten is aan een 'complex van factoren dat zich niet eenvoudig uiteen laat rafelen'. Hoewel hij dit antwoord als nietszeggend bestempelde, voegde hij er wel aan toe dat het aanbrengen van een bepaalde gradatie van belangrijkheid wel nuttig kan zijn.⁵ In deze scriptie komen in het bijzonder drie factoren aan bod die hun uitwerking hadden op elkaar en samen een verklaring geven voor de neergang van de kolonie.

¹ Samuel Pierre L'Honoré Naber, 'Het dagboek van Hendrik Haecxs, lid van den Hoogen Raad van Brazilië (1645-1654)', *Bijdragen en Mededeelingen Historisch Genootschap Utrecht* 46 (1925) 153; Alexander Bick, *Governing the free sea: the Dutch West India Company and commercial politics, 1618-1645* (PhD diss. University of Princeton, 2012) 166; In deze scriptie verwijst de West-Indische Compagnie (WIC) telkens naar de Oude of Eerste WIC (1621-1674).

² Naber, 'Dagboek van Haecx', 153-154.

³ De officiële titel was President en de Raden representerende de Hoge Regering van Brazilië. In de scriptie wordt naar hen verwezen met de (Hoge) Raad. De Hoge Regering verwijst naar het algeheel ambtelijk stelsel in Nederlands-Brazilië met het Hof van Justitie en de Rekenkamer daarbij inbegrepen.

⁴ W.J. van Hoboken, *Witte de With in Brazilië, 1648-1649* (Amsterdam 1955) 4-5.

⁵ Henk den Heijer, 'Bewindhebbers, gouverneurs en raden van bestuur (Het bestuur van de West-Indische Compagnie in de Republiek en in Brazilië)', in: M.L. Wiesebron ed., *Brazilië in de Nederlandse archieven, 1624-1654* (Leiden 2005) 41.

Ten eerste is de opstand van de Portugezen of Luso-Brazilianen (in Brazilië geboren Portugezen) belangrijk, omdat deze bevolkingsgroep essentieel was voor de suikerproductie van de kolonie. De Nederlanders hadden namelijk weinig kaas gegeten van de suikerproductie en het laten functioneren van een *engenho* (suikermolen). Ook verloor de WIC de grip op het achterland van Recife, de *Vergeas* of *Várzea*, dat voor de suikerproductie en dus voor het commercieel bestaansrecht van de kolonie van belang was. Zo kwam de suikerteelt zo goed als stil te liggen, waardoor de bron van inkomsten die de kosten van de kolonie nog enigszins kon compenseren, verder opdroogde.⁶ Daarnaast bracht de oorlog tegen de opstandelingen extra kosten met zich mee. De WIC-kolonie had dus hulp nodig. Voor die hulp klopte de compagnie aan bij de Staten-Generaal. Vanuit Den Haag werd de compagnie in het najaar van 1645 een subsidie verleend van 700.000 gulden en ook mocht zij 2000 man uit het Staatse leger werven.⁷ Toch vormde de (on)welwillendheid uit het vaderland een tweede factor dat van belang is om de neergang van Nederlands-Brazilië te begrijpen. De economische belangentegenstelling tussen Zeeland en Holland - en dan vooral de stad Amsterdam - zou de hulpverlening uit het vaderland aan de kolonie niet ten goede komen. Het was namelijk zo dat Portugal en de Republiek natuurlijke bondgenoten waren geworden, doordat Portugal zich onafhankelijk van de Spaanse kroon had verklaard. In het jaar 1641 ging een tienjarige wapenstilstand in en in die context kon Amsterdam de Braziliaanse goederen ook via de Portugezen verkrijgen, waardoor handelstechnisch de meerwaarde van een door de WIC bestuurde kolonie wegviel. De Zeeuwen zagen zo hun positie in de suikerhandel ten opzichte van Amsterdam verslechteren en verzochten de Staten-Generaal om Recife te verlossen. De troef die Zeeland kon spelen, was het ondertekenen van de Vrede van Munster, waarvoor unanieme instemming was vereist van alle gewesten. Het is te begrijpen dat dit getouwtrek in de Staten-Generaal de kwestie Brazilië niet ten goede kwam.⁸ De derde factor heeft betrekking op de rol van het beleid van de Hoge Raad in Nederlands-Brazilië. In de scriptie zal daar de nadruk op liggen, omdat deze factor nog niet voldoende aandacht heeft gekregen in de historiografie. Vooral is het interessant om te zien hoe de Raad omging met de besluiten uit het vaderland, de beperkte middelen die hen gezonden werden en de opstandige

⁶ Charles R. Boxer, *The Dutch in Brazil, 1624-1654* (Oxford 1957) 172; Stuart B. Schwartz, 'Actitudes Portuguesas de Tolerancia Religiosa en Brasil Holandés', in: J.M. Santos Pérez ed., *El desafío holandés al dominio ibérico en Brasil en el siglo XVII* (Salamanca 2005) 170; Bick, *Governing the sea*, 187.

⁷ Van Hoboken, *Witte de With*, 4.

⁸ J.G. van Dillen, 'De West-Indische Compagnie, het calvinisme en de politiek', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 74 (1961) 152, 162, 166-167, 170-171; Henk den Heijer, 'Het recht van de sterkste in de polder: Politieke en economische strijd tussen Amsterdam en Zeeland over de kwestie Brazilië, 1630-1654,' in: Dennis Bos, et al. ed., *Harmonie in Holland: het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2008) 84, 86-88.

moradores. Zo geeft de scriptie meer inzicht in het beleid van de Hoge Raad en kan er een genuanceerdere mening over dat beleid worden geformuleerd dan nu in de relevante literatuur gewoon is. Uiteindelijk kan er zo verklaard worden waarom de Hoge Raad er niet in slaagde om de ondergang van de kolonie te voorkomen.

In de geschiedschrijving is niet veel geschreven over het beleid van het bestuur in Nederlands-Brazilië, hoewel Samuel Pierre L'Honoré Naber al in 1925 de veronderstelling opperde dat het oordeel over de Raad wel eens gunstiger zou kunnen uitvallen, wanneer daar meer onderzoek naar zou worden gedaan.⁹ In de polemiek van de jaren zestig tussen W.J. van Hoboken en J.G. van Dillen over de rol van religieuze en economische belangentegenstellingen als oorzaak van de verdeeldheid onder de bewindhebbers in het vaderland en dus ook de teloorgang van de WIC, werd dit onderwerp kort genoemd. Van Hoboken zag namelijk het verlies van Nederlands-Brazilië als een keerpunt in de geschiedenis van de WIC.

Hoe het kon dat het koloniaal bestuur na het vertrek van Johan Maurits er niet in slaagde de kolonie te consolideren, liet hij bewust onbesproken, aangezien dat voor de discussie met Van Dillen niet relevant was.¹⁰ De conclusie van de polemiek was dat Van Hoboken het eens werd met Van Dillen dat de bestuurders in het vaderland, zowel van de WIC als in de Staten-Generaal, zich vooral lieten leiden door economische belangen en niet per se door religieuze overwegingen.¹¹ Hoewel Van Hoboken in deze discussie niet verder in wilde gaan op de invloed van het beleid van de Hoge Raad op het verlies van de kolonie, concludeerde hij in zijn eerder gepubliceerde dissertatie *Witte de With in Brazilië, 1648-1649* (1955) dat hij in de bronnen geen aanleiding had gevonden om de mening van Naber te delen.¹² In zijn dissertatie beschreef hij de twee jaren dat Witte Cornelisz. de With als admiraal in Nederlands-Brazilië diende en Van Hoboken hield er een overwegend negatief oordeel over de Raad op na.¹³ In die twee jaar vonden de laatste twee veldslagen uit de geschiedenis van de kolonie plaats, de slagen bij de bergen van de Guararapes. Zoals Van Hoboken schreef, markeerden deze twee verloren slagen 'een keerpunt in de ontwikkelingen van het Braziliaanse conflict', aangezien het dure hulpeskader zijn doel definitief niet had gehaald, de admiraal kort daarop zonder toestemming afstevende op het vaderland en de

⁹ Naber, 'Dagboek van Haecx', 145.

¹⁰ W.J. van Hoboken, 'De West-Indische Compagnie en de Vrede van Munster', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 70 (1957) 359-363.

¹¹ W.J. van Hoboken, 'Een wederwoord inzake de Westindische Compagnie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 75 (1962) 52.

¹² Van Hoboken, *Witte de With*, 302-303.

¹³ Den Heijer, 'Bewindhebbers', 40.

inwoners van de kolonie elke kans aangrepen om weg te gaan.¹⁴ Hoewel het boek *The Dutch in Brazil, 1624-1654* (1957) van Charles R. Boxer kan worden beschouwd als meest volledige overzichtswerk van Nederlands-Brazilië, is het iets oudere *Das holländische Kolonialreich* (1921) van Hermann Wätjen nog steeds belangrijk met betrekking tot de economische geschiedenis van de kolonie.¹⁵ Voor de laatste jaren van de kolonie - en dan vooral de cruciale jaren 1648 en 1649 - baseerde Boxer zich op Van Hoboken, waardoor een overwegend negatieve oordeel over de Raad prevaleert in de historiografie.¹⁶ Van Hoboken concludeerde namelijk dat de Raad verantwoordelijk was voor het verlies bij de Guararapes.¹⁷ Onlangs gaf Den Heijer in een hoofdstuk over het bestuur in Nederlands-Brazilië desalniettemin te kennen dat hij de mening van Naber deelde en dat het archiefmateriaal met betrekking tot het beleid van de Hoge Raad nog maar door weinig historici is bestudeerd.¹⁸

Het relevante archiefmateriaal waar Den Heijer op doelde, is wel bestudeerd, maar niet specifiek met betrekking tot het beleid van de Hoge Raad. De Braziliaanse historicus J.A. Gonsalves de Mello gebruikte namelijk de *Overgekomen Brieven en Papieren uit Brazilië* en de *Dagelijkse en Secrete Notulen* van de Hoge Raad voor zijn *Tempo dos Flamengos* (1947) dat in 2001 in het Nederlands gepubliceerd werd. Echter was Gonsalves de Mello vooral geïnteresseerd in de sociale en minder in de politieke geschiedenis, hoewel hij meende dat vooral de Notulen een ongekend rijke bron was. In de Notulen werd dag voor dag beschreven welke vragen en problemen er door de Raad werden behandeld. Alle administratieve, politieke, sociale, economische en urbane problemen en oplossingen van de Raad zijn daarin opgenomen.¹⁹ Deze Dagelijkse en Secrete Notulen vormen dan ook de basis van de analyse in deze scriptie. De oorspronkelijke insteek was om het beleid van de Raad na het vertrek van Johan Maurits (1644-1654) te schetsen en in context te plaatsen, zodat het beeld van de Raad genuanceerd wordt en het duidelijk wordt waarom de Raad er niet in kon slagen om de kolonie van haar ondergang te behoeden. Toch bleek dat voor de schaal van deze scriptie een goede focus nodig was. Aangezien er een consensus is dat de slagen bij de Guararapes in april 1648 en februari 1649 een omslag betekenden voor de kolonie en haar lot bezegelde, richt de

¹⁴ Van Hoboken, *Witte de With*, 152-159.

¹⁵ Den Heijer, 'Bewindhebbers', 41 (noot 81); oudere standaardwerken zijn o.a. Pieter Marinus Netscher, *Les Hollandais au Brésil: notice historique sur les Pays-Bas et le Brésil au XVIIe siècle* (Den Haag 1853); Francisco Adolfo de Varnhagen, *Historia das lutas com os holandes no Brasil desde 1624 a 1654* (Wenen 1871); Hermann Wätjen, *Das holländische Kolonialreich in Brasilien: ein Kapitel aus der kolonialgeschichte des 17. Jahrhunderts* (Gotha 1921).

¹⁶ Boxer, *Dutch in Brazil*, 213, 297.

¹⁷ Van Hoboken, *Witte de With*, 152.

¹⁸ Den Heijer, 'Bewindhebbers', 41.

¹⁹ J.A. Gonsalves de Mello, *Nederlanders in Brazilië (1624-1654): de invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië* (Zutphen 2001) 11-13.

analyse zich op het beleid van de Raad rondom deze twee slagen.²⁰ Van daaruit wordt beredeneerd waarom de Hoge Raad er niet in kon slagen om de kolonie van haar ondergang te behoeden.

Het onderzoek is opgebouwd uit twee hoofdstukken die uit meerdere delen bestaan. In het eerste hoofdstuk wordt bondig de geschiedenis van Nederlands-Brazilië geschetst in aanloop naar de situatie waar de Hoge Raad onder leiding van Van Schoonenborch haar taak opnam. Om uitsluitsel te kunnen geven over de rol van de Hoge Raad moet dit vraagstuk in haar bredere context gezien worden, namelijk in zowel de context van het verlies van de WIC-kolonie in Brazilië als in de context van de neergang van de WIC zelf. Het verband tussen het verlies van Brazilië en de neergang van de WIC is reeds aangehaald. De nadruk in dit hoofdstuk ligt op de omstandigheden in de kolonie zelf, in Europa en in de Republiek. Het zal blijken in deze scriptie dat het verlies van Nederlands-Brazilië nauw samenhangt met fundamentele problemen die de WIC had en die haar ook noodlottig zouden worden. Belangrijk is het hierbij dat de verhoudingen tussen de Heren XIX, de Staten-Generaal en de Raad verhelderd worden. Ook worden de bevoegdheden en de taken van de Hoge Raad besproken, zodat het duidelijk wordt waarvoor zij precies aansprakelijk is. Dit hoofdstuk eindigt met het vertrek van Johan Maurits, met de beleidsadviezen in zijn 'politiek testament' en de aankomst van zijn opvolgers en de hulpvloot onder leiding van admiraal Witte de With in Brazilië in maart 1648.

Het tweede hoofdstuk vormt de kern van de scriptie waar het beleid van de Raad rondom de twee slagen bij de Guararapes wordt geanalyseerd. Aangezien het doel is om het oordeel in de historiografie over de Raad te nuanceren, wordt het werk van Van Hoboken als leidraad gebruikt. Zo wordt het bronnenmateriaal, vooral de notulen, naast de literatuur gelegd. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen de eerste en de tweede slag bij de Guararapes. Daarna wordt het onderzochte beleid getoetst aan de beleidsadviezen die Johan Maurits op papier stelde. Op die manier kan er geconcludeerd worden hoe het beleid van de Raad eruit zag en in hoeverre het overeenkomt met de bevindingen van Van Hoboken en in hoeverre het in lijn is met de adviezen van Johan Maurits. Uiteindelijk zal uit dat alles blijken hoe de Raad omging met de besluiten die in het vaderland werden genomen, met de toegezonden middelen en met de opstandige moradores in de kolonie zelf. Daarna wordt in

²⁰ Van Hoboken, *Witte de With*, 152; Leonard Blussé, "Ver Sacrum': hoe 't verzuymd Brazil en 't verwaerloosde Formosa verloren gingen," in: Maurits Ebben, et al. ed., *Alle streken van het kompas* (Zutphen 2010) 157, 160; Bruno R. Ferreira Miranda, *Gente de Guerra* (PhD diss. Leiden University, 2011) 245.

een kort epiloog de nadagen van de kolonie beschreven na het keerpunt dat werd ingeluid door de verliezen bij de Guararapes.

Ten slotte volgt het oordeel over het beleid van de Raad. In het eerste hoofdstuk is immers de context geschetst en in het tweede hoofdstuk is het beleid van de Raad nader onderzocht. In de conclusie zal dat beleid in die context geplaatst worden en zal er gesteld worden waarom de Hoge Raad er niet in kon slagen om de kolonie van haar ondergang te behoeden. Daarbij is er aandacht voor de vragen van Van Hoboken en Den Heijer. Aangezien de 'onontbeerlijke steun uit het vaderland' meestal niet voldoende was en vaak te laat kwam, doordat de communicatie traag was en daarnaast waren die middelen nooit voldoende geweest om de door de bewindhebbers in het vaderland gestelde doelen te behalen. Aangezien de Raad hiervan die bewindhebbers constant op de hoogte bracht, stelde Van Hoboken op de vraag of de Raad gefaald had, een tweeledige wedervraag op. Zo vroeg hij zich af of het beter had gekund en of het niet de schuld was van de bewindhebbers van de Compagnie in het vaderland.²¹ Ook is er in de eindconclusie aandacht voor de belangentegenstelling tussen Zeeland en Holland in de Staten-Generaal. Daarnaast kan de verdere Europese diplomatieke context niet genegeerd worden, aangezien deze bepalend is geweest voor de steun van Lissabon aan Bahia en de opstandelingen in Pernambuco. Door de context te schetsen en het beleid van de Raad vollediger in kaart te brengen, kan er een conclusie worden geformuleerd op de vraag waarom de Hoge Raad de ondergang van Nederlands-Brazilië niet kon voorkomen.

²¹ W.J. van Hoboken, *Witte de With*, 64-65.

Hoofdstuk 1. De Braziliaanse affaire voor maart 1648

1.1. Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de geschiedenis van Nederlands-Brazilië geschetst in context van de WIC. Verder zal de bredere context beschreven worden, waarin de nadruk ligt op de omstandigheden in de kolonie zelf, in Europa en in de Republiek. Daarnaast wordt de periode voor de aanvang van het bewind van de nieuwe Raad besproken. Die periode valt samen met het uitbreken van de opstand na het vertrek van Johan Maurits en met de beleidsadviezen in zijn 'politiek testament' dat hij zijn opvolgers naliet. Dat testament is van belang, omdat zo het beleid van de Hoge Raad verderop in de scriptie enigszins getoetst kan worden aan de hand van het advies van Johan Maurits. Belangrijk is ook om in dit hoofdstuk vast te stellen hoe de Hoge Raad in Brazilië zich verhiel tot de Heren XIX en de Staten-Generaal. Ook worden de leden, bevoegdheden en de taken van de Hoge Raad besproken, zodat het duidelijk wordt waarvoor zij precies aansprakelijk is. Dit hoofdstuk eindigt met de voorbereidingen voor het hulpeskader en de aankomst van admiraal Witte de With in Brazilië, in maart 1648.

Naast de in de inleiding vermelde werken over Nederlands-Brazilië is er meer geschreven dat van belang is. Kort werd al even het werk van Wätjen genoemd. Hij baseerde zich op archiefmateriaal, maar Boxer bekritiseerde zijn werk op het feit dat hij geen Portugese bronnen gebruikte. Onder andere doordat Boxer zich zowel baseerde op Nederlandse als Portugese bronnen kan zijn werk gezien worden als standaardwerk, zeker met betrekking tot de politiek-militaire geschiedenis van de kolonie. Voor de economische geschiedenis van Nederlands-Brazilië blijft het werk van Wätjen erg belangrijk. Voor de sociale geschiedenis kan er verwezen worden naar *Tempo dos Flamengos* en het meer recente *Viver e morrer no Brasil holandês* (2005) van Marcos Galindo.²² Met betrekking tot de diplomatieke context van de Braziliaanse kwestie en de lastige relatie die Portugal onderhield met Portugees-Brazilië, biedt het werk *De Braziliaanse affaire* (1998) van Evaldo Cabral de Mello uitkomst.²³ Over Johan Maurits is ook vrij veel geschreven. Bekende werken zijn *Johan Maurits van Nassau: de Braziliaan* (1947) van P.J. Bouman en meer recent *Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1604-1679: A Humanist prince in Europe and Brazil* (1979)

²² Marcos Galindo en Ernst van den Boogaart, *Viver e morrer no Brasil holandês* (Recife 2005).

²³ Evaldo Cabral de Mello, *De Braziliaanse affaire: Portugal, de Republiek der Verenigde Nederlanden en Noord-Oost Brazilië, 1641-1669* (Zutphen 2005).

samengesteld door onder andere E. van den Boogaart.²⁴ Voor deze scriptie is de periode van Johan Maurits van belang, omdat die periode de context scheidt in welke de nieuwe raden belanden. Zoals aangekondigd begint dit hoofdstuk nu met de bredere context van de kwestie Brazilië. Daarvoor wordt vooral verwezen naar het werk van Henk den Heijer.²⁵

Pas vanaf 1594 duiken meldingen van Nederlandse schepen in het Atlantisch gebied op in de verslagen voor de Spaanse kroon.²⁶ Tot die tijd focuste de Nederlandse scheepvaart zich vooral op Europa. Eind zestiende eeuw groeide de omvang van de Nederlandse handel wereldwijd enorm.²⁷ Aangezien deze Nederlandse schepen zich steeds vaker begaven in Iberisch territorium, nam het risico toe. Ook voerden de Spaanse koningen embargo's in, waardoor het voor Nederlanders moeilijker werd om Atlantische producten te verkrijgen. Daardoor werden zij min of meer gedwongen om zelf op de Atlantische bestemmingen te varen.²⁸ In die tijd kreeg de Atlantische vaart vorm door particuliere compagnieën die op den duur niet in staat bleken om zich te weren tegen de maatregelen van de Spaanse koning, Filips II, tegen de Nederlandse inmenging in de Atlantische handel. Uit die noodzaak en in de context van de voortdurende oorlog tegen de Spaanse koning groeiden ideeën om een geötrooieerde compagnie op te richten.

Hoewel Willem Usselinx, een Antwerpse koopman die naar Zeeland was gemigreerd, plannen voor een dergelijk compagnie al vanaf 1592 bepleitte, zou de oprichting nog een aantal decennia op zich laten wachten. Usselinx zag de compagnie vooral als een middel om landbouwkoloniën te stichten in het Atlantisch gebied. Aangezien dat de Spaanse koning tegen de borst zou stoten, zou de compagnie ook strijd moeten kunnen leveren. Eind 16^e eeuw bestond er geen noodzaak om een geötrooieerde compagnie op te richten voor de vaart op de West, omdat er ruimte genoeg was voor particuliere initiatieven. Echter, was er met

²⁴ P.J. Bouman, *Johan Maurits van Nassau: de Braziliaan* (Utrecht 1947); Ernst van den Boogaart, Hendrik R. Hoetink, en Peter J. Whitehead, ed. *Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1604-1679: A Humanist prince in Europe and Brazil: Essays on the Occasion of the Tercentenary of his Death* (Den Haag 1979).

²⁵ Henk den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2013) en Henk den Heijer, 'Bewindhebbers, gouverneurs en raden van bestuur (Het bestuur van de West-Indische Compagnie in de Republiek en in Brazilië)', in: M.L. Wiesebron ed., *Brazilië in de Nederlandse archieven, 1624-1654* (Leiden 2005).

²⁶ Cornelis Ch. Goslinga, *Los holandeses en el Caribe* (Havana 1983) 51. Goslinga citeerde hier J. Reygersbergh van Cortgene, *De Oude Chronijcke ende historien van Zeelandt* (Middelburg 1634) 286-287; Victor Enthoven, 'Early Dutch Expansion in the Atlantic Region' in: , ed. Johannes Postma and Victor Enthoven, *Riches from the Atlantic Commerce: Dutch Transatlantic Trade and Shipping, 1585-1817* (Leiden 2003) 23.

²⁷ Engel Sluiter, 'Dutch-Spanish Rivalry in the Caribbean Area, 1594-1609', *The Hispanic American Review* 28, no. 2 (1948) 165-170.

²⁸ Den Heijer, 'Bewindhebbers', 17; Jonathan I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford 1989) 57; José Manuel Santos Pérez, 'Filipe III e Ameaça Neerlandesa no Brasil: Medos Globais, Estratégia Real e Respostas Locais', in: M.L. Wiesebron ed., *Brazilië in de Nederlandse archieven, 1624-1654* (Leiden 2013) 150; Wätjen, *Das holländische Kolonialreich*, 26.

betrekking tot de vaart op de Oost een zodanig hoge mate van concurrentie dat de particulieren gebaat waren bij een door de Staten-Generaal geoctrooieerde compagnie. Toch vonden de ideeën van Usselinx wel weerklank in Zeeland en Holland. In 1606 richtten de Staten van Holland een commissie op die de haalbaarheid onderzochten van een WIC. Ook in de Staten-Generaal werden de plannen concreter. Het conceptoctrooi dat voortkwam uit het werk van de commissie van de Staten van Holland strookte niet erg met de oorspronkelijke plannen van Usselinx. De afgevaardigden van de Staten van Holland voorzagen een compagnie die zich zou bezig houden met handel en scheepvaart en ook zou kunnen dienen in de strijd tegen de Spaanse koning. Het Atlantisch gebied leende zich daar uitstekend voor, omdat de inkomsten uit de zilver- en goudwinning en de suikerproductie essentieel was voor de economie van de Iberische unie.²⁹ Net zoals de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) zou de West-Indische Compagnie (WIC) namens de Staten-Generaal een monopolie hebben in het betreffende gebied. Dit betekende dat de compagnie juridische en militaire bevoegdheden kreeg. Toch werd de compagnie niet direct opgericht. Sinds 1606 waren er namelijk ook vredesbesprekingen tussen de Republiek en de koning van Spanje, waardoor de plannen voor een West-Indische Compagnie voorlopig van tafel verdwenen. Toen een hervatting van de strijd onvermijdelijk leek en het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) ten einde liep, kwamen de plannen voor een WIC weer op tafel. Met een octrooi dat de structuur en de bevoegdheden had bepaald, was de oprichting in 1621 een feit.³⁰ De organisatie van de WIC weerspiegelde de decentrale aard van de Republiek en het bestuur was onder verdeeld over vijf kamers: Amsterdam, Zeeland, Maze, Noorderkwartier en Stad en Lande. Het hoogste bestuursorgaan was de Heren XIX dat bestond uit 18 vertegenwoordigers van de verschillende kamers en uit een vertegenwoordiger van de Staten-Generaal.³¹

Toen er uiteindelijk voldoende kapitaal was verzameld in 1623, konden de activiteiten van de compagnie beginnen. Het doel was immers om de handel in het Atlantisch gebied uit te breiden. Onvermijdelijk was het om daar dan de Portugezen en Spanjaarden tegen zich in het harnas te jagen. De Staten-Generaal hadden de compagnie daarom verzekerd van militaire hulp. Zo werd er vorm gegeven aan een 'groot desseijn' dat onder andere gericht was op de verovering van de Portugese kolonie Brazilië, aangezien de Spaanse gebieden beter verdedigd

²⁹ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 20-21.

³⁰ Johannes de Laet, *Iaerlyck verhael van de verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie in derthien boecken*, vier delen, uitgegeven door S.P. L'Honoré Naber, deel 1 ('s Gravenhage 1931-1937) 6-23.

³¹ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 25-30.

werden en Brazilië voor de suikerteelt enorm van belang was.³² Zo geschiedde het dat in 1624 een vloot onder leiding van Jacob Willekens en viceadmiraal Piet Heyn een aanval begon op Salvador, gelegen in de Allerheiligenbaai. De troepen slaagden erin om de stad te nemen en de inwoners trokken zich terug in de bossen om van daaruit een guerrillaoorlog te starten. Ondertussen moest de verdediging van de stad georganiseerd worden totdat er hulp uit het vaderland zou komen.³³

1.2. Het koloniaal bestuur

Aanvankelijk werd het bestuur en de organisatie geregeld via artikelbrieven die op scheepsrecht waren gebaseerd. In zulke artikelbrieven werd de hiërarchie aangegeven met betrekking tot de besluitvorming. Vaak betekende dit dat zo'n scheepsraad of bestuur bestond uit de schipper en enkele officieren of in het geval het om de gehele vloot ging, de admiraal, de kapiteins en eventueel officieren en kooplieden. De overige regelgeving was gebaseerd op de in de Republiek geldende wetten. Na de verovering van Salvador werd er zo'n bestuurlijke raad ingesteld onder leiding van eerst Johan van Dort, de militaire opperbevelhebber, en na zijn overlijden door twee officieren, Allert en Willem Schouten, die tevens broers waren. Toen de verovering van Salvador in het vaderland bekend werd, stelde de Heren XIX een regeringsconcept op voor het bestuur van heel Brazilië dat bepaalde dat de hoogste vertegenwoordiging van het bestuur zou bestaan uit een Politieke Raad van negen raadsleden. Verder beschreef het concept de bestuurlijke en juridische inrichting van de kolonie. Toch zou het concept nooit uitgevoerd worden, aangezien hulp voor Salvador te laat kwam en de Nederlanders de stad uiteindelijk binnen een jaar moesten verlaten. De rest van het 'groot desseijn' zou ook mislukken en het falen van dit plan had de compagnie economisch uitgeput. Pas in 1628 toen Piet Heyn de zilvervloot veroverde in de baai van Matanzas bij Cuba, had de compagnie weer de moed en de middelen om een tweede aanval op de Portugese gebieden in Brazilië te ondernemen. Onder leiding van Hendrick Cornelisz. Loncq kwam een vloot aan in Pernambuco in 1630. De troepen, aangevoerd door Diederick van Waerdenburgh, slaagden erin om Olinda en Recife te veroveren. Net als zes jaar eerder, waren veel inwoners gevlucht en begonnen een guerrillaoorlog, waardoor de Nederlanders wederom ingesloten zaten. Het grote verschil was dat dit keer de bevoorrading beter was geregeld en ook stond het van te

³² A.R. Disney, *A history of Portugal and the Portuguese empire, Vol. 1: from beginnings to 1807: Portugal* (Cambridge 2009) 192- 210.

³³ Den Heijer, 'Bewindhebbers', 26-27.

voren vast hoe de kolonie bestuurd zou moeten worden. Op basis van het regeringsconcept dat na de verovering van Salvador was opgesteld, was in 1629 een 'Ordre van Regieringe' opgesteld dat als richtlijn gold voor alle koloniën in de West. Hoewel de Ordre nagenoeg gelijk was aan het concept uit 1624, is het belangrijk dat er werd vastgesteld dat de Politieke Raad zou worden gevormd door de Heren XIX en zou moeten worden goedgekeurd door de Staten-Generaal. Dit zou de praktijk blijven, zoals uit de inleiding van deze scriptie bleek. Daarnaast mocht deze Politieke Raad lokale regelgeving uitvaardigen, als de lokale omstandigheden dat vereisten. Wel moesten de Heren XIX daar achteraf dan van op de hoogte worden gebracht en zij moesten uiteindelijk akkoord gaan. Het voorzitterschap werd gerouleerd en was dus wisselend in handen van een van de burgercommissarissen.³⁴ Hoewel de situatie na de verovering van Recife niet rooskleurig was door bijvoorbeeld gebrek aan goed voedsel, werd er in de Republiek een nieuwe vloot voorbereid om te verovering te consolideren. In 1632 wisten de Nederlanders met hulp van de inlichtingen van een overgekomen mulat, Domingos Fernandes Calabar, Recife te ontzetten en het tij te keren. Den Heijer noemde het grootste struikelblok voor het bestrijden van de vijand het zwakke bestuursapparaat van de WIC-kolonie waar de burgerlijke en de militaire leiding het waarschijnlijk vaak oneens waren. Om daar verandering in te brengen zonden de Heren XIX twee van hen naar de kolonie om het militaire en burgerlijke bestuur op zich te nemen. De twee bewindhebbers, Matthijs van Ceulen en Johan Gijsselingh, boekten al gauw succes en lieten de troepen verschillende Portugese stellingen innemen. Daarnaast probeerden zij ook de 'harten' van de Portugezen te winnen door de moradores hun godsdienstbeoefening te dogen. In 1634 keerden beide heren terug naar het vaderland. Het gezag droegen zij over aan een Politieke Raad van vijf leden, aangevuld met de nieuwe opperbevelhebber van de militia, Sigismund von Schoppe die lid was en stem had in deze raad. Net als voorheen botste de burgerlijke en de militaire leiding met elkaar en was de Politieke Raad sterk verdeeld.³⁵ De Braziliaanse affaire had de compagnie al veel geld gekost en de schulden waren opgelopen tot 18 miljoen gulden in 1636. Er was duidelijk een sterk figuur nodig die de kolonie kon leiden, de Braziliaanse bezittingen kon uitbreiden en de kolonie welvarend kon maken.³⁶

³⁴ Den Heijer, 'Bewindhebbers', 28-32; Cornelis Cau, *Groot Placaet-Boeck II*, Ordre van Regieringe artikel 1, 5 en 8 ('s Gravenhage 1658) 1235-1236.

³⁵ Christoffel Arciszweski, 'Memorie door den kolonnel Artichofsky, bij zijn vertrek uit Brazilië in 1637 overgeleverd aan Graaf Maurits en zijnen Geheimen Raad', *Kroniek Historisch Genootschap Utrecht* 25 (1869) 258-259.

³⁶ Den Heijer, 'Bewindhebbers', 32-35; P.J. Bouman, *Johan Maurits van Nassau: de Braziliaan* (Utrecht 1947) 30.

Deze persoon zou Johan Maurits van Nassau-Siegen zijn, die in de Republiek enige beroemdheid genoot als militair. Met de komst van Johan Maurits als gouverneur-generaal in 1637 veranderde het bestuur van de kolonie aanzienlijk. De Politieke Raad werd vervangen door een *Hoogen en Secreten Raad* of Hoge Regering, bestaande uit drie leden naast Johan Maurits: Adriaen van der Dussen, en de twee bewindhebbers die de leiding eerder al in 1632 overgenomen hadden, Ceulen en Gijsselingh. Hoewel Johan Maurits geen absolute macht had, bekleedde hij wel het voorzitterschap en had een dubbele stem, zodat hij het beleid naar zijn hand kon zetten. De Politieke Raad bleef wel bestaan en werd een soort Hof van Justitie voor civiele- en strafrechtzaken. De lagere rechtspraak geschiedde in *camaras de escabinos*, bestaande uit Nederlanders en Portugezen, Een camara was een soort schepenbank die werd geleid door een Nederlandse schout. Alle leden moesten zijn goedgekeurd door de Raad. Naast het feit dat men in hoger beroep kon gaan bij de Politieke Raad, had zij ook de taak om Johan Maurits van financieel advies te voorzien. In een rekenkamer werd de financiële boekhouding bijgehouden. Deze vorm van het bestuursapparaat met een Hoge Raad, een soort Hof van Justitie met haar *camaras* en een Rekenkamer zou behouden blijven in de rest van de geschiedenis van Nederlands-Brazilië.³⁷

Al na twee weken na Johan Maurits' aankomst, streed hij in de voorste linies tegen de vijand bij Porto Calvo, waar hij de Portugezen verpletterend versloeg. Door de Portugezen verder naar het zuiden te verdrijven, consolideerde hij enigszins de positie van de WIC-kolonie in Brazilië. Door het winnen van de strijd in Porto Calvo won hij ook de waardering van Jan de Wij, de koning van de Tapujas, met wie Johan Maurits waardevolle vriendschappelijke zou onderhouden. Verder voerde Johan Maurits de hierboven genoemde bestuurshervormingen door en bestreed hij corruptie en onzedelijkheid in de kolonie. Ook voerde Johan Maurits een beleid van tolerantie met betrekking tot (religieus) andersdenkenden. Zo keerde de rust terug en creëerde Johan Maurits de omstandigheden waaronder de suikerhandel zou kunnen floreren. Een opbloei van die handel was ook noodzakelijk, aangezien de financiële situatie van de WIC nog steeds haar achilleshiel was. Doordat er door de oorlog een tekort aan arbeidskrachten was ontstaan, besloot de gouverneur de slavendepots aan de Afrikaanse Westkust te veroveren.³⁸ Ondertussen laaide in de Republiek de discussie weer op over het handelsmonopolie van de WIC, aangezien de compagnie er nog steeds niet in slaagde om haar kolonie van voldoende middelen te voorzien.

³⁷ Cau, *Groot Placaet-Boeck II*, Ordre van Regieringe, 1247-1264; Den Heijer, 'Bewindhebbers', 35-36; Bouman, *Johan Maurits*, 37-38

³⁸ Bouman, *Johan Maurits*, 32, 34, 38, 40, 41, 43.

Dit vormde een obstakel voor de economische exploitatie van de kolonie. Daarom hadden de Heren XIX al in 1630 besloten om particuliere handel tegen recognitie aan de WIC toe te staan. In 1636 was echter een nieuw handelsverbod door de Staten-Generaal afgekondigd die het monopolie van de WIC weer in ere herstelde. Toen in 1637 de discussie weer oplaaide, werd er besloten om de handel weer open te stellen, omdat ook Johan Maurits zich ten gunste daarvan had uitgesproken.³⁹

In datzelfde jaar, 1638, besloot Johan Maurits een uitval te ondernemen naar de Bahia in de Allerheiligenbaai, ondanks dat hij zijn aandacht liever liet uitgaan naar het organiseren van het al bezette gebied. De opdracht daarvoor kwam uit het vaderland. De bewindhebbers meenden namelijk dat alleen Brazilië de WIC van financiële ondergang kon behoeden. Aangezien Bahia de basis vormde van het Portugese bestuur in Brazilië en ook de plaats van waaruit een eventuele aanval op het Nederlandse gebied kon worden georganiseerd, moest Bahia veroverd worden. Ook Den Heijer en Cabral de Mello meenden dat zolang de Portugezen over Bahia beschikten, zij zich niet zouden neerleggen bij de Nederlandse bezetting, en dat zonder voldoende middelen uit het vaderland dit niet haalbaar was.⁴⁰ Hoewel de belangen groot waren, zou de aanval op Bahia in 1638 mislukken. De verdedigers hadden meer mannen dan de aanvallers en het gevecht bleef uren onbeslist. Uiteindelijk besloot Johan Maurits dat de overmacht te groot was en dat terugtrekken de enige optie was. Hoewel Johan Maurits in correspondentie aan de Heren XIX zijn nederlaag erkende, wees hij de bewindhebbers erop dat zij minder hulptroepen hadden toegezonden dan zij eerst beloofd hadden.⁴¹ Deze geschiedenis zou zich nog een aantal keer herhalen. Ook de toegezonden hulpmacht van 1640 zou te gering zijn om de Bahia te overmeesteren.⁴² Zoals later in deze scriptie zal blijken, waren ook de later toegezonden hulptroepen, zoals in 1648, steeds te gering om zo een dergelijke, weliswaar noodzakelijke, onderneming te kunnen realiseren.

Hoewel de gouverneur in de Bahia weinig succes had, breidde hij de kolonie in noordelijke richting uit naar Ceará. In de context van deze Nederlandse veroveringen, bereidde de Spaanse koning een aanval voor op Nederlands-Brazilië, terwijl Johan Maurits een enorm tekort had aan troepen, oorlogsbenodigdheden en voedsel. De Heren XIX klopten na het horen van deze berichten aan bij de Staten-Generaal voor hulp. Zo keerde Christoffel Arciszewski, die eerder al furore had gemaakt als kolonel in Nederlands-Brazilië, in 1639

³⁹ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 40-41; Johan Maurits, 'Memorie van Prins Maurits van Nassau van 16 Jan. 1638, waarbij deze op vrijen handel aandringt en het monopolie der West-Indische Compagnie bestrijdt', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht* 11, no. 3, 1 (1855) 60-70.

⁴⁰ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 39; Cabral de Mello, *De Braziliaanse Affaire*, 69.

⁴¹ Bouman, *Johan Maurits*, 45-47.

⁴² Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 41.

terug met een troepenmacht om de kolonie te verdedigen tegen de aanstaande aanval. De schepen waarmee deze macht was gekomen, werden bij de vloot van admiraal Willem Cornelisz. Loos gevoegd die na aankomst van nog een aantal gezonden schepen beschikte over een vloot van 30 schepen met een bemanning van 2800 koppen. Hoewel de Spaanse armada enige vertraging had opgelopen, kwam het in januari 1640 tot een treffen, waar de Nederlanders, ondanks het verliezen van hun admiraal, aan het langste eind trokken.⁴³ Deze overwinning was niet het enige dat het perspectief van de kolonie verbeterde. De vrije handel die vanaf 1638 mogelijk was, zorgde ervoor dat er een tijd van economische bloei was aangebroken in de kolonie. Ondanks de groei van de suikerproductie, bleef een groei van de landbouw en dus de eigen voedselvoorziening uit, doordat er nog steeds weinig belangstelling onder Nederlandse boeren was om te emigreren naar Brazilië. De grootste groep immigranten bestond uit kooplieden, vooral Joden en Nieuwe Christenen, gedoopte Portugese Joden, maakten de oversteek. Aangezien de Johan Maurits het belang voor de kolonie van deze groepen begreep, verzekerde hij hen van rechtsveiligheid en de vrijheid om hun geloof te kunnen beoefenen.⁴⁴

In 1640 nam de geschiedenis een onvoorziene loop. Zoals hierboven genoemd, mislukte een tweede aanval op de Bahia in dat jaar, omdat de troepenmacht te gering was. Na kritiek uit het vaderland en gefrustreerd door het feit dat er steeds onvoldoende middelen gezonden werden, bood Johan Maurits in mei zijn ontslag aan. Of Johan Maurits dit meende of zodoende de Heren XIX onder druk wilde zetten en te bewegen tot meer steun, wordt hier in het midden gelaten. Echter, zou in Portugal een opstand uitbreken en zou João van Bragança in december tot koning van Portugal worden uitgeroepen.⁴⁵ Zo brak Portugal met Spanje die samen van 1580-1640 een personele unie gevormd hadden. De Republiek en Portugal werden zo natuurlijke bondgenoten. Tijdens de vredesonderhandelingen tussen de Republiek en Portugal en voordat het bestand van kracht zou zijn in de koloniën, vroegen de Heren XIX Johan Maurits nog een aantal gebieden op de Portugezen te veroveren. Zo geschiedde het dat de gouverneur-generaal Luanda, São Tomé, Sergipe en Maranhão veroverde in 1641. Toen de wapenstilstand uiteindelijk gesloten werd, voelden de Portugezen zich benadeeld door Johan Maurits, die gebruik had gemaakt van de situatie. Verder besloten de bewindhebbers dat de kosten gedrukt moesten worden nu er vrede was. Dat was mogelijk,

⁴³ Bouman, *Johan Maurits*, 50-58.

⁴⁴ *Ibidem*, 61-62.

⁴⁵ *Ibidem*, 70.

omdat de wapenstilstand de territoriale status quo bevroor.⁴⁶ Zo werd de troepenmacht gemarginaliseerd en ook de succesvolle, maar dure gouverneur werd teruggeroepen.⁴⁷ Hoewel het beleid van Johan Maurits in de historiografie overwegend als succesvol wordt bestempeld, zijn er meer recentelijk ook auteurs die wijzen op het feit dat Johan Maurits de compagnie veel geld kostte, waardoor de schulden zich maar op bleven stapelen. Behalve de kosten van Mauritsstad en de uitgaven in naam van de wetenschap en kunst, had Johan Maurits een beleid van verzoening en godsdienstvrijheid gevoerd. Een beroemd voorbeeld van een werk dat in die tijd gerealiseerd werd en voor lange tijd toonaangevend was in de natuurwetenschap was *Historia Natvralis Brasiliae*.⁴⁸ Daarbij had hij de moradores veel geld voorgeschoten. Johan Maurits' opvolgers mochten dat geld weer proberen te innen en desondanks alles de Portugezen in toom proberen te houden.⁴⁹ Om zijn opvolgers voor te bereiden op wat hen te wachten stond en deels om zijn eigen gevoerd beleid te rechtvaardigen, had Johan Maurits een beleidsadvies uitgewerkt. Eerst wordt nu dat advies besproken en vervolgens wordt de situatie van de WIC nader uitgediept.

1.3. Johan Maurits' beleidsadvies

Het 'Politiek Testament' dat Johan Maurits zijn opvolgers naliet, besloeg veel verschillende zaken. Zo raadde hij zijn opvolgers af om als gehele Raad over zaken te beslissen. Het zou beter zijn om een commissie samen te stellen voor specifieke verzoeken, zodat de eventuele impopulaire beslissing niet door alle heren raden gedragen zouden worden.⁵⁰ Ook waarschuwde Johan Maurits voor Portugees-Brazilië, dat bestuurd werd vanuit Bahia, en gaf te kennen dat men geen reden tot aanstoot zou moeten geven en dat oorlog zou moeten worden vermeden met de gouverneur van Bahia. Johan Maurits vond het risico van oorlog of incidenten te groot, aangezien extra troepen over de grens en gewapende indianen tot rampspoed in Nederlands-Brazilië zou leiden. Daarnaast gaf Johan Maurits meer advies van algemene aard.

⁴⁶ Cabral de Mello, *De Braziliaanse affaire*, 24.

⁴⁷ Den Heijer, 'Bewindhebbers', 37-38.

⁴⁸ Willem Piso, Georg Markgraf, en Johannes de Laet, *Historia Natvralis Brasiliae: In qua non tantum plantæ et animalia, sed et indigenarum morbi, ingenia et mores describuntur et iconibus supra quingentas illustrantur* (Leiden 1648).

⁴⁹ Blussé, 'Ver Sacrum', 157, 159.

⁵⁰ Casparus Barlaeus (S.P. L'Honoré Naber, redactie en vertaling), *Nederlandsch Brazilië onder het bewind van Johan Maurits, Grave van Nassau, 1637-1644. Historisch-Geographisch-Ethnographisch. Naar de Latijnsche uitgave van 1647 voor het eerst in het Nederlands bewerkt door S.P. L'H.N.* ('s Gravenhage 1923) 378.

Johan Maurits benadrukte het belang van recht en justitie in de kolonie en het was de taak van de Hoge Raad om te zorgen dat ieder zijn recht toe zou komen. Met betrekking tot straffen beval Johan Maurits zijn opvolgers aan tot het vinden van een balans tussen strengheid en zachtmoedigheid. Daarnaast raadde Johan Maurits verdere hervormingen aan van het Hof (eerder de Politieke Raad) en de bestrijding van corruptie van de ambtenaren. De bovenstaande hervormingen zouden tot doel hebben om de gemoederen - vooral van de Portugezen - tot bedaren te brengen. Dit belang werd een aantal keren door Johan Maurits onderstreept. In deze context toonde Johan Maurits ook zijn afschuw voor omkoperijen en het aannemen van geschenken. In plaats daarvan maande hij zijn opvolgers tot het bewandelen van de weg der eerlijkheid.

In lijn met het bovenstaande, bleek het belangrijkste thema van het Politiek Testament de omgang met de Portugezen was. Johan Maurits benadrukte het belang om er op toe te zien dat de Portugezen goed behandeld werden. Hij zag namelijk daarin het succes van de regering. Dit succes lag niet in forten en kastelen, maar in de gemoederen van de bevolking. In het verlengde daarvan, raadde de gouverneur-generaal aan om geen nieuwe belastingen te heffen, omdat dit de landsvrede niet ten goede zou komen. Mocht het toch nodig zijn om extra belastingen te heffen, zo zei Johan Maurits, 'scheer het schaap, doch vilt het niet.' Dit zou alleen maar onlusten te weeg brengen. Expliciet betoogde hij gematigdheid jegens de *senhores de engenho* ofwel de eigenaren van de suikermolens, die vaak Portugees waren en essentieel voor de kostencompensatie van de kolonie. Vervolgens betoogde Johan Maurits het belang van de relatieve religieuze tolerantie die hij ten uitvoer had gebracht tijdens zijn bewind. De gouverneur hield zijn opvolgers voor dat het soms beter is om een oogje dicht te knijpen en daarnaast ieder zijn mening te eerbiedigen. Zo predikte Johan Maurits een zeker gedoogbeleid wat betreft katholieke en joodse gebruiken en tradities - ook als dit in het openbaar gebeurde. Verder raadde hij aan om het gezag te eerbiedigen van de Portugese geestelijken en hen niet te streng te bejegenen. Johan Maurits pleitte voor het bestraffen van overtredingen met betrekking tot religie jegens Portugezen. Zo blijkt eens te meer het belang dat hij hechtte aan de goede omgang met de moradores.

Met betrekking tot de militie, benadrukte Johan Maurits vooral dat de nieuwe Hoge Raad gezag zou moeten hebben, maar toch toegankelijk zou moeten zijn. Om dit te bewerkstelligen zouden de soldaten op audiëntie mogen komen bij de Hoge Raad. Toch mocht het gezag niet lijden onder deze toegankelijkheid. Johan Maurits benadrukte dat 'straffeloosheid overtreding uitlokt'. Daarom raadde hij eerder strengheid dan zachtheid aan met betrekking tot militaire rechtspleging. Opnieuw noemde hij hier ook het belang van het

voorkomen dat de soldaten moradores en landbouwers lastig zouden vallen. Daarbij voegde hij dat het daarom beter was om oorlog te voeren dan om in vrede te leven, aangezien in die ledigheid onrust zou broeien. Een ander belangrijk thema dat Johan Maurits aansneed, ging over de taak van het bestuur om te zorgen dat officieren hun soldij zouden ontvangen en dat er genoeg muntgeld en vivres zouden zijn voor de soldaten. Over de relatie met de militaire autoriteiten raadde Johan Maurits aan om hen als gelijken te behandelen met goede manieren, vriendelijkheid en toegankelijkheid. Toch zou het gezag van de Hoge Raad daardoor niet ondermijnd mogen worden en ook toonde Johan Maurits wederom zijn afschuw voor corruptie of vriendjespolitiek. Hij zag dat als de grootste verdorvenheid van de staat.

In het politiek testament is ook advies te vinden over het onderhoud en inspectie van forten en deze te voorzien van voldoende victualiën en wapens. Daarnaast greep Johan Maurits de kans aan om ook het belang van het behoud van Vrijburg en haar vijvers te onderstrepen. Het behoud van Vrijburg was namelijk essentieel voor de watervoorziening van Recife en Antônio Vaz. Ook noemde hij in dit fragment het belang voor het behoud van de brugverbinding tussen Recife en Antônio Vaz. Enerzijds kon men hier inkomsten uit tolgelden verkrijgen en anderzijds konden beide steden ten tijde van oorlog als reserve voor elkaar dienen. Een andere belangrijke verbindingsbrug was volgens Johan Maurits die bij paleis Boavista die leidde tot de Varzeas, het belangrijke achterland van Recife voor de suikerteelt.⁵¹

Samenvattend, raadde Johan Maurits aan om goed om te gaan met de moradores door onjuiste bejegening te voorkomen en hun godsdienstuitoefening te tolereren. Daarnaast wees Johan Maurits op het belang om de soldaten goed te verzorgen en op tijd uit te betalen. Ook moest de Hoge Raad op een goede manier omgaan met de militaire autoriteiten. Opvallend is ook dat de gouverneur een oorlog tegen Bahia afraadde, ondanks dat hij dit zelf wel in 1638 en 1640 geprobeerd had. Nu volgt de situatie waarin de WIC zich verkeerde in deze periode.

1.4. De WIC en haar fundamentele problemen

Gedurende de gehele geschiedenis van de WIC had het te kampen met hoge schulden. Tijdens de besprekingen in het vaderland over de verlenging van het eerste octrooi in 1645, werd ook al onderzocht of een fusie tussen de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de WIC mogelijk was. Hoewel de bewindhebbers van de WIC positief tegenover dat idee stonden, moesten de bewindhebbers van de VOC daar niets van hebben. Om zich vrij te waren van de

⁵¹ Ibidem, 375-377, 379-382.

fusie, betaalde de VOC anderhalf miljoen aan de WIC, waarna de Staten-Generaal de beide octrooien voor 25 jaar verlengden in 1647.⁵² Na het verlies van Brazilië werd de WIC gedwongen om buitenproportioneel te lenen om te voorkomen dat de handel niet helemaal stil kwam te liggen. De WIC bestuurde namelijk niet alleen Brazilië, maar ook richtte zij zich op de Afrikaanse Westkust, Curaçao en Nieuw-Amsterdam. Blussé zocht de verklaring voor het verlies van Brazilië en de teloorgang van de WIC in die 'imperial over stretch'. Den Heijer beaamde dit in andere bewoordingen toen hij stelde dat het 'groot desseijn' te ambitieus was voor een onderneming met zodanig beperkte middelen, zoals de WIC. Daarnaast meende hij dat de keuze van de Heren XIX om tweemaal het grootste gedeelte van hun verworven kapitaal te investeren in de Portugese koloniën bedrijfstechnisch gezien niet verstandig was.⁵³ Door deze bedrijfsvoering was het goed te begrijpen dat bij nieuwe onderhandelingen over de octrooiverlenging de aandeelhouders de bewindhebbers van de WIC onder druk zouden zetten. Hoewel het octrooi pas in 1671 zou aflopen, begonnen de onderhandelingen al in 1663, omdat de Heren XIX de problemen al tegemoet zagen. Toen de hoofdparticipanten en de obligatiehouders het niet eens konden worden met elkaar en met de bewindhebbers van de WIC, doorbraken de Staten van Holland de impasse door een nieuw voorstel. Zo werd de Oude WIC in 1674 ontbonden en werd een nieuwe compagnie opgericht, waarbij grotendeels aan de eisen van de aandeelhouders werd voldaan. De WIC zou voortaan geleid worden door tien in plaats van negentien heren en de macht van deze bewindhebbers was verder ingeperkt.⁵⁴ Voordat het zover was, probeerden de bewindhebbers hun kosten en toenemende schulden te drukken door Johan Maurits terug te roepen en de krijgsmacht te reduceren.

1.5. Intermezzo: Johan Maurits naar patria, Hoge Raad naar Brazilië

Toen Johan Maurits in mei 1644 repatrieerde, was de situatie niet zo rooskleurig in de kolonie. Zoals eerder was uitgelegd, had de voormalige gouverneur veel kosten gemaakt en door de veroveringen van 1641 zijn opvolgers voor een lastige situatie geplaatst. Wel had de wapenstilstand de territoriale status quo bevroren, waardoor de troepenmacht van de WIC in Brazilië gereduceerd kon worden.⁵⁵ De onvrede onder de moradores had langzaamaan zulke proporties aangenomen dat er reeds in oktober 1642 een opstand in Maranhão was

⁵² Den Heijer, 'plannen voor samenvoeging van VOC en WIC', *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* 2 (1994) 115-130.

⁵³ Blussé, 'Ver Sacrum', 157, 171; Den Heijer, 'Bewindhebbers', 41.

⁵⁴ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 95, 97, 100, 102-104.

⁵⁵ Cabral de Mello, *De Braziliaanse Affaire*, 24.

uitgebroken onder leiding van João Fernandes de Vieira. De moradores begrepen dat zonder steun uit Lissabon, de opstand geen kans van slagen had. Wel werden de opstandelingen heimelijk gesteund door de regering van Portugees-Brazilië in Bahia en zo breidde de opstand zich langzaam uit.⁵⁶ Openlijke steun van de Portugese koning aan de opstand zou in het licht van het tienjarige bestand met de Republiek en de oorlog met Spanje uitblijven tot december 1653, hoewel Brazilië voor Portugal essentiëler was dan haar bezittingen in de Oost. Daarom steunde de Portugese koning de opstand in het geheim.⁵⁷ Portugal kon immers geen oorlog met zowel Spanje als de Republiek riskeren in Europa.

De overgebleven Raad ontdekte eind 1644 dat de moradores een grootschalige opstand aan het voorbereiden waren en omdat verdere steun van de Republiek aan Nederlands-Brazilië uitbleef ondanks deze berichten, besloot de Portugese koning groen licht te geven voor die opstand.⁵⁸ De opstand van de moradores die zou beginnen in juli 1645 werd geleid door veteranen die hun sporen hadden verdiend in de guerrillastrijd tegen de Nederlanders, zoals André Vidal de Negreiros, Filips Camarão, Henrique Dias en de eerder genoemde João Fernandes de Vieira. Zij werden gesteund en geholpen in hun voorbereiding door de gouverneur van Bahia, Antonio Telles da Silva. Een belangrijke reden voor de opstand was het feit dat de Portugese planters torenhoge schulden hadden bij de WIC.⁵⁹ De opstand culmineerde uiteindelijk in de slag bij Tobocas in augustus. Na de slag voegden de verschillende regimenten van de opstandelingen zich samen en heroverden zij een groot gedeelte van Nederlands-Brazilië, onder andere Tamandaré, Serinhaem, de Kaap Sint Augustijn en de Vergeas. Beroemd zijn de verslagen van deze Portugese overwinningen van Frei Manuel Calado, die eerder bevriend was met Johan Maurits en later zelf deelnam en schreef over de opstand.⁶⁰ In de literatuur is de beschrijving van de opstand vanuit Portugees perspectief van Cabral de Mello toonaangevend.⁶¹ Boxer stelde dat de consequentie van de verloren slag was dat de Nederlanders van het offensief tot het defensief werden gedwongen, hoewel admiraal Jan Lichthart de vloot van de Portugese admiraal Salvador Correia de Sá e Benevides afsloeg op 13 juni 1645 en zodoende de totale ondergang van de kolonie voorkwam.⁶² Hoewel het niet duidelijk is in hoeverre de Portugese koning van deze actie

⁵⁶ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 46.

⁵⁷ Cabral de Mello, *De Braziliaanse Affaire*, 32, 43-44; Boxer, *Dutch in Brazil*, 238-239.

⁵⁸ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 46; Cabral de Mello, *De Braziliaanse Affaire*, 33.

⁵⁹ Den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, 45-46.

⁶⁰ Frei Manuel Calado, *O valeroso lucideno e triunfo da liberdade* (Lissabon 1648) livro quarto.

⁶¹ Cabral de Mello, *Olinda Restaurada: guerra e açúcar no nordeste, 1630-1654* (São Paulo 1975) 165-190.

⁶² De strijd tussen Lichthart en De Sá speelde zich af in juni 1645; James D. Henderson e.a., *A reference guide to Latin American history* (Londen 1999) 96.

afwist, werd de Nederlandse verdediging door de actie van De Sá extra belast en verdeeld. De vloot onder leiding van Salvador Correia zou namelijk naar Portugal varen en pas toen het duidelijk was geworden dat een grootschalige opstand was begonnen, werd besloten om een stop te maken rond de Kaap van Sint Augustijn.⁶³ In de strijd die daarop volgde, werden er door Lichthart twee belangrijke arrestaties gemaakt, namelijk de Portugese viceadmiraal, Jerônimo Serrão de Paiva en Sebastião de Carvalho, een planter die de Nederlanders allerlei informatie zou geven over de opstandelingen. Toch kon Lichthart niet voorkomen dat het economisch hart van de kolonie, de Vergeas, in handen kwam van de vijand en dat veel, eerder nog twijfelende moradores, na de overwinning bij Tobocas zich aansloten bij de opstandelingen.⁶⁴

In september 1645 arriveerde het nieuws van de plantersopstand de Republiek. De Heren XIX en de Staten-Generaal waren nu gedwongen om actie te ondernemen. In Zeeland sloeg het nieuws in als een bom, omdat de Zeeuwen relatief veel geïnvesteerd hadden in de WIC. In Amsterdam, echter, bleef een sterke reactie uit, aangezien de handel daar juist was opgeleefd in de context van het bestand met Portugal. Alleen de Sefardische gemeenschap oefende druk uit op de Staten-Generaal en zocht aansluiting bij Zeeland.⁶⁵ De opstand kwam op een ongunstig moment, omdat de suikeroogst was tegengevallen en de schulden van de WIC hoog waren. In die context werkten de Heren XIX aan een reorganisatie van het bestuursapparaat van Nederlands-Brazilië. Deze reorganisatie ging moeizaam doordat geschikte kandidaten die het ambt van Hoge Raad wilden aanvaarden in Brazilië gering waren. De vijf kandidaten voor het presidentschap bedankten allemaal voor de eer. Alexander Bick schreef dit vooral toe aan het feit dat de gekozen kandidaten geen heil zagen in het lot van Brazilië en dat zij niet voor de WIC wensten te werken, in dienst van koopmannen.⁶⁶

Daarom kon er pas eind 1645 een nieuwe Hoge Raad naar Brazilië gezonden worden, zoals bleek uit de inleiding van deze scriptie. Het voorzitterschap zou gedragen worden door Walter van Schoonenborch, Gronings gedeputeerde aan de Staten-Generaal en voormalig burgemeester van de stad. De overige raden waren de heren Simon van Beaumont, advocaat van de Zeeuwse kamer van de WIC, Michiel van Gogh, pensionaris van Vlissingen, Abraham Trouwers, een koopman en tevens directeur van de Amsterdamse kamer van de WIC, en Hendrik Haecx, een Amsterdamse koopman die begin jaren veertig al actief was in

⁶³ Charles R. Boxer, *Salvador de Sá e a luta pelo Brasil e Angola, 1602-1686* (São Paulo 1973) 213-214.

⁶⁴ Boxer, *Dutch in Brazil*, 162-171.

⁶⁵ Cabral de Mello, *De Braziliaanse Affaire*, 46-47.

⁶⁶ Bick, *Governing the free sea*, 146-155.

Nederlands-Brazilië. De twee laatstgenoemde raadsleden zouden verantwoordelijk zijn voor de financiële administratie van de kolonie.⁶⁷

De instructie voor de Hoge Raad is net zoals de instructie voor de Politieke Raad (1629) en voor Johan Maurits als gouverneur en zijn Hoge en Secrete Raad (1636) te vinden in het *Groot Placaet-boeck* dat onder andere besluiten en ordonnanties van de Staten-Generaal bevat.⁶⁸ Zoals eerder in deze scriptie beschreven is, genoot de WIC - in name van de Staten-Generaal - bevoegdheden in het Atlantisch gebied. Daarom werd de Hoge Raad van Brazilië gevormd en voorgedragen door de Heren XIX, maar moest zij ook goedgekeurd worden door de Staten-Generaal. Kortom, waar de Hoge Raad in Brazilië gezien kan worden als een bestuurlijke verlenging van de Heren XIX, kan de WIC gezien worden als een verlengstuk van de Staten-Generaal. De Raad hoefde dus niet directe verantwoording af te leggen aan de Staten-Generaal, maar aan de Heren XIX.

Voor de luitenant-generaal, de opperbevelhebber van de militia, en de admiraal zou dat anders liggen aangezien de Staten-Generaal zou bijdragen aan zowel de vloot als de militia van het secours. Hierdoor ontstond er volgens Van Hoboken een gat tussen de bevoegdheden van de Raad, de opperbevelhebber en de admiraal. Zoals Van Hoboken terecht opmerkte, waren de bevoegdheden van admiraal Witte de With ten opzichte van de Raad niet helder duidelijk afgebakend. De Staten-Generaal hadden meer aandacht gegeven aan de instructie voor de luitenant-generaal Sigismund Von Schoppe en hadden geconcludeerd dat hij namens de Staten-Generaal de militia zou leiden.⁶⁹ Dit verklaart de zinsnede uit de instructie met betrekking tot de 'commandeur van de militia'. Wat betreft militaire zaken moest de Raad communiceren met Von Schoppe. De Raad zou met hem onder andere moeten overleggen over de militia, het bouwen van versterkingen en het verplaatsen van garnizoenen. Voor de aanstelling van militaire personen – van officieren tot vaandrags - zou de Von Schoppe, als opperbevelhebber, 'een ende de laetste stemme' hebben. Het bovenstaande betekende dus dat met betrekking tot militaire zaken Von Schoppe in feite deel uitmaakte van de Raad. Immers, hij had zitting en stem als er militaire zaken besloten moesten worden. Van Hoboken stelde echter dat de verantwoordelijkheid voor het krijgsbeleid geheel op de schouders van de daarvoor onbekwame Hoge Raad kwam te liggen.⁷⁰ In de bestudeerde literatuur en het bronnenmateriaal is geen aanleiding te vinden om te geloven dat de

⁶⁷ Bick, *Governing the free sea*, 162, 68, 156, 157; Wätjen, *Das holländische Kolonialreich*, 152.

⁶⁸ Cau, *Groot Placaet-Boeck II*, *Ordre van Regieringe*, artikel 2,5, 6, 8, 14 en 16, 1263-1268.

⁶⁹ Van Hoboken, *Witte de With*, 48.

⁷⁰ *Ibidem*, 32, 64.

raadsleden wel een militaire achtergrond hadden. Echter was dat misschien ook wel niet nodig, aangezien uit de instructies blijkt dat voor militaire zaken de Hoge Raad werd bijgestaan door Von Schoppe. In de praktijk, zo zal blijken uit de notulen, werd de Raad vaak bijgestaan door de gehele krijgsraad. De krijgsraad bestond uit de luitenant-generaal en de kolonels.

In de instructie die hierboven geciteerd is, staat echter niets over de admiraal. Wel is er te lezen in de instructie van de admiraal zelf dat hij zich onder het bevel van de Hoge Raad diende te stellen en dat hij zitting zou hebben en advies zou mogen uitbrengen aan de Hoge Raad, mits het zeezaken betrof en de Raad zijn aanwezigheid verlangde.⁷¹ Deze instructie lijkt voldoende duidelijk te zijn. Immers, de admiraal zou in tegenstelling tot Von Schoppe altijd ondergeschikt zijn aan het oordeel van de Raad, zelfs als het zeezaken zou betreffen. Waar later, naast het moeilijke karakter van Witte de With, de problemen uit voort zouden bloeien, wordt hieronder toegelicht. Het moeilijke karakter van Witte de With uitte zich volgens Anne Doedens, die een relatief recent werk over de admiraal schreef, in een aantal zaken. Zo zou De With nogal bot en partijdig zijn en makkelijk chagrijnig wanneer hij van zijn meerderen niet mocht aanvallen. Voor zijn minderen, het scheepsvolk, kon hij keihard en gevoelloos zijn.⁷² Toch kwamen de echte problemen voort uit het feit dat de admiraal had gevraagd om een extra artikel aan zijn instructiebrief toe te voegen. Dit artikel las als volgt:

'Sal voorts alles doen, dat strect tot der landen meeste eere ende dienst in 't generael ende van de Westindische Compagnie in 't particulier, ende sonderlinge daerop letten, dat het volck, scheepen ende geschut, mitsgaders de vivres ende alle andere behoeften, met alle behoorlijke discretie ende seeckerheyt mogen gebruyckt ende wel bewaert worden'.⁷³

Van Hoboken merkte op dat hoewel dit artikel een verantwoordelijkheid beschreef die een admiraal gewoon is toe te behoren, schepte het artikel ook de vrijheid voor de admiraal om tegen de orders van de Hoge Raad in te kunnen gaan, wanneer dat volgens de admiraal in het belang was van het land en de compagnie. Dit zou ook het artikel zijn waarop de admiraal zich zou beroepen na zijn ongeoorloofde vertrek uit Brazilië.⁷⁴

Voor alle zaken, behalve met betrekking tot de militie zou alleen de Raad de verantwoordelijkheid dragen voor het beleid. Ook wanneer de raadsleden als

⁷¹ Ibidem, 48.

⁷² Anne Doedens, *Witte de With, 1599-1658: wereldwijde strijd op zee in de Gouden Eeuw* (Hilversum 2008) 10.

⁷³ Van Hoboken, *Witte de With*, 49.

⁷⁴ Ibidem, 49-50.

gecommitteerden deel uitmaakten van de Rekenkamer of het Hof van Justitie zouden zij als ‘opper-hoofden’ gelden. Daarnaast was uitsluitend de Raad verantwoordelijk voor het uitbetalen van de gages en de vivres aan de soldaten. Ook droeg de Raad de verantwoordelijkheid voor de (financiële) administratie van de kolonie. Anders dan tijdens het bewind van Johan Maurits zou het voorzitterschap van de president niet inhouden dat hij een dubbele stem zou hebben. De beslissingen in de nieuwe Hoge Raad zouden genomen worden op basis van meerderheid van stemmen. Daarnaast schreef de instructie voor dat alle bevelen en orders van de Heren XIX dienden uitgevoerd te worden door de Hoge Raad in Brazilië. Tot slot zou de Hoge Raad geregeld verantwoording aan de bewindhebbers in het vaderland moeten afleggen.⁷⁵

De taak van de Hoge Raad laat zich samenvatten in het feit dat zij de bevelen van de Heren XIX moest uitvoeren en daarvan verantwoording moest afleggen. De Raad zou het gezag hebben over alle zaken in de kolonie en alleen wat betreft militaire zaken - aanstellingen, verplaatsen van troepen, etc.- zou zij worden bijgestaan door de opperbevelhebber. Voor zeezaken droeg de Raad de volledige verantwoordelijkheid en kon, als zij dat nodig vond, het advies van de admiraal inwinnen. Nu de Raad was aangesteld en de instructie was opgesteld, was het tijd om de voorbereidingen te treffen voor de hulpvloot om de Raad in Brazilië te brengen en Recife te ontzetten.

1.6. Het hulpeskader van Witte de With

Hoewel alles gereed leek om de nieuwe Hoge Raad naar Brazilië te verschepen, hadden de Staten van Holland nog niet toegezegd steun te verlenen aan een hulpeskader aan Brazilië. Dankzij het lobbyen van WIC-directeuren Johannes de Laet en Jacques Specx, zegde Holland uiteindelijk toe om een subsidie van 700.000 gulden toe te kennen. Toch moest het uitvaren van de hulpvloot met circa 2000 soldaten en met de nieuwe Hoge Raad wachten totdat het barre winterweer achter de rug was. Deze hulpvloot kwam aan in juli 1646 en voorkwam de ondergang van Recife, maar kon het verloren terrein niet terug winnen. Daarom keerde Hendrick Haecx direct weer terug naar de Republiek om het belang van een omvangrijkere vloot en troepenmacht te benadrukken.⁷⁶ De onderhandelingen begonnen in 1647, maar werden getekend door economische belangentegenstelling tussen Zeeland en Holland, zoals

⁷⁵ Cau, *Groot Placaet-Boeck II*, Ordre van Regieringe, artikel 2,5, 6, 8, 14 en 16,1263-1268.

⁷⁶ Bick, *Governing the free sea*, 259-260.

ook beschreven door Van Dillen.⁷⁷ De Amsterdamse handelselite koesterde de handel met Portugal en was de interesse in de kolonie in Brazilië al verloren. Zeeland daarentegen, waar de bevolking relatief veel had geïnvesteerd in de compagnie, eiste een hulpeskader. De troef die Zeeland kon spelen, had te maken met de ondertekening van de vrede met Spanje in Munster, waarvoor alle gewesten akkoord dienden te gaan. In deze context gaf Amsterdam uiteindelijk toe, maar zorgde ervoor dat de vlootvoorbereidingen allemaal plaatsvonden in Holland. Wellicht zodat Holland op haar beurt een troef achter de hand had om Zeeland tot niet verdere verhandeling van de vrede met Spanje te dwingen.⁷⁸

Met betrekking tot die voorbereidingen waren er nog al wat bijkomende problemen op het gebied van werving van bemanning en soldaten voor het secours.⁷⁹ Dit en de onenigheid tussen Zeeland en Holland zorgden ervoor dat admiraal Witte de With pas vertrok op 26 december 1647. Op 18 maart 1648 keerde Hendrick Haecx terug op de rede van Recife samen met die hulpvloot onder leiding van admiraal Witte de With om verandering in de situatie te brengen.⁸⁰

1.7. Conclusie

Voor de toekomst van de WIC zagen de Heren XIX dat Brazilië van essentieel belang was. Aangezien de compagnie veel schulden had, besloten de bewindhebbers na het ingaan van het bestand met Portugal om de militie in te krimpen en de dure gouverneur Johan Maurits terug te roepen. In zijn plaats zou een hervormde Hoge Raad plaatsnemen die de bevelen van de Heren XIX moest uitvoeren en alle verantwoordelijkheid zou dragen in de kolonie. Met betrekking tot militaire zaken zou zij bijgestaan worden door de opperbevelhebber van de militie, Von Schoppe. Terwijl de kandidaten voor deze Raad benaderd werden en de instructie voor de nieuwe president en de raadsleden werd opgesteld, nam de plantersopstand catastrofale proporties aan. Deze opstand werd heimelijk gesteund door zowel koning João IV van Portugal als door het bestuur van Portugees-Brazilië vanuit Bahia. De vloot die in 1646 de nieuwe Raad in Brazilië bracht en er in slaagde om Recife van de ondergang te behoeden, was niet voldoende om de opstandelingen verder terug te drijven. Voor het beleid dat de Hoge Raad kon voeren, kon zij terugvallen op het Politiek Testament dat Johan Maurits in mei 1644

⁷⁷ Van Dillen, 'De West-Indische Compagnie', 152.

⁷⁸ Den Heijer, 'Het recht van de sterkste', 86-87.

⁷⁹ Van Hoboken, *Witte de With*, 35-44.

⁸⁰ Dagelijkse Notulen (DN) 18-03-1648, Nationaal Archief, Den Haag, (NL-HaNA) Oude West-Indische Compagnie (OWIC), nummer toegang 1.05.01.01, inventarisnummer 72, f. 585.

zijn opvolgers had nagelaten. Echter, aangezien de middelen niet voldoende waren, zou de Raad tot de wederkeer van Hendrick Haecx en de hulpvloot onder leiding van Witte de With moeten wachten, voordat zij een militaire actie tegen de Portugezen kon voorbereiden.

In het volgende gedeelte van de scriptie wordt het beleid van de Raad met betrekking to die militaire actie nader bekeken. De voorbereidingen op de militaire actie resulteerde in de laatste twee slagen in de geschiedenis van Nederlands-Brazilië in 1648 en 1649 rondom de bergen van de Guararapes. Het verlies van deze slagen betekende een keerpunt in die geschiedenis en bezegelde eveneens het lot van de WIC. Van Hoboken beschreef de aanloop naar deze slagen in zijn dissertatie over admiraal Witte de With, maar baseerde zich vooral op het schrijven van de admiraal, de Secrete Notulen van de Hoge Raad en briefverkeer tussen Nederlands-Brazilië en het vaderland. Hoewel Van Hoboken ook een beeld schetste van het beleid van de Raad, was zijn uitgangspunt de mening van Witte de With. Van Hoboken probeerde de mening van de admiraal enigszins te nuanceren en in context te plaatsen, omdat de admiraal er een stoeve verstandhouding met de Raad op na hield. Zo schreef hij niet in brede zin over het beleid van de Raad en was het oordeel van Van Hoboken overwegend negatief. In deze scriptie zal de analyse van Van Hoboken aangevuld worden en wordt het beleid van de Raad in een breder perspectief geplaatst door het ook te toetsen aan het Politiek Testament van Johan Maurits van Nassau-Siegen, die een overwegend succesvol beleid voerde in Brazilië. Zo geeft de bredere analyse van alle Dagelijkse en Secrete Notulen rondom de slagen van de Guararapes een beeld van het beleid en kan er geconcludeerd worden hoe de Raad omging met de besluiten die in het vaderland werden genomen, de middelen die zij toegezonden kregen en de Portugezen die in opstand waren gekomen.

Hoofdstuk 2. Het beleid van de Hoge Raad in Brazilië

2.1. Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het beleid van de Hoge Raad rondom de twee slagen bij Guararapes in april 1648 en februari 1649 besproken. Zoals genoemd, schreef Van Hoboken ook over deze twee slagen en vervolgens baseerde Boxer zijn verhandeling over de jaren 1647-1649 en ook de slagen grotendeels op het werk van Van Hoboken.⁸¹ In dit hoofdstuk wordt de relevante literatuur - in het bijzonder de gepubliceerde dissertatie van Van Hoboken - getoetst aan de dagelijkse en secrete notulen van de Hoge Raad. Van Hoboken richtte zich voornamelijk op de meest essentiële gebeurtenissen die vaak ook door De With werden benoemd. Het is belangrijk om het beleid van de Raad nader onder de loep te nemen door ook uitgebreid de dagelijkse notulen te bestuderen. Van Hoboken baseerde zich vooral op de secrete notulen, omdat het daar veelal om beslissingen ging die direct te maken hadden met de aanloop naar de slagen bij de Guararapes.

In dit hoofdstuk wordt een onderscheid gemaakt tussen de eerste slag bij de Guararapes in april 1648 en de tweede slag bij de Guararapes in februari 1649. De analyse met betrekking tot de eerste slag is uitgebreider, omdat de komst van het hulpeskader allerlei uitdagingen en problemen met zich meebracht. Daarnaast begon de nieuwe Raad voor het eerst met de voorbereidingen voor een grootschalige militaire actie dat het tij moest keren voor de kolonie. Met betrekking tot de voorbereidingen van de eerste veldtocht, beschreef Van Hoboken drie thema's die hier nader uitgediept zullen worden en die als een rode draad door de dagelijkse en secrete notulen lopen. De meeste nadruk in de notulen lag op een generaal pardon voor de vijand, een conflict met het aangekomen krijgsvolk over de uitbetaling van twee maanden gage en de daadwerkelijke voorbereidingen tot een militair optreden. Volledigheidshalve zal daarna de daadwerkelijke slag bij Guararapes van april 1648 beschreven worden.

Vervolgens zal het intermezzo tussen de eerste slag en de voorbereidingen tot de tweede slag besproken worden. Met betrekking tot de tweede slag blijkt uit de notulen dat de 'nieuwigheid' er wat af is voor de Hoge Raad. Waar bij de eerste slag over verschillende zaken meerdere keren wordt gesproken en de overwegingen ook in de dagelijkse notulen beschreven stonden, was dat voor de tweede slag niet meer het geval. De echte beslissingen en de verschillende beweegredenen daartoe werden alleen nog maar besproken in de secrete notulen. Ook waren er minder problemen en nieuwe uitdagingen waar de Raad mee te

⁸¹ Boxer, *Dutch in Brazil*, 297.

kampen had. Het meest relevante uit de notulen voor de scriptie zijn de beweegredenen voor een nieuwe veldtocht in februari 1649. De dagelijkse notulen daarentegen geven juist een goed beeld van het overig beleid dat de Raad voerde. Daarnaast geldt voor de analyse van beide slagen hetzelfde. Door te kijken naar het hele beleid, zoals dat beschreven staat in alle relevante notulen, kan er een vollediger beeld gevormd worden. Dit in het kader van wat L'Honoré-Naber stelde, namelijk dat hoe meer wij weten over het beleid van de Hoge Raad, hoe gunstiger ons oordeel waarschijnlijk zal zijn.⁸² L'Honoré-Naber had hier zelf niet uitgebreid onderzoek naar gedaan, maar veronderstelde het bovenstaande wellicht intuïtief, aangezien hij zelf marineofficier was geweest en daardoor wellicht weinig waardering kon opbrengen voor admiraal Witte de With. De With stond namelijk bekend als buitenproportioneel streng voor zijn minderen en ook zijn gelijken en meerderen zouden hem kenmerken als een lastige persoonlijkheid.⁸³ Vervolgens zal volledigheidshalve ook de tweede slag bij de Guararapes beschreven worden. Tenslotte wordt het beleid van de Raad, zoals dat gebleken is tijdens het onderzoeken van de notulen, getoetst aan het Politiek Testament van Johan Maurits. De belangrijkste pijlers uit zijn beleidsadvies waren dat de Raad goed om moest gaan met de moradores, de soldaten goed moest verzorgen en op tijd moest uitbetalen en oorlog met Bahia voorkomen moest worden. Ook schreef Johan Maurits over het onderhoud van de forten en versterkingen en het tegengaan van corruptie.

Zo kan er, op basis van het brede beleid dat de Raad omtrent de twee veldtochten voerde en door het advies van Johan Maurits als toetssteen van dat beleid te gebruiken, een oordeel gevormd worden over de Raad. Hoewel het verlies bij de Guararapes een omkeer voor Nederlands-Brazilië betekende, zou het nog een aantal jaar duren voordat het doek definitief zou vallen. Daarom wordt deze scriptie afgesloten met een bondig epiloog over de nadagen van de kolonie.

⁸² Naber, 'Dagboek van Haecxs', 145.

⁸³ Doedens, *Witte de With*, 10.

2.2. De eerste slag bij Guararapes

§2.2.1. Aankomst secours in maart 1648

Op het moment dat Witte de With aankwam in maart 1648, was de situatie daar penibel. De Compagnie had Recife en enkele steunpunten (Paraiba, Rio Grande, Ceará, Fortaleza en Itamaracá) in bezit en concentreerde daar haar verdediging op. Het wachten was echter op het hulpeskader uit het vaderland. Door de komst van Witte de With was het leger weer zodanig aangesterkt, dat men van de verdediging weer over meende te kunnen gaan tot de aanval. Toch kon het leger niet direct ten strijde trekken, aangezien de tegenvallende overtocht ervoor had gezorgd dat veel mannen ziek waren en door het tekort aan geschikt voedsel verbeterde die situatie niet gauw bij aankomst in Brazilië. Ook was een meegezonden partij musketkogels van het verkeerde kaliber, waardoor deze niet bruikbaar was. Daarnaast waren ook sommige schepen geordonneerd om naar Paraiba in plaats van naar Recife te zeilen. Aan de Raad was het vervolgens om deze zaken op te lossen. Aanvullend, noemde Van Hoboken nog een aantal zaken die een snelle expeditie, tot onbegrip van Witte de With, belemmerden. Allereerst was er geen instructie uit het vaderland en ook nog geen strijdplan. Begrijpelijk, aangezien de benoeming van Von Schoppe als luitenant-generaal van de militie in Brazilië in een missive met het secours mee was gekomen. Dus vanaf eind maart werden pas de eerste plannen gevormd voor een offensief. Ten tweede waren veel schepen blijven liggen op de redes in het vaderland of hadden vertraging opgelopen door het slechte weer. Dus de toegezonden militie was ook nog niet compleet.⁸⁴

Met de komst van zoveel schepen en hun opvarenden kwam de Hoge Raad voor een aantal uitdagingen te staan, waar de bewindhebbers in het vaderland blijkbaar niet goed over na hadden gedacht. Van Hoboken stelde na deze opsomming van moeilijkheden dat 'uit dergelijke feiten wel bleek dat de beslommingen de arme Hoge Raad al dadelijk boven het hoofd dreigden te groeien.'⁸⁵ Hoewel deze tegenvallende bijkomstigheden inderdaad opgelost dienden te worden door de Raad, valt in de dagelijkse notulen juist op hoe daadkrachtig de Raad reageerde op deze problemen.

⁸⁴ Van Hoboken, *Witte de With*, 74-78.

⁸⁵ *Ibidem*, 75.

§2.2.2. Oplossen van de problemen

Met betrekking tot de gesteldheid van het bootsvolk, noemde Van Hoboken dat Witte de With direct na aankomst klaagde bij de Raad daarover. De opvarenden waren ziek en hadden geen plek om te overnachten.⁸⁶ De overtocht zou normaal gesproken maar twee maanden duren, maar door de tegenvallende omstandigheden waren veel schepen langer onderweg of hadden liggen wachten om te kunnen uitvaren. Pas in september 1648 noteerde De With dat alle schepen onder zijn vlag in Brazilië verenigd waren.⁸⁷ Hoewel Van Hoboken terecht deze klaagzang van De With benoemde, maakte hij geen melding van het feit dat de Raad al op de dag van aankomst, 18 maart, had besloten om een aantal logementen te huren om de nieuw aangekomen soldaten en officieren onder te brengen. Deze hulp en ondersteuning voor het compagnievolk loopt als een rode draad door de dagelijkse notulen heen en er zijn dan ook tal van voorbeelden te noemen waaruit blijkt dat de Raad zich inzette voor het welzijn van het volk in de kolonie. Zo liet de Raad een dag later het schip *Leyden* en *De Blauwe Leeuw* op de haven van Recife binnen halen om extra hulp te bieden, nadat admiraal De With hen attent had gemaakt op de gesteldheid van het bootsvolk en de zware reis die zij hadden gehad.⁸⁸ Op 24 maart huurde de Raad meer ruimtes in Paraiba om het zieke volk van het aangekomen secours daar naartoe over te brengen, te laten verzorgen en te doen herstellen.⁸⁹ Het is de vraag waarom de Raad het zieke volk niet onderbracht in de forten en de bijgebouwen. Uit de dagelijkse notulen blijkt dat het de normale gang van zaken was om het zieke volk in Paraiba onder te brengen, maar de reden daarvan wordt niet besproken. Wel blijkt dat de forten op dat moment aan onderhoud toe zijn en dat veel soldaten ziek werden door de tocht en de vochtigheid in de forten.⁹⁰

Ook verleende de Hoge Raad hulp aan de troepen die reeds in de kolonie waren. Een voorbeeld daarvan is te vinden in de notulen van 21 maart. Majoor Pistor, die nog vaak genoemd zal worden, was gelegerd bij Tapeçima. Zijn troepen hadden erg geleden onder de zware regenval en storm. Daardoor waren hun hutten en tenten kapot geslagen en konden zij zich niet meer weren tegen de weersomstandigheden. De majoor was bang dat zijn krijgsvolk ziek zou worden en kwam persoonlijk hulp en reparaties vragen bij de Raad. De Raad besloot de volgende dag direct reparaties te sturen.⁹¹

⁸⁶ Ibidem, 74-75.

⁸⁷ Ibidem, 59.

⁸⁸ DN 18-03-1648, 19-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 585-595.

⁸⁹ DN, 24-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 617.

⁹⁰ DN, 30-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 638.

⁹¹ DN, 21-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 602.

Op 30 maart beval de Raad aan de kwartiermeester-generaal om verslag te doen van de staat van de aangekomen militie om zo vast te kunnen stellen wanneer zij gereed konden zijn om in het veld te worden gebracht tegen de vijand.⁹² De staat van veel militairen was bedroevend. Door de zware reis en klimaat van Brazilië waren velen niet in staat te marcheren. Zoals eerder ook genoemd was het voedsel niet altijd voldoende en goed genoeg om de manschappen te doen herstellen. Om daar enige verbetering in aan te brengen kwam de Raad op 2 april in overleg met admiraal De With tot een oplossing voor het tekort aan potten en ketels. Het nieuw aangekomen volk at namelijk noodgedwongen haar rantsoen rauw, waardoor nog meer mannen ziek werden. Witte de With zou als oplossing bij zowel de gehuurde als de compagnieschepen ketels ophalen, mits hij een akkoord met de eigenaars kon bereiken. Op 4 april bracht De With een lijst over met de 41 ketels die hij kon krijgen.⁹³

Zoals hierboven genoemd had de Raad in Paraiba ruimte gehuurd om de zieken onder te brengen en te verzorgen. De diaconie van Paraiba was echter al gauw te zeer belast en stuurde eind maart al een missive om de Raad verdere hulp en verschoningen te vragen. Zij hadden al tekorten en recent waren er nog eens ruim zeventig extra zieken en kreupelen per boot aangekomen, waarvan al een groot aantal gestorven was tijdens de reis naar Paraiba. De Raad las dit bericht op 3 april en ageerde snel door de volgende dag overeen te komen om de diaconie bij te staan in het verzorgen en onder brengen van de hulpbehoevenden door zeven stuivers per dag traktement per zieke uit te keren op laste van de compagnie. De Raad ordonneerde de commissaris van Paraiba, David Maarschalk, om erop te zien dat het totaalbedrag wekelijks aan de diaconie werd uitgekeerd. Hierop liet de Raad diezelfde dag nog 3000 gulden naar Paraiba brengen voor de diaconie en voor het krijgsvolk dat daar al in garnizoen lag.⁹⁴

Op 10 april sloeg de Raad wat kisten suiker en tabak in voor de zieken in het ‘gasthuys’ te Recife. Naast de verzorging en ondersteuning van het volk, was er ook al wat kleinschalige militaire activiteit door de Raad op touw gezet. De opmerking van Van Hoboken, gebaseerd op het journaal van Witte de With, dat de Raad niets deed met de vloot en met het leger, moet vooral betrekking hebben gehad op de oorlogsvloot van De With zelf.⁹⁵ De Withs frustratie kan te maken hebben gehad met het feit dat de Raad geen toestemming verleende om te kruisen met de oorlogsvloot op de Portugese vloot van een andere fameuze admiraal, de Portugees Salvador Correia de Sá e Benevides. Daarnaast moet ook niet vergeten

⁹² DN, 30-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 642.

⁹³ DN, 02-04-1648, 04-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 659-660, 667-668.

⁹⁴ DN, 03-04-1648, 04-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 659-668.

⁹⁵ Van Hoboken, *Witte de With*, 77.

worden dat Witte de With een lastige persoonlijkheid had en vaak overhoop lag met zijn meerderen.⁹⁶ Immers, in de instructie van Witte de With stond uitdrukkelijk dat hij had te gehoorzamen aan de Hoge Raad, ook wanneer het zeezaken betrof.⁹⁷ Uit de dagelijkse notulen blijkt dat de Raad in overleg met Von Schoppe en De With wel degelijk ordonneerde tot het uitzenden van compagnieën en het laten kruisen van schepen.

§2.2.3. Actie en activiteit

Op 20 maart besloot de Raad bijvoorbeeld in overleg met Von Schoppe om twee compagnieën richting de vijand te sturen om zo proberen gevangenen te nemen en van hen informatie te verkrijgen. Zij keerden een dag later terug zonder resultaat.⁹⁸

Op 22 maart wordt besloten om het nieuw aangekomen krijgsvolk patrouilles in wisseldienst te laten lopen. Ook werden er weer twee compagnieën uitgezonden om gevangenen te nemen en informatie in te winnen. Dit keer zou de expeditie naar de stad Olinda trekken die op dat moment in vijandelijke handen was. De volgende dag keerden zij ook terug zonder resultaat, aangezien de redoute bij Olinda goed bezet en verdedigd werd.⁹⁹

Op diezelfde dag werd ook besloten om enkele fregatten te laten kruisen omtrent de Kaap van Sint Augustijn, omdat daar enkele Portugese schepen zouden klaarliggen om uit te lopen. Dit is dus eerder dan Van Hoboken vermeldde. Hij volgde namelijk het journaal van Witte de With die meldde dat dit besluit op 23 maart werd genomen.¹⁰⁰ Ook werd er reeds gekruist op de Bahia.¹⁰¹ Gedurende de hele aanloop naar de eerste slag bij Guararapes werd er vaak melding gemaakt van binnenkomende schepen die gekruist hadden of (wederom) werden geordonneerd om te gaan kruisen.¹⁰² De vloot lag dus zeker niet stil, maar het klopt dat de oorlogsvloot van Witte de With pas na de eerste slag bij Guararapes in actie zou komen.

Op 26 maart werd wederom in samenspraak met de luitenant-generaal een plan bedacht om compagnieën uit te zenden naar vijandelijk gebied om Portugese soldaten als

⁹⁶ Doedens, *Witte de With*, 10.

⁹⁷ Van Hoboken, *Witte de With*, 49-50.

⁹⁸ DN, 20-03-1648, 21-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 597, 602.

⁹⁹ DN, 22-03-1648, 23-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 611-612.

¹⁰⁰ Van Hoboken, *Witte de With*, 77.

¹⁰¹ Het feit dat er al op de Bahia werd gekruist, blijkt uit de meldingen in de dagelijkse notulen dat verschillende schepen wederom komen daar vandaan al dan niet met resultaat. Zie bijvoorbeeld: NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, DN, 21-03-1648, 22-03-1648. *In deze geciteerde notulen gaat het om de schepen Het wapen van Dordrecht en De Gouden Leeuw.*

¹⁰² DN, 21-03-1648, 22-03-1648, 24-03-1648, 27-03-1648, 28-03-1648, 29-03-1648, 31-03-1648, 02-04-1648, 04-04-1648, 05-04-1648, 07-04-1648, 21-04-1648, 23-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 601, 611, 617, 626-627, 630-631, 633-634, 654, 656, 667, 669, 677, 711, 712.

gevangenen te nemen, zodat zij verhoord konden worden en informatie kon worden verkregen. Dit keer zouden twee compagnieën in een hinderlaag gaan liggen bij het eiland van Belchior Alves, het huidige naar Belchior Alves' echtgenote vernoemde, *Ilha Joana Bezerra* dat ten zuiden van Antônio Vaz ligt.¹⁰³

Op 27 maart werden de President en de raden bericht dat majoor Pistor met een aantal compagnieën de door de vijand verlaten 'os marcos de Igarassu' ingenomen had, en dat zijn macht daar de kerk *Misericordia* gefortificeerd had. De Raad besloot daarop een generaal pardon af te kondigen voor de *moradores* in die streken. Een dag later schreef Pistor dat hij vlakbij het regiment van João Fernandes Vieira in garnizoen lag. Hij verzocht de Raad voorraden te zenden, zodat hij daar kon blijven liggen.¹⁰⁴

Op 2 april las de Raad in een missive van de dag ervoor dat majoor Pistor een verkenningsexpeditie bestaande uit soldaten en Brazilianen naar de rivier Paratibe gezonden had. Het bleek dat de vijand zich daar in groten getale verzameld had. Daarop had Pistor extra manschappen geordonneerd om daar vijandelijke verkenner ('velt ontdeckers') op te sporen en gevangen te nemen.¹⁰⁵

Op 5 april werd besloten om de positie in 'os marcos de Igarassu' te versterken met een houten 'wambas' en een 'brandwacht' om zo Itamaracá te bevrijden en te behouden.¹⁰⁶ Een houten wambas was waarschijnlijk een versterking en een brandwacht was een soort uitkijkpost. Kort daarna werden de plannen voor een treffen met de vijand concreet en werden veel manschappen naar Recife geordonneerd om zich bij de nieuw aangekomen militie te voegen. Toch hadden de bewindhebbers in het vaderland en de Hoge Raad in Brazilië liever oorlog vermeden. In de inleiding van dit hoofdstuk zijn er drie kenmerkende thema's aangekondigd. Een daarvan heeft te maken met het generale pardon dat de Raad liet afkondigen om zo oorlog te vermijden.

§2.2.4. Generaal pardon voor de vijand

Hoewel een hulpeskader met soldaten was overgekomen uit het vaderland, had men zoals gezegd liever oorlog vermeden. Zo stelde de Raad op 29 maart een generaal pardon op voor de vijand, zoals zij op speciale last van de bewindhebbers van de compagnie behoorden te doen. In de secrete notulen is te lezen dat men het rechtvaardig vond om wraak te nemen om

¹⁰³ DN, 26-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 625.

¹⁰⁴ DN, 27-03-1648, 29-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 628-629, 636.

¹⁰⁵ DN, 02-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 658.

¹⁰⁶ DN, 05-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 671.

de verloren landen en de economie te restaureren en daartoe de wapenen, manschappen en overige benodigdheden vanuit het vaderland had toegezonden gekregen op last en naam van de bewindhebbers van de compagnie, de Staten-Generaal en de Prins van Oranje. Toch werd door allen, zowel door de Raad als door de Heren in het vaderland, de weg van clementie geprefereerd om zo bloedvergieten en verdere vernietiging van het land en haar bewoners te voorkomen.¹⁰⁷ Om deze wens kracht bij te zetten en de Portugezen te bewegen tot het wederom gehoorzamen van het compagniegezag, moest er een generaal pardon worden afgekondigd voor iedereen (ook de hoofdofficieren), opdat hen clementie en kwijtschelding van schulden (= forfait) werd verleend en zij en hun eigendommen beschermd zouden worden tegen hen die de vijand schade wilden berokkenen. De vijand zou na afkondiging zich binnen tien dagen moeten aangeven bij de Raad of bij een van de commandeurs van de forten. Voor iedereen die zich niet binnen de termijn van het generaal pardon zou aangeven, zou er geen genade zijn.¹⁰⁸ Ook besprak de Raad op die 29ste maart hoe het pardon afgekondigd en bekend gemaakt diende te worden aan de vijand. Zo is er in de secrete notulen te lezen dat er een brief naar de Vergeas gestuurd zou worden om de legerhoofden van de vijand op de hoogte te brengen van het pardon. Ook zou er een jacht, 'varende een vrede vlagge', langs de kust trekken. Een dag later, op 30 maart, werd de brief door de Raad goedgekeurd en naar de Vergeas, het rijke achterland van Recife waar de meeste suikermolens stonden, verzonden. De vijand had zich namelijk in de Vergeas opgehouden. In de dagelijkse notulen van 30 maart staat te lezen dat die brief en het generaal pardon naar de legerleiding van de vijand overgebracht zou worden door een officier. Welke officier daartoe geordonneerd werd en op wat voor manier hij ontvangen is door de vijand staat niet opgetekend. Ook werd die dag Jean Parent geordonneerd om met een jacht uit te varen langs de kust om het pardon af te kondigen aan de inwoners of wie hij maar zou ontmoeten op zijn reis.¹⁰⁹

Op 8 april bracht Jean Parent verslag uit van zijn onsuccesvolle reis. Hij meldde dat hij er wel in geslaagd was de brieven te bezorgen, zodat de vijand bekend was geworden met het generaal pardon, maar dat zij niet gunstig tegenover het aanbod van de compagnie stonden.¹¹⁰ De legerhoofden van de vijand in de Vergeas hadden het generaal pardon niet anders ontvangen, zo blijkt uit de dagelijkse notulen van 9 april. De vertaalde versies van de Portugese antwoorden op het Nederlandse voorstel zijn in hun geheel opgenomen en geven een goed inzicht in de beweegredenen van de Portugezen voor de opstand. Ook bleek

¹⁰⁷ Secrete Notulen (SN), 29-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 306-309.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ DN, 30-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 644-645.

¹¹⁰ DN, 08-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 678.

definitief dat oorlog onafwendbaar was. André Vidal de Negreiros en João Fernandes Vieira schreven het volgende aan de president en raden:¹¹¹

"Wij zijn niets schuldig aan uwe *senhoria* (uwe heren) of allen die deze landen trachten te conquisteren, alleen eenige goederen en geld aan particulieren, dewelke wij zo spoedig mogelijk zouden voldoen. De rechtvaardigheid is aan onze zijde, dus wij verwachten de goddelijke hulp. Dit mogen jullie niet verwachten. Jullie kunnen ons niet met beloften overtuigen, want wij zijn niet genoodzaakt deze te accepteren en hebben ook geen reden deze te geloven. Dat alle heren maar in 't velt comen daar zullen wij u verwachten. Er verzekerd van zijnde en ons ten hoogsten voorgenomen u te overwinnen of te sterven. Wij hebben notitie ontvangen dat jullie enige beelden van de kerk in Igaracu hebben verbrand. Hoe kunnen wij onder subjectie leven van hen die zo iets heiligs breken. Wat voor vrede zou men vinden met mensen die tegen God en zijn beelden oorlog voeren."¹¹²

Daarna volgt een brief van een andere hoofdofficier van de Portugezen, Camarão, met min of meer de zelfde boodschap:¹¹³

"Mijn mannen zijn verbaasd en onrustig, aangezien het al lang geleden is dat de armada is aangekomen en nog geven zij ons geen werck. Het is tijd dat uwe sria in 't velt comen, waar wij u met groot verlangen tegemoet zien."¹¹⁴

Ik zou graag met enige soldaten op uwe sria wachten. Ons leger dat gewoon is te overwinnen, de ijver van mijn soldaten daartoe wordende zij als christenen geobligeert, aangezien de heeren nederlanders na zo veel nederwerpen, instucken cappen etc. van 'sacriligieën' (= heiligdommen). Dus kom naar buiten en verzeker ons van werck en ons niet met woorden te bedriegen, zoals uwe *senhoria* gewoon is te doen; hoe onwetend zouden wij zijn om dit nu te geloven.

Jullie zeggen veel Brazilianen en Tapujas te hebben, daarvan hebben wij er weinig. Maar wel hebben we mannen die tegen de conquesteerders van hun

¹¹¹ Geparafraseerde fragmenten DN, 09-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 683-685.

¹¹² Wim Klooster schreef dat de beeldenstormen voortkwamen uit een 'primaire antipapisme', Victor Enthoven, Henk den Heijer en Han Jordaan (red.), *Geweld in de West: een militaire geschiedenis van de Nederlandse Atlantische wereld, 1600-1800* (Leiden 2013) 235 e.v.

¹¹³ Geparafraseerd fragmenten van DN, 09-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 685-687.

¹¹⁴ In de kantlijn had de secretaris van de Raad geschreven: 18 april met 4500 man.

vaderland vechten of sterven. Ook hebben we de goddelijke hulp en gerechtigheid aan onze zijde."

Ook Henrique Dias had de Raad persoonlijk replek gegeven op het afgekondigde pardon, maar de Raad heeft deze brief niet in de notulen opgenomen, aangezien deze naar inhoud gelijk zou zijn als die van Camarão. Wel heeft de Raad de gezamenlijke brief opgenomen van de gouverneurs van het opstandige leger en de burgemeesters en ambtenaren van de camera van de stad Olinda:¹¹⁵

"De gouverneurs van dit groot machtige en altijd overwinnende heijrleger in de capitania van Pernambuco, mitsgaders de burgemeesteren ende officialen van de Ed. Camera der stat Olinda in de voors. Capitania Pernambuco. Alle s:res (=senhores) die haar bevinden op 't Reciffo, als meer andere plaatsen in Brazil, van wat (voor) natie deselve soude moge wezen...daartoe door de compagnie geconstringeert (= gedwongen) ende niet wetende de redenen die wij hebben gehad tot dese opstand in 't velt en met wat gerechtigheid wij ons vaderland defenderen tegen de tirannieën waarmede wij zijn onderdruct geweest. En nu opnieuw getracht wert ons te subjecteren, deselve sres zijn verbondende geworden door de voors. compagnie: de wapenen tegen ons tenemen, offenderende daar nieuw alle soo goddelijk als menselijke gerechtigheid ingelijcx dat deselve door de heren van de regering bedrogen geworden doende haar geloven rigeuren (= noodzakelijkheden) die noijt bij ons sijn bevonden."

Vervolgens kondigden de Portugezen een soort generaal pardon aan voor de mensen die zich achter het compagniegezag geschaard hadden en eventueel wilden overkomen naar de Portugezen.¹¹⁶ In de dagelijkse notulen besteedde de Raad verder geen aandacht aan deze brieven van de vijand, maar in de secrete notulen van 10 april concludeerde de Raad dat het aangeboden generaal pardon was verworpen en dat een akkoord met de vijand om oorlog te voorkomen niet tot de mogelijkheden behoorde. De vijand had immers verklaard haar vaderland te willen verdedigen of daarvoor te willen sterven. Zo werd op die dag definitief besloten 'in godsnaam' het voorgenomen 'desseijn' voortgang te laten hebben en ondertussen

¹¹⁵ Geparafraseerd fragmenten van DN, 09-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 687 e.v.

¹¹⁶ Voor het 'generaal pardon' van de Portugezen aan de compagnie: DN, 09-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 687 e.v.

alles wat daarvoor benodigd was voor te bereiden en de krijgsmacht zo goed mogelijk te ondersteunen, ‘zodat de slag mocht leiden tot – bij God Almachtig – verlossing van onze benauwdheden.’¹¹⁷ De volgende dag besloten de Raad, Von Schoppe en admiraal Witte de With gezamenlijk om ‘in godes name de selve tegens den vijant in 't velt uijt te brengen ende trachten op d'een of d'andere plaetse omtrent de Corcoranis den selve uijt te locken ende aldaer met den selve te slaen ende als Godt gelieft de Victorie aen onse sijde te verleenen.’¹¹⁸

Met betrekking tot het generaal pardon en het in het veld brengen van de militie verzuchtte Van Hoboken dat het generaal pardon de actie alleen maar vertraagde en dat de Raad met het pardon 'elke vorm van verrassing zodoende uitsloot'.¹¹⁹ Deze opmerking lijkt wat misplaatst, aangezien ook Van Hoboken aan zijn opmerking toevoegde dat dit alles voortvloeide uit het schrijven van de Heren XIX en de Staten-Generaal. De bewindhebbers hadden immers geadviseerd om een vergelijk met de Portugezen te bereiken, maar ondertussen hadden zij wel een legermacht meegezonden, zodat de Raad een uitval naar het binnenland kon plannen als de vredesonderhandelingen met de opstandelingen op niets uit zouden lopen.

Een andere stelling van Witte de With die door Van Hoboken werd overgenomen is dat de Raad te voorzichtig was, alles alleen wilde beslissen en niets uitbesteedde aan minderen. Hierdoor zouden de voorbereidingen niet op zijn geschoten.¹²⁰ Dit causale verband lijkt in de geciteerde bronnen, ook in de analyse van Van Hoboken zelf, niet helemaal ondersteund te worden.¹²¹ De Raad overlegde immers telkens met de krijgsraad, met Witte de With en ook besteedde het veel taken uit en had vaak onderhoud om zich te laten informeren van de gang van zaken in de kolonie. Zo overlegde zij vaak met de advocaat-fiscaal, de ontvanger-generaal en ook werden bijvoorbeeld inwoners gehoord door de Raad. Daarnaast legde Van Hoboken zelf duidelijk uit waarom de voorbereidingen een maand duurden. Kortom, af en toe lijkt het of Van Hoboken zich meer liet leiden door de negatieve bewoordingen van De With dan door de notulen van de Raad zelf.

Om terug te komen op de situatie waarin de Raad zich bevond na het lezen van de reacties van de vijand op het pardon, kon het nu gesteld worden dat oorlog onvermijdelijk was geworden. Toch had de Raad eerst nog wel een conflict met het nieuw aangekomen krijgsvolk

¹¹⁷ SN, 10-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 317, 320.

¹¹⁸ SN, 11-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 318.

¹¹⁹ Van Hoboken, *Witte de With*, 82.

¹²⁰ *Ibidem*, 75.

¹²¹ *Ibidem*, 74-75.

op te lossen, alvorens het de militie het veld in kon sturen. Een ander belangrijk terugkerend thema gaat namelijk over de problemen rond het uitbetalen van het soldij.

§2.2.5. In conflict met het krijgsvolk

Op 29 maart vernam de Hoge Raad namelijk van luitenant-generaal Von Schoppe dat de rekruten, zowel officieren als soldaten, twee maanden gage tegen Hollandse waarde waren beloofd in het vaderland.¹²² De Hoge Raad reageerde verbaasd dat zij hierover geen bericht van de Hoogmogende Heren uit het vaderland hadden ontvangen en zij verzekerden Von Schoppe ervan, die namens zijn troepen de Raad op de hoogte had gesteld, dat zij alleen zouden kunnen uitbetalen tegen Braziliaanse waarde.¹²³ Op 30 maart traden de kolonels Van den Brande, Carpenter, Van Elst en Hauthain zelf op als bemiddelaars voor hun officieren in de vergadering van de Raad. De Raad vertelde ook aan hen dat het verzoek van de officieren hen onverwacht voorgekomen was, aangezien zij niets uit het vaderland hierover gehoord hadden. Van Hoboken had het over het bericht 'dat men beweerde niet te hebben ontvangen'.

Het door Van Hoboken onderzochte briefverkeer tussen de Heren in het vaderland van zowel de Compagnie als de Staten-Generaal, alsook in de dagelijkse en secrete notulen geeft niet perse aanleiding tot zulke bewoordingen. In het licht van de moeilijkheden die men in het vaderland ondervonden had met het rekruteren van krijgsvolk voor Brazilië kan het evengoed een loze belofte zijn geweest.¹²⁴ Dat zou hoogst onverstandig zijn geweest en lijkt niet erg aannemelijk. Daarom laten we deze kwestie onbeantwoord, aangezien de bestudeerde bronnen ons hier niet voldoende opheldering kunnen verschaffen. Bruno R. Ferreira Miranda, die in 2011 zijn dissertatie schreef over het krijgsvolk van de WIC tussen 1636-1654, baseerde zich ook op het onderzoek van Van Hoboken met betrekking tot het conflict met het krijgsvolk omtrent de uitbetaling van twee maanden gage. Wel stelde Miranda dat de rekruten twee maanden gage konden ontvangen vóór inschepping naar Nederlands-Brazilië, maar dat geeft ons geen uitsluitsel over het uitbetalingsconflict tussen de rekruten en de Hoge Raad in Nederlands-Brazilië. Suggestief kan opgeworpen worden dat de rekruten wellicht is beloofd dat de uitbetaling daarvan bij aankomst zou plaatsvinden, maar de bronnen geven hierover geen doorslag. In het algemeen is bekend dat de WIC en de Staten-Generaal de nieuwe rekruten inderdaad bepaalde beloftes deed in 1647, die zoals uit de notulen blijkt, niet altijd konden worden waar gemaakt. Zo werden de rekruten voor de vloot van Witte de With

¹²² DN, 29-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 634.

¹²³ Van Hoboken, *Witte de With*, 76. Een Hollandse Rijksdaalder gold als drie gulden in Brazilië. Van Hoboken citeerde hier een brief van Von Schoppe aan de Staten-Generaal, waar hij sprak over een koersverschil van 25%.

¹²⁴ Miranda, *Gente de Guerra*, 76.

beloofd dat zij een relatief korte reis zouden maken, waarbij zij onderweg gratis voeding zouden krijgen. Daarnaast werd hen kostgeld, soldij, onderdak, gemakkelijk werk en bepaalde mogelijkheden in het vooruitzicht gesteld. Zo zou er in Nederlands-Brazilië de mogelijkheid voor hen zijn om een eigen huis te bouwen of om een bijverdienste te verkrijgen door te handelen in hardhout.

Toch slaagden zowel de WIC als de Staten-Generaal er niet in om het beoogde aantal mannen te rekruteren voor de strijd in Nederlands-Brazilië, ondanks de bovengenoemde beloftes die verspreid werden via het pamflet *Beneficiën voor de soldaten gaande naar Brasil* en ondanks het feit dat veel militairen werkloos waren geworden toen de vrede met de Spaanse koning dichterbij kwam. Miranda veronderstelde dat dit wellicht te verklaren is door de plantersopstand. Wat wel duidelijk is, is dat voor veel rekruten de aankomst in Nederlands-Brazilië ontluisterend was. Miranda schreef dat de aankomst voor veel rekruten een moment van verassing, verbazing of ongemak was.¹²⁵

Met betrekking tot de eis van de rekruten, antwoordde de Raad de kolonels met het verzoek te bedenken hoe weinig geld er in kas was. De Raad kon onmogelijk aan de eis van de rekruten kon voldoen. Diezelfde dag werd deze prangende situatie ook besproken met de ontvanger-generaal. Deze kreeg de opdracht om te onderzoeken hoeveel er uitbetaald kon worden. Wederom herhaalde de Raad dat de uitbetaling hoe dan ook tegen Braziliaanse waarde zou zijn.¹²⁶ Van Hoboken stelde dat dit was omdat de Raad het niet kon maken om het nieuw aangekomen volk te betalen tegen Hollandse waarde en het reeds aanwezige krijgsvolk tegen Braziliaanse waarde.¹²⁷ Hoewel deze aanname logisch is, wordt deze overweging niet in de notulen vermeld door de Raad. Ook is het aannemelijk dat de compagnie zo krap bij kas zat dat hoger uitbetalen in alle gevallen ongewenst was. Vooralsnog werd er toch nog niets geresolveerd, omdat er geen bericht uit het vaderland hierover was ontvangen. Op 31 maart sprak de Raad weer met de ontvanger-generaal om uit te vinden hoeveel er uitbetaald kon worden en tegen welke waarde.¹²⁸ Op 2 april hadden de kolonels wederom het verzoek van de ongeduldig wordende officieren en soldaten herhaald om de in het vaderland beloofde gage van twee maanden tegen Hollandse waarde te ontvangen. Hieraan voegden zij toe dat zij bij weigering van hun verzoek, verwachtten dat er grote onlusten zouden uitbreken onder de

¹²⁵ Gerrit Knaap en Henk den Heijer, *Oorlogen overzee: militair optreden door compagnie en staat buiten Europa, 1595-1814* (Amsterdam 2015) 380-382; Miranda, *Gente de Guerra*, 89, 98, 102, 109-110.

¹²⁶ DN, 30-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 643.

¹²⁷ Van Hoboken, *Witte de With*, 76.

¹²⁸ DN, 31-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 651-652.

militie. In reactie daarop stelde de Raad een secretaris uit de Rekenkamer aan die de Heren Negentien hierover zou informeren.¹²⁹

Net voor de geplande veldtocht, op 15 april, besloot de Raad de officieren een maand gage uit te betalen tegen Hollandse waarde. Van Hoboken noemde deze beslissing van de Raad 'dom' en hij had daar wellicht een punt, zoals zal blijken uit het volgende.¹³⁰ Von Schoppe drong de Raad er namelijk op aan dat kolonel Hauthain hem had verzekerd dat niet alleen de officieren, maar ook de soldaten uitbetaling eisten. Hauthain had vervolgens laten weten dat bij weigering van dit verzoek er grote onlusten zouden uitbreken onder de soldaten. Op 17 april was de heer Michiel van Gogh geattendeerd op het feit dat er inderdaad onlusten waren uitgebroken onder de gewone soldaten.¹³¹ Dit kwam de Raad ongelegen zo kort voor de geplande veldtocht. Daarop werd Von Schoppe geordonneerd om samen met de secretaris, L'Hermite, de zaak op te helderen. Immers, Von Schoppe geloofde niet dat de soldaten zo ontevreden waren. De soldaten echter meenden dat ze in het vaderland de twee maanden gage bedongen hadden en dachten ook dat de meegebrachte contanten tot uitbetaling daarvan diende. Nu waren alleen de officieren uitbetaald.¹³² Het is te begrijpen dat dit woede, onbegrip en bepaalde frictie met zich meebracht onder de troepen. Toch staat er in de secrete en de dagelijkse notulen niets meer te lezen over deze aangelegenheid tot na de eerste slag bij Guararapes. Wel meende Van Hoboken dat dit conflict een van de belangrijkste redenen was voor het verlies van de slag – nog voordat de slag begonnen was. Miranda nam deze stelling over en refereerde naar Van Hoboken die meende dat door de 'oplossing' van de Raad de slag al verloren was, voordat deze begon.¹³³ Volgens Witte de With riepen de soldaten: "Als 't daer op aen compt, laet se vechten, die gelt ontfangen hebben, wij willen sonder gelt niet vechten."¹³⁴ Zo zag Van Hoboken de beslissing van de Raad als directe oorzaak voor het deserteren van veel soldaten en op die manier het verlies van de slag. Hoewel het niet naar de natuur van de mens is dat de soldaten zich lieten afslachten, omdat zij niet naar wens waren uitbetaald, onderstreepte Van Hoboken dit verband opnieuw in zijn beschrijving van de eerste slag bij de Guararapes.

Hij stelde namelijk dat op een gegeven moment tijdens de strijd 'het slechte moreel van de Hollandse soldaten zich begon te openbaren: de kreet "laet se vechten, die gelt ontfangen hebben" weerklonk ook hier en velen zochten al een goed heenkomen in de

¹²⁹ DN, 02-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 659-660.

¹³⁰ Van Hoboken, *Witte de With*, 77.

¹³¹ DN, 17-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 704.

¹³² DN, 15-04-1648, 16-04-1648, 17-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 697-704.

¹³³ Miranda, *Gente de Guerra*, 282, 318.

¹³⁴ Van Hoboken, *Witte de With*, 77.

omringende bossen.¹³⁵ In de beschrijving van de slag gebruikte Van Hoboken slechts een andere bron dan het memorie van Von Schoppe, Van den Brande, het dagboek van Haecx en de dagelijkse en secrete notulen die verderop nader besproken worden. De bron die het hier betreft, is een door Jan van Hilten in 1648 gedrukt pamflet van zeven bladzijden opgetekend door een kapitein-luitenant van het leger van Von Schoppe. Op de plaats waar Van Hoboken het hierboven geparafraseerde stelde, refereerde hij naar de laatste bladzijde van dit pamflet. Daarop is niets te lezen noch over het deserteren, noch over de reden daartoe.¹³⁶ Eerder in het pamflet staat kort over de kwestie van het uitbetalen van de in het vaderland beloofde gage:

'Van daghe tot daghe werdt gesezt dat het nieuwe volck twee maenden gagie sal ontfangen; 't soude al geschiet wesen, indien dat de Colonels hadden willen verstaen 't gelt tot soodanige prijse te ontfangen gelijk het hier gaat.'¹³⁷

Wat de pamflettist hier stelde, werpt weer een ander licht op de zaak. Blijkbaar waren er ook krijgslieden die de schuld van het uitstellen van de beloofde gage bij de kolonels neerlegden. Hoewel op de schuldvraag hier verder niet hoeft worden in te gaan, kan het wel gesteld worden dat het grootste argument van Van Hoboken om de Raad het verlies bij de Guararapes in de schoenen te schuiven, grotendeels verworpen kan worden. De beredenering van Van Hoboken sneed hout en werd ook overgenomen door Bruno R. Ferreira Miranda in zijn recente dissertatie over het krijgsvolk in Nederlands-Brazilië tussen 1630-1654.¹³⁸ Toch blijkt uit de geraadpleegde bronnen, anders dan uit het journaal van Witte de With, niet dat de beslissing van de Raad desastreuze gevolgen heeft gehad en tot massaal deserteren heeft geleid. Het belangrijkste argument van Van Hoboken dat zou wijzen op de directe verantwoordelijkheid van de Hoge Raad voor het verlies van de eerste slag bij de Guararapes, kan dus verworpen worden.

Ook zou de secretaris pas op 23 april, dus na de slag, opschrijven in de dagelijkse notulen dat er grootschalige onlusten waren uitgebroken onder het nieuw aangekomen krijgsvolk. Daartoe besloot de Raad na overleg met de ontvanger-generaal om een maand

¹³⁵ Ibidem, 88.

¹³⁶ Jan van Hilten (red.), *Journael van de reyse van de vlote uyt de Vereenighde Nederlanden na Brasiliën, vervattende alles 't gene is voorgevallen: mitsgaders de batalie tusschen den Heere Ghenerael Sigismundus Schoppe, ende den Ghenerael van de Portugiesen. Beginnende van den 17 Januarij anno 1648 tot den seven-thienden May. Alles beschreven door een capiteyn-luytenant van het leger van den voorsz heer Generael Sigismundus Schoppe.* (Amsterdam 1648) 7.

¹³⁷ Van Hilten, *Journael van de reyse*, 3.

¹³⁸ Miranda, *Gente de Guerra*, 282. Miranda refereerde hier naar de uitspraken van Van Hoboken die ook in deze scriptie zijn benoemd; Van Hoboken, *Witte de With*, 77, 92.

gage in contanten te betalen hoewel dat de 'kassa daardoor seer benout maar (niet) geheel ten eynde brengt.'¹³⁹ In de verslagen van de veldslag omtrent de Guararapes van zowel Von Schoppe als Van den Brande, is geen melding gedaan van het wel of niet uitbetalen van de soldaten als reden voor de zware verliezen.¹⁴⁰ De stelling van Van Hoboken, gebaseerd op het schrijven van Witte de With, wordt dus niet door de andere bronnen ondersteund. De bronnen sluiten het weliswaar niet uit, maar in de veldslagverslagen staat niets te lezen over buitensporig deserteren.

Uiteindelijk had de slag ondanks het conflict doorgang gevonden. Het laatste terugkerende thema heeft te maken met het strijdplan. Er was immers een secours aangekomen en het leger was aangesterkt. Ondertussen zat Recife in het nauw en lag er een vijandelijke vloot in de Bahia. In de secrete notulen is te volgen hoe de Raad in overleg met Von Schoppe, De With en de kolonels vorm gaf aan het strijdplan.

§2.2.6. De Raad vormt een strijdplan

Ondanks de onduidelijkheid en de problemen begon de Raad in overleg met de kolonels op 30 maart om een plan te maken wat zij met de milite gingen ondernemen. Ook Van Hoboken beschreef de besproken opties en het besluitvormingsproces. Hij meende dat dit proces 'bemoeijkt werd door de verschillende inzichten van de veelhoofdige legerleiding' en dat er dus sprake was van een 'omslachtige besluitvorming'.¹⁴¹ Hieronder wordt de besluitvorming uitgebreid beschreven op basis van de secrete notulen, waardoor de uitspraken van Van Hoboken enigszins genuanceerd kunnen worden. Opvallend is dat de Raad in gesprek ging met de hele legerleiding en niet alleen met Von Schoppe, waartoe zij in de instructies verplicht werd. Dit zou blij kunnen geven van zelf inzicht, aangezien de raadsleden geen militaire ervaring hadden.

In de secrete notulen van 30 maart is te lezen dat de kolonels Van den Brande, Carpenter, Van Elst en Hauthain, verzochten om hun schriftelijke opinie mondeling te mogen verduidelijken ten overstaan van de president en de raden. De kolonels waren namelijk van mening dat de eerstvolgende militaire onderneming de compagnie profijt moest opleveren om een volgend secours uit het vaderland te verzekeren. Zij zagen niet in hoe het bevrijden van Pernambuco het vaderland of de compagnie dienstig zou kunnen zijn. Zij verwachtten dat een

¹³⁹ DN, 23-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 713.

¹⁴⁰ Overgekomen Brieven en Papieren, Memorie Van den Brande, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 64, f. 69 e.v.; Naber, 'Dagboek van Haecx', bijlage Von Schoppe, 304 e.v.

¹⁴¹ Van Hoboken, *Witte de With*, 78.

oorlog of het terugtrekken van de vijand uit dat het gebied, zou leiden tot verwoesting, waardoor het gebied enkele jaren niet voor de suikerproductie gebruikt zou kunnen worden. De kolonels gaven te kennen dat deze gedachte in het vaderland gedeeld werd en dat de Raad dat goed moest begrijpen. In plaats van het ontzetten van Pernambuco, adviseerden zij om Bahia te overheersen, zodat heel Brazilië gewonnen werd en veiliggesteld werd. Johan Maurits had in 1638 en in 1640 een poging gedaan om Bahia te veroveren. Het belang van het in handen krijgen van Bahia hangt samen met het feit dat Portugees-Brazilië vanuit Bahia bestuurd werd. Zoals bleek uit de inleiding van deze scriptie, zouden de opstandelingen zich nooit neerleggen bij het Nederlandse gezag, zolang er een Portugees bestuur in Bahia zat. Echter achtten de kolonels de huidige omvang van de militie niet voldoende om dit plan succesvol uit te kunnen voeren. Daarom vonden zij dat er geen tijd verloren mocht worden en dat de militie naar de capitania van Rio de Janeiro moest gaan en van daaruit moesten dreigen om Bahia aan te vallen. In Rio de Janeiro zou de compagnie een schat toekomen en ook zou zo de vijand zijn macht moeten verdelen. Op welke schat de kolonels doelden, wordt niet verduidelijkt. De secretaris had de bewoordingen van de kolonels letterlijk overgenomen. Uit latere strooptochten blijkt dat de 'schat' vaak bestond uit kisten suiker, tabak en dieren.¹⁴² Met dit plan van 'diversie' dachten de kolonels te kunnen verzekeren dat de Hoogmogende bewindhebbers in het vaderland meer secours zou toezenden. Nadat de Raad de opinie van de kolonels had gelezen, besloten zij hen de volgende dag uit te nodigen om hun mening mondeling kracht bij te zetten.

De volgende dag, op 31 maart, benadrukten de kolonels dat er met dit secours 'iets groots' werd verwacht in het vaderland. Wel gaven zij toe dat ook in het vaderland getwijfeld werd of de toegezonden macht voldoende groot was om Bahia te kunnen aantasten, maar wel werd er verwacht dat dit secours op een of andere manier de compagnie zou sterken en doen herleven ('gestijvet ende geannimeert werde'). Ook meenden zij dat de kolonie afhankelijk was van verdere hulpverlening uit het vaderland en meer secours. Zonder extra hulp troepen zagen zij de toekomst somber in. Daarnaast herhaalden zij nog eens dat het bevrijden van Pernambuco niet de gewenste (spoedige) winst zou opleveren die nodig was voor het ontvangen van extra hulp uit het vaderland. De kolonels zagen dat Pernambuco kaal en berooid was en door een eventuele oorlog zou dat niet verbeteren. De vijand zou immers op haar terugtocht de strategie van verbrande aarde toepassen. Hierdoor zouden de suikervelden en de suikermolens vernietigd worden.

¹⁴² Ibidem, 143.

De Raad diende de kolonels direct van repliek. De Raad antwoordde dat voor het door de kolonels voorgestelde ‘desseijn’ om naar Rio de Janeiro te gaan volkomen kennis vereist was van de kust en de versterkingen daar. 'Welcke ons manqueren ende telckens was ondervonden hoeveel schade en misslagen de comp(agnie) door sodanig onkennise waere overgecomen'. Daarbij kwam nog dat de moessonwind geheel tegengesteld was om zo'n expeditie te ondernemen. Zelfs zonder deze wind en contrarie stromen zou het vier weken duren om alle voorraden en benodigdheden te verscheppen naar zo'n verafgelegen bestemming.¹⁴³ Echter, deze voorraden waren nu nog niet gereed. Dus het zou extra tijd nemen alvorens zo'n expeditievloot zou kunnen uitvaren. Ook was een groot gedeelte van het krijgsvolk geteisterd door de recent afgelegde overtocht en zou door de contrarie stromen en de duur van de tocht naar Rio de Janeiro opnieuw veel ziekte en ongemakken op de reis te verwachten zijn.

Ook twijfelde de Raad over het succes van de onderneming. Allereerst kenden zij het terrein niet goed en verwachtten zij veel tegenstand, omdat de capitania Portugees grondgebied was. Ten tweede dacht de Raad dat de Portugezen ook daar bij hun retraite de strategie van verbrande aarde zouden toepassen en de strijd naar de bossen zouden proberen te verleggen. Ten derde zou Recife en de andere plaatsen in Pernambuco ook verdedigd moeten worden tegen de hier gelegeerde vijand. Daardoor zou de eigen macht ook verdeeld worden. Verder vond de Raad dat ze zo'n beslissing moeilijk in het vaderland kon legitimeren. Er was hen namelijk een secours toegezonden ter verlossing van Pernambuco en met het door de kolonels voorgestelde plan zou men dat secours naar een ver gelegen, onbekend en waarschijnlijk goed verdedigd oord sturen buiten een ‘bequaam’ seizoen. Daarbij zou de Raad Pernambuco dan achter laten met een matige defensie, terwijl men op de hoogte was van de aanwezigheid van een Portugese vloot in de Bahia met ruim 4000 man, voor welke de moesson wel gunstig stond om in korte tijd bij het Recife voor anker te kunnen gaan.¹⁴⁴

Kortom het risico was te groot voor zo'n onderneming. In de kantlijn in deze secrete notulen na het onderhoud met de kolonels staat gekrabbeld: ‘de tegenstaande resolutie gaat voor’. Ook geeft luitenant-generaal Von Schoppe te kennen de mening van de Raad te delen.¹⁴⁵ Opvallend is dat volgens Van Hoboken de admiraal het voorgestelde plan van 'diversie' ook te riskant vond en dus de beslissing van de Raad steunde.¹⁴⁶ Zo was het strijdplan duidelijk. De militie zou in Pernambuco ten strijde trekken tegen de aldaar gelegeerde vijandelijke macht. De opmerking van Van Hoboken dat 'de besluitvorming werd

¹⁴³ Rio de Janeiro ligt zo'n 2000 km van Recife vandaan.

¹⁴⁴ SN, 30-03-1648, 31-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 311-317.

¹⁴⁵ SN, 31-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 317.

¹⁴⁶ Van Hoboken, *Witte de With*, 80.

bemoeilijkt door het feit dat de inzichten van deze veelhoofdige oorlogsleiding nogal uiteen bleken te lopen,' lijkt misplaatst op basis van de secrete notulen, aangezien de kolonels het eens zijn met elkaar en alleen de Raad en Von Schoppe hun plan te riskant vinden.

Op 2 april ging de Raad akkoord om drie nieuwe regimenten te vormen met het nieuw aangekomen krijgsvolk. Het Blauwe regiment kwam onder gezag te staan van Luitenant-Generaal Von Schoppe zelf en zou gaan bestaan uit twee derde van alle compagnieën die op last van de Kamer van Amsterdam stonden. Het Witte ('blanche') regiment werd geleid door Kolonel Henderson en bestond uit de overige compagnieën van de Kamer van Amsterdam en uit alle compagnieën die op laste van de Kamer van Zeeland te boek stonden. Het Oranje regiment stond onder bevel van Kolonel Haus en werd gevormd door de resterende compagnieën die op laste stonden van de Kamer van Maze, de Kamer van het Noorderkwartier en de Kamer van Stad en Ommelanden. Hierover berichtte de Raad de Heren Negentien, zodat zij vaandels in de juiste kleuren en met de juiste symbolen zouden kunnen opsturen.¹⁴⁷

Op 5 april verzocht de Raad Von Schoppe om hen een lijst te overleggen met alle compagnieën die gebruikt zouden worden in het bovenstaande 'desseijn' en alle benodigheden voor de aanstaande veldtocht tegen de vijand. Ook werd besloten enige manschappen die bij Paraiba en Tapeçima lagen alvast naar het Recife te laten overkomen. In de macht die de Compagnie zou laten marcheren, waren ook veel inheemsen aanwezig. Het contact met de inheemse Brazilianen (Tupis) en Tapujas was van groot belang. In het geval van de betrekkingen die de compagnie onderhield met de Brazilianen en Tapujas waren in het bijzonder Roelof Baro en Johannes Listrij belangrijk. Op 31 maart kwam de eerstgenoemde met vijf zonen van Jan de Wij (koning van de Tapujas) bij de vergadering van de Raad om de diensten aan te bieden van ruim 800 man in de aankomende strijd tegen de Portugezen. Tijdens diezelfde bijeenkomst besloot de Raad zowel Baro als de Tapuja-bondgenoten te belonen. De Raad ging akkoord met het verzoek van Baro tot traktementsverhoging en ook ging men akkoord met het verzoek tot drie dagen rantsoen van de Tapujas en werden hen kleinigheden gegeven om hen extra tevreden te stellen.¹⁴⁸ Op 2 april bood Johannes Listrij als commandeur van de Brazilianen zijn diensten aan.¹⁴⁹ Net als Baro werd Listrij geordonneerd

¹⁴⁷ DN, 02-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 656-657.

¹⁴⁸ DN, 31-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 652-653.

¹⁴⁹ DN, 02-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 655; de Europeanen maakten toen onderscheid tussen de meer zachtvaardige Tupi en de agressievere Tapujas. In werkelijkheid was er meer onderscheid aan te brengen onder de inheemse bevolking, maar in grote lijnen op basis van taal en cultuur werd het bovenstaande onderscheid gemaakt. Eerst al door de Spanjaarden en Portugezen en toen overgenomen door de Engelsen,

terug te keren naar zijn inheemse troepen en om gereed te staan om door de Hoge Raad ontboden te worden, wanneer de militie uitgezonden zou worden tegen de vijand. Op 3 april willigde de Raad ook een verzoek van de Brasilianen in. Hun kapiteins vroegen vergoedingen en betaling voor de reeds verleende diensten en ook verzochten zij kleding voor hun vrouwen en kinderen. Om ook hen tevreden te stellen, werd Haecx gelast om met hen een overeenstemming te bereiken.¹⁵⁰

Kort daarna, op 5 april, werd commandeur Listrij geordonneerd met zijn inheemse troepen zich bij de militie in Recife te voegen. Daarnaast werd Baro verzocht de banden met de Tapujas extra aan te halen, aangezien de Raad van een overgekomen ‘tapoeijerinne’ gehoord had dat de Portugezen ook Tapujas probeerden te scharen voor de strijd tegen de Compagnie.¹⁵¹ Zo begonnen de voorbereidingen serieuze vormen aan te nemen.

Hierboven is te lezen dat in de secrete notulen van 10 en 11 april de keuze tot oorlog definitief gemaakt was. In aanloop naar de slag zouden nog enkele beslissingen gemaakt worden door de Raad. Een belangrijk punt was de rantsoenering van het brood voor het krijgsvolk. Van Hoboken schreef namelijk dat de Raad de verantwoordelijkheid voor het regelen van het hardbrood voor het krijgsvolk geheel bij Witte de With legde en hij noemde het beroep dat de Raad op hem deed 'merkwaardig'. Van Hoboken vervolgde door te zeggen dat Witte's 'verdienste stak in zijn krachtig regelend optreden in een situatie, waarmee de Hoge Raad zich geen weg wist.'¹⁵² Deze gang van zaken doet vreemd aan en strookt ook niet met de houding die de Raad in de rest van haar beleid toonde, aangezien het brood een essentieel onderdeel van het proviand van het leger was. Uit bestudering van de dagelijkse notulen blijkt dat de vork dan ook iets anders in de steel steekt. Op 15 april was het rantsoen vastgesteld voor het krijgsvolk dat zou deelnemen aan de veldtocht op 18 april. Ook begon men die dag al met het uitdelen ervan, zodat er vrijdags gemarcheerd zou kunnen worden. Dit rantsoen bestond onder andere uit (hard)brood.¹⁵³ Op 16 april besloot de Raad extra brood bij te bakken, indien de admiraal niet genoeg brood wist te vinden op de Compagnieschepen. Ter concretisering van dit besluit, werd ook al een aanbesteding gedaan aan enkele bakkers om het benodigde brood eventueel te bakken.¹⁵⁴ Op 17 april kan worden gelezen in de dagelijkse notulen dat De With verzocht was om 'eenich hart broot tot provideringe van de soldaten soo

Fransen en later ook Nederlanders. In de Nederlandse documenten spreekt men van Brasilanen (Tupis) en Tapujas.

¹⁵⁰ DN, 03-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 661.

¹⁵¹ DN, 05-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 675.

¹⁵² Van Hoboken, *Witte de With*, 84-85.

¹⁵³ DN, 10-04-1648, 15-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 689, 698.

¹⁵⁴ DN, 16-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 701.

op desen aanstaande tocht sullen gaen, rapporteert niet meer als 1000 pond te hebben gevonden.¹⁵⁵ Het feit dat het hier gaat om 1000 pond is merkwaardig, aangezien Van Hoboken het had over 24000 pond. Als bron putte Van Hoboken uit het *Cohier* en hij annoteerde folio 540 dat zo gezegd een 'acte van versorginge van 23800 pont broot' bevatte.¹⁵⁶ Hoe het ook zij, hierna werd er niets meer over de rantsoenering geschreven. Ongeacht de hoeveelheid brood die de admiraal bij elkaar had gekregen, lijkt de opmerking van Van Hoboken dat de Raad zich geen weg wist met deze kwestie, kant noch wal te raken. Ook kan hier bedacht worden dat de Raad wellicht de rol van de admiraal in de proviandering kleiner wilde afschetsen dan deze in werkelijkheid was geweest. Welk motief de Raad daarvoor zou hebben gehad, blijkt niet uit de onderzochte bronnen. Wel blijkt uit het journaal van de admiraal dat de Raad en de admiraal op gespannen voet stonden, maar of dat voldoende motief is om de waarheid over de proviandering van het leger te verloochenen, streeft het doel van deze scriptie voorbij en wordt daarom onbesproken gelaten.

Een andere beslissing van de Raad in aanloop naar de veldtocht heeft te maken met het rekruteren van vrijluiden voor de staatse troepen. Op aanraden van luitenant-generaal Von Schoppe besloot de Raad namelijk dat er in de staatse troepen geen vrijluiden mochten dienen, hoewel dezen zich wel massaal vrijwillig aanboden om mee op veldtocht te gaan. Von Schoppe was van mening dat zij het marcheren zouden vertragen en voor verwarring onder de troepen zouden zorgen.¹⁵⁷ Ondertussen waren de Brasilianen en de Tapujas ook aangekomen. De Raad ging akkoord met het verzoek van de Brasiliaanse kapiteins om een voorschot uitbetaald te krijgen voordat zij op veldtocht gingen en ook de Tapujas van Roelof Baro kregen hun gevraagde rantsoen.¹⁵⁸

Een dag voordat de krijgsmacht ging marcheren, op 17 april, deelde de Raad Von Schoppe mee dat zij niet aan zijn verzoek konden voldoen om een van de raden mee te laten gaan op veldtocht, aangezien de Raad van mening was dat alle heren benodigd waren om een verder strijdplan te ontwikkelen. Ook lieten zij Von Schoppe bij wijze van laatste instructies weten dat hoewel er niemand op het afgekondigde pardon was ingegaan, men geen oorlog voerde tegen het land en haar bewoners, maar hoofdzakelijk om de vijand weer onder compagniegezag te brengen. Daarom moesten vrouwen en kinderen gespaard worden en werd

¹⁵⁵ DN, 17-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 704.

¹⁵⁶ Van Hoboken, *Witte de With*, 84-85. Het *Cohier* omvat het volgende: *Cohier van de eysschen, conclusien, sententien, ende andere stucken, raeckende den gwesenen admirael Witte Corneliss. de Witte, capiteynen ende andere gevangene officieren, alhier in Den Hage anno 1650-1651*. Volgens Van Hoboken was dit een verzameling van documenten, waaronder het journaal van Witte de With, dat men verzameld had in de proceszaak tegen de admiraal in het vaderland.

¹⁵⁷ DN, 16-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 700.

¹⁵⁸ DN, 14-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 694.

Von Schoppe ook gelast ervoor te waken dat niet alleen de soldaten, maar ook de Tapujas hen niet zouden schaden en onteren. Daarnaast drong de Raad erop aan dat de krijgsmacht moest proberen om de vernietiging van suikervelden en suikermolens zoveel mogelijk te voorkomen.¹⁵⁹

§2.2.7. De veldtocht naar de Guararapes

Nu alles gereed was, kon er gemarcheerd worden. Volledigheidshalve wordt nu de eerste slag bij de bergen van Guararapes beschreven op basis van het verslag van luitenant-generaal Von Schoppe, aangevuld met het memorie van kolonel Van den Brande en de dagelijkse en secrete notulen. Ook tekende de heer Haecx kort de gebeurtenissen aldaar in zijn dagboek op. Onder andere beschreef hij de dag dat de militia op veldtocht ging, op 18 april, en toen de militia weer terug in Recife kwam op 19 april. Voor 18 april schreef hij dat een 'macht bestaande uit militairen, maritime, Brazilianen en Tapoeijers tegen den vijandt uitgetrocken na de bergen van de Guararapes, sterc in alles ontrent vijff duysent man en den vijant omtrent drij duysent man.'¹⁶⁰ In het verslag van Von Schoppe staat de lezen dat de militia eerst richting het *Melkhuis*, een toponiem, marcheerde, waar een vijandelijke macht van ongeveer 100 mannen in hinderlaag lag te wachten. Een kleine macht van de eigen militia kon daarvan 25 gevangenen nemen. De volgende morgen marcheerde de macht door richting de Guararapes. Daar kwamen zo'n 100 à 200 vijandelijke soldaten hen tegemoet door het moeras. Von Schoppe had daarop vier compagnieën geordonneerd de vijand te lijf te gaan, waarop deze zich terugtrok en zich weer voegde bij het gros van hun macht die zo'n 3000 mannen telde. Vervolgens stelde Von Schoppe zijn militia op de bergen op en liet de vijand door de meegebrachte stukken flankeren. Er volgden twee uren van schermutselingen tussen beide machten, hoewel het gros van de vijand veilig bleef liggen in een pas. Toen ging de vijand over op het offensief en kwam met 200 à 300 man op de macht van Von Schoppe af. Hij ordonneerde daarop Van Elst om de vijand tegemoet te treden. Daarop trok de vijand zich voor de tweede keer terug. Echter, de troepen van Van Elst die over waren gegaan op de achtervolging, kwamen vast te zitten in het moeras. Von Schoppe versloeg dat ze daarop hun wapens achterlieten en uit alle macht probeerden om terug te keren naar vaste grond. De vijand greep dit moment van verwarring aan om hen in de rug aan te vallen. Zo verklaarde Von Schoppe het grote aantal doden en gewonden in het regiment van Van Elst.

¹⁵⁹ SN, 17-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 321.

¹⁶⁰ Naber, 'Dagboek van Haecx', 277-278.

Echter, Haecx schreef op 19 maart dat 'de voortroupes van Cornel van Elst op den vijant aenvallende, de achterste, die noch een ure en meer marcherende achter uijt waren, niet hebben ingewacht, achterlatende omtrent de 1500 doden en 500 gequetsten, die naderhand veel sijn genesen.'¹⁶¹ Het een sluit het andere niet uit, want het kan zijn dat toen het regiment van Van Elst in de rug werd aangevallen, de achtertropen nog niet waren aangekomen. Het memorie van Van den Brande zal deze stelling hieronder aannemelijk maken. Von Schoppe eindigde zijn verslag door te stellen dat hij de macht, op dat moment gereduceerd tot 1500 man, weer in het gareel had gekregen en had opgesteld op de bergen. Vervolgens had hij aan majoor Claes gevraagd om het opperbevel over te dragen aan kolonel Van den Brande, omdat Von Schoppe zodanig verwond was dat hij zich moest terugtrekken. Hij ordonneerde Van den Brande de bergen tot de avond te behouden en vervolgens zich terug te trekken naar het Melkhuis. Von Schoppe voegde daaraan toe: 'wat na dato van mijn vertreck verders soude wesen gepasseert sal den Collonel Van den Brande U.Ed. Mog. naerder onderrichtinghe doen.'¹⁶² Zo volgt nu het verslag van Van den Brande.

Om terug te komen op wat Von Schoppe en Haecx hadden geschreven over de oorzaak van het grote aantal doden en gewonden, begon Van den Brande zijn memorie inderdaad door te stellen dat hij 'bijna te eijnde mijne adems gelopen om bij de voorste troepen te wesen.'¹⁶³ Ook meldde hij dat er op dat moment grote verwarring onder voorste troepen was, omdat zij in het moeras vast zaten. Aangezien de vijand niet alleen in het moeras, maar ook op de bergen was, besloot Van den Brande zijn soldaten de bergen op te sturen om de vijand te ontmoeten. Al gauw klaagden zijn soldaten dat het kruut op was, omdat het schermutselen al een tijd geduurd had. Daarop schreef Van den Brande dat hij zijn soldaten gevraagd had of ze de geweren nog hadden. Toen zijn mannen daar bevestigend op geantwoord hadden, ordonneerde de kolonel hen om de geweren ter vuist te nemen en zich als dappere soldaten te midden van de vijand te werpen. De vijand schijnt daarvan onder de indruk zijn geweest en begon zich terug te trekken van de bergen, aldus Van den Brande. Juist daardoor werd hij gemotiveerd tot het achtervolgen en overwinnen van de vijand. Echter, op dat moment kwam een soldaat bij hem en vertelde dat Von Schoppe het veld verlaten had en dat het opperbevel nu bij Van den Brande lag. Ook zou hij de bergen moeten behouden en tegen de avond zich terug moeten trekken. Dit kon Van den Brande niet geloven en hij begon de luitenant-generaal te zoeken om persoonlijk te horen of dit waar was. In plaats van Von

¹⁶¹ Ibidem, 277-278.

¹⁶² Ibidem, 304-306.

¹⁶³ Overgekomen brieven en papieren, Memorie van Cornelis van den Brande, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 64, f. 69 e.v.

Schoppe vond hij majoor Claes die bevestigde wat Van den Brande al ter ore was gekomen. Daarop gelastte de kolonel om de vijand opnieuw met het kanon te flankeren en stand te houden tot de avond. Aangezien er tot de avond niets meer gebeurde, concludeerde Van Hoboken dat beide partijen redelijk uitgeput en aan elkaar gewaagd waren. Dit betekende volgens hem dat het Nederlandse verlies minder volledig was dan Netscher en Wätjen gesteld hadden.¹⁶⁴ Vervolgens dekte de zware regen die nacht hun terugtocht naar het Melkhuis. Tegen die tijd was de macht al gehalveerd, net zoals Von Schoppe meldde. Van den Brande weet die halvering aan de doden en gewonden, het weglopen, versteken, verdwaald raken en het feit dat 'de soldaten, dragende als getrouwe soldaten het (gequetste) volck zoals zij eendrachtich hadde beloofd te doen.'¹⁶⁵

In de dagelijkse notulen werd het treffen bij het Melkhuis op 18 april en de schermutselingen bij de Guararapes op 19 april op diezelfde dagen opgetekend.¹⁶⁶ Dit komt overeen met wat Von Schoppe schreef, maar gaat verder niet in op wat er precies gebeurde en wat het resultaat van de slag bij de Guararapes was. In de secrete notulen van 23 april blijkt dat de Raad het verlies of het mislukken van de slag erkende en is het volgende opgeschreven: 'alsoo door het toegecomen secours sodanige openinge niet is gemaect geworden, als wel hadden gehoopt.' Bij wijze van bevestiging werden er diezelfde dag maatregelen genomen, omdat 'dese oorlogh lange mochte conne verduren, waerdoor omtrent de vivres ende lijftocht wederom mochte in schaersheijt comen te vervallen ende in groot manquement van ververssinghe sullen geraken.'¹⁶⁷ Nog duidelijker zijn de bewoordingen van Haecx in zijn dagboek die het heeft over 'de droevige nederlage.' op 19 april.¹⁶⁸

Aangezien Van Hoboken zich grotendeels ook berustte op de verslagen van Haecx, Von Schoppe en Van den Brande, verschilden zijn bevindingen niet zozeer van wat hierboven beschreven staat. De bron die Van Hoboken als aanvulling gebruikte is het *Journal van de reyse* die in deze scriptie met betrekking tot het conflict met de krijgsmacht is aangehaald om de stelling van Van Hoboken te weerleggen. Van Hoboken meende immers dat door het feit dat de soldaten geen geld hadden ontvangen, velen van hen in het heetst van de strijd deserteerden en dat zo de slag door de 'domme' beslissing van de Raad al bij voorbaat verloren was.¹⁶⁹ Het enige argument van Van Hoboken dat met betrekking tot het deserteren

¹⁶⁴ Van Hoboken, *Witte de With*, 90-91.

¹⁶⁵ Overgekomen brieven en papieren, Memorie van Cornelis van den Brande, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 64, f. 71.

¹⁶⁶ DN, 18-04-1648, 19-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 706-707.

¹⁶⁷ SN, 23-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 322.

¹⁶⁸ Naber, 'Dagboek van Haecx', 278.

¹⁶⁹ Van Hoboken, *Witte de With*, 77, 88, 92.

standhoudt, is het feit dat in zowel het verslag van Von Schoppe, als dat van Van den Branden spreekt van een meer dan gehalveerde macht van ca. 1500 man en dat terwijl de aantallen doden en gewonden op de officiële lijsten veel lager zijn.¹⁷⁰ In de bronnen werd verder niet gesproken over het (buitensporig) deserteren van de militie, ondanks de problemen rondom de gage en vivres. Miranda concludeerde, nadat hij de krijgsmacht in Brazilië had onderzocht, dat Wätjen en Boxer onterecht het deserteren van de militie hadden geschetst als iets dat in de aard van de soldaat lag. Hij stelde dat de soldaten in Brazilië vaak niet genoeg goed voedsel hadden, niet op tijd betaald werden, in dienst moesten blijven nadat ze hun contract al uitgediend hadden en overgeleverd waren aan zware werkomstandigheden. Miranda zag de soldaten als actieve actoren die een belangrijke rol speelden in de loop van de geschiedenis van Nederlands-Brazilië. Ook bestond de militie niet slechts uit misdadigers en uitschot uit Europa. De soldaten konden juist door rellen druk uitoefenen om hun standpunt kracht bij te zetten. Zij waren dus niet slechts pionnen in het veld, maar net zulke belangrijke actoren als bijvoorbeeld Johan Maurits om te bespreken. Miranda vroeg zich namelijk terecht af wat de bevelhebbers konden doen zonder hun minderen, de soldaten van de militie.¹⁷¹ Miranda ging verder niet in op het al dan niet buitensporig deserteren van de militie tijdens de eerste slag bij de Guararapes, noch besprak hij de schuldvraag. Toch, aangezien de Hoge Raad afhankelijk was van contanten, voedingsmiddelen en nieuwe soldaten uit het vaderland, kan men niet zomaar de Hoge Raad aansprakelijk stellen voor de ontevredenheid van de soldaten.

Uit de bestudering van het beleid van de Hoge Raad rondom de eerste slag bij de Guararapes, bleek dat de Hoge Raad de bevelen uit het vaderland opvolgde. Zo werd er eerst getracht om de Portugezen op vreedzame wijze weer onder het WIC-gezag te brengen door het afkondigen van een generaal pardon. Terwijl het antwoord van de vijand werd afgewacht, verzorgde de Hoge Raad het krijgsvolk en bereidde zij zich voor op een eventuele veldslag. Aangezien de Raad verplicht was zich bij militaire zaken te laten bijstaan door Von Schoppe, nam de Raad de beslissing niet alleen. Ook werden de kolonels gehoord die een andere mening waren toegedaan. Ook de admiraal was om advies gevraagd, hoewel hij geen officiële zitting had in de Raad. Het grootste probleem waar de Raad mee te kampen had, was het gebrek aan voldoende contanten en (voedings)middelen uit het vaderland. Hieruit was het conflict met het aangekomen krijgsvolk ook voortgekomen. Hoewel de oplossing van de Raad om alleen de officieren uit te betalen, onverstandig leek, bleek uit de bronnen niet dat deze

¹⁷⁰ Lijst van doden en gewonden, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 64, f. 68: 299 doden en 339 gewonden. Deze lijst was direct na de slag opgesteld. Van Hoboken hield de verslaggeving van admiraal Witte de With aan die 500 doden en 556 gewonden telde; Van Hoboken, *Witte de With*, 90.

¹⁷¹ Miranda, *Gente de Guerra*, 53, 227, 344.

keuze had geleid tot een buitensporig deserteren en dus het verlies van de strijd tijdens de eerste slag bij de Guararapes, zoals Van Hoboken concludeerde. De consequentie was wel dat het eerste grote treffen van het secours met een numeriek zoveel zwakkere vijand gefaald had en dat zelfs de ontzetting van het beleg van Recife niet verwezenlijkt was. Het verliezen van de slag werd dus niet veroorzaakt door het grootschalig deserteren van de troepen. Uit het bovenstaande verslag van de veldslag blijkt dat het aannemelijker is dat gebrekkige terreinkennis of het omgaan met het klimaat en de omstandigheden van groter belang was om het verlies te verklaren. Hoe dan ook was de rol van het gedemoraliseerde leger voorlopig uitgespeeld.

2.3. De rol van het leger uitgespeeld

Na de eerste slag bij de Guararapes was de rol van het leger voorlopig uitgespeeld. De verliezen waren hoog en daarnaast begon het regenseizoen, waardoor veldtochten niet te ondernemen waren. Vandaar dat de strijd zich nu eerst naar de zee zou bewegen.¹⁷² Zoals de Raad terecht opschreef, was door het mislukken van de eerste uitbraak van het secours de hoop op een snelle wending verkeken.¹⁷³ De enige kans op een zegen was afhankelijk van een nieuw hulpeskader om het leger weer aan te sterken, maar het was onzeker of de bewindhebbers in het vaderland opnieuw zouden willen investeren in de WIC-kolonie.

Na aandringen van de admiraal besloot de Raad dat het tijd was om de vloot te gebruiken, aangezien het vaderland deze niet voor niets in stelling had laten brengen. Daarnaast waren de compagnieschepen nog niet gereed, want die lagen ter reparatie nog in Paraiba. Daarom werd al op 28 maart besloten om De With op de Bahia te laten kruisen voor vier à vijf maanden. Eventueel zouden er strooptochten ondernomen mogen worden. Om die reden waren er ook 300 soldaten ingescheept. Voordat De With zou vertrekken op 29 maart, schreef hij nog aan de Staten-Generaal over de erbarmelijke toestand en het weinig hoopvolle perspectief van de kolonie.¹⁷⁴

Vervolgens beschreef Van Hoboken het verloop van deze tocht van de admiraal en besteedde weinig aandacht aan de gang van zaken omtrent Recife. Na een ruime tijd kruisen, vernam De With op 27 juni van een schipper van een veroverd Portugees vrachtschip dat hij de Portugese suikervloot al was misgelopen. Die was namelijk, anders dan gewoonlijk was, al op 12 mei direct de oceaan overgestoken in oostelijke richting. Zo had De With die vloot

¹⁷² Van Hoboken, *Witte de With*, 92-93.

¹⁷³ SN, 23-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 322.

¹⁷⁴ Van Hoboken, *Witte de With*, 94-97.

alleen op de hoogte van Bahia zelf kunnen onderscheppen. Echter, was De With ook op 12 mei uitgevaren uit Paraiba, waar hij voor het schoonmaken van zijn vloot had gelegen. Toch is in het werk van Van Hoboken te lezen dat de admiraal de schuld hiervan gaf aan de Raad.¹⁷⁵ Hoe bedenkelijk dit is, blijkt uit het bovenstaande. Een ander doel van het kruisen van De With was het treffen met de vloot van de eerder genoemde Portugese admiraal Salvador Correia de Sá. Uit dezelfde bron op 27 juni vernam De With dat Correia was vertrokken of nog zou vertrekken naar Angola. Na het verhoren van een aantal gevangen genomen vissers, werd bekend dat een kleinere vloot begin juni richting het noorden was uitgezield, vermoedelijk naar de Kaap van Sint Augustijn. De With verwachtte Correia niet meer te treffen en besloot het zekere voor het onzekere te nemen en terug te keren naar Recife. Ook om de Raad te informeren over het gevaar dat Angola vermoedelijk liep.

Op 23 juli kwam De With aan op Recife. Het vermoeden van De With klopte wat betreft dat laatste, maar aangezien Brazilië bestuurlijk los stond van Angola, had de Hoge Raad weinig reden om zich naast de verdediging van Recife ook bezig te houden met het behoud van die andere WIC-kolonie. Het enige schip dat de Raad ter ondersteuning van Angola zond, zou nooit aankomen doordat er muiterij ontstond onder de opvarenden. Correia was medio augustus aangekomen in Loanda en de Hollanders capituleerden daar al op 21 augustus. Zo was het lot van Angola bezegeld. Ook al had De With wel toestemming van de Raad gekregen, dan nog was hij niet op tijd geweest om de val van Angola te voorkomen. Voor Nederlands-Brazilië en voor de compagnie betekende dit een nieuwe klap, omdat de slavenaanvoer vanuit Angola essentieel was voor de toch al aangetaste suikerproductie van de kolonie.¹⁷⁶

De toestand was ondertussen op het Recife weinig veranderd en van militaire activiteit was ook geen sprake, aangezien het regenseizoen nog voortduurde. Wel werden er plannen gemaakt over wat er te doen stond na het regenseizoen. Zo werden er tal van strooptacties georganiseerd. De eerste omvangrijke stond onder leiding van kolonel Hauthain en hij vertrok op 11 augustus met 800 ingescheepte soldaten richting Alagoas, het zuidelijke deel van Pernambuco. Een succes was dit niet en Hauthain keerde een maand later weer terug in Recife. Ondertussen besteedde De With de hele maand augustus aan het schoonmaken van zijn vloot in Paraiba. Daar trof admiraal Witte de With de schipper van de *Eendracht*, Paulus Coolen, die zodanig vertraagd was dat hij maanden op de rede van Texel had gelegen en nu, op 3 september, bij Paraiba aankwam. Coolen vertelde dat er voorlopig geen hulpeskader

¹⁷⁵ Ibidem, 102.

¹⁷⁶ Ibidem, 103-104, 106-107.

gezonden zou worden uit het vaderland. De With besloot daarop de Staten-Generaal te schrijven dat er wel een macht van circa 10000 man uit het vaderland gezonden moest worden om de Bahia te kunnen overmeesteren.¹⁷⁷

Toen zowel Hauthain en De With weer terug in Recife waren, liep het regenseizoen ten einde. Daarom werd er door de Raad medio september al vergaderd met de legerleiding en de admiraal om plannen te maken voor de periode die komen ging. Hoewel de meningen weer verdeeld waren net zoals in aanloop naar de eerste slag bij de bergen van de Guararapes, drong de Raad nu sterk aan op een revanche voor Guararapes. De kolonels zagen vanuit strategisch oogpunt er weinig heil in om een nieuwe veldtocht naar het binnenland te ondernemen en de Raad besloot zich daarom bij het expertisecoordeel van de krijgslieden te voegen. Zo begonnen de voorbereidingen tot een nieuwe grotere actie in lijn met wat Hauthain eerder ondernomen had richting het Zuiden, namelijk strooptochten. De With, die wel aanwezig was, maar blijkens het onderzoek van Van Hoboken zich niet mengde in het debat, verklaarde voornamelijk dat ook de vloot gevechtsklaar en het bootsvolk gezond was.¹⁷⁸ Op 18 september zette de admiraal dan ook weer koers naar de Bahia. Daar zou hij twee Portugese kruisers treffen en overmeesteren. Dit zou het eerste en laatste zeegevecht zijn dat de admiraal in Brazilië met de Portugezen zou uitvechten.¹⁷⁹

Ondertussen was er in Recife weinig veranderd. De Raad schreef in het najaar van 1648 dat de bewindhebbers of vrede met Portugal moesten sluiten of hen voldoende soldaten, middelen en vooral geld moesten zenden. De bewindhebbers in het vaderland hadden geen oren naar zulk advies. De Raad verkondigde daarop dat zij uitkeken naar het moment waarop zij afgelost zouden worden. Ook de voorbereidingen voor de tocht naar de Zuid hadden vertraging opgelopen door het gebrek aan middelen, maar begin december koerste een vloot dan toch richting de Bahia. Aan boord bevonden zich 2000 man onder leiding van algemeen bevelhebber en raadsheer Michiel van Gogh. Dit maal werd dus wel een raadslid afgevaardigd om de troepen te 'courageren'. Hoewel er veel grote plannen werden gesmeed, bleken die niet altijd uitvoerbaar. Zo bleef het vooral bij kleinschaligere acties die geen grote consequenties zouden dragen. Een uitzondering daarop is de actie rondom de Bahia die voortduurde van 11 december 1648 tot en met 11 januari 1649. Van Hoboken meldde dat er op verschillende strooptochten aan land veel schade was aangericht en ook was er veel buit gemaakt.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Ibidem, 111-113.

¹⁷⁸ Ibidem, 115.

¹⁷⁹ Ibidem, 119-121.

¹⁸⁰ Ibidem, 132-133, 136-140.

De voornaamste consequentie van deze relatief succesvolle onderneming in de Bahia was het psychologisch effect dat deze overwinning had op de militia. De Raad meende zelfs dat het leger voor het eerste sinds de verloren slag bij Guararapes zijn zelfvertrouwen herwonnen had. Begin februari begon de Raad dan ook weer aan te dringen op een veldtocht richting de binnenlanden, hiertoe aangespoord door de Heren XIX.¹⁸¹

2.4. De tweede slag bij de Guararapes

§2.4.1. Wederom naar de Guararapes

Zoals ook Van Hoboken meldde, waren Van Gogh, Van den Brande en Hauthain terug gekeerd op het Recife en konden zij terug kijken op een succesvolle missie. Bij terugkomst werd Van Gogh dan ook door de Raad 'verwillecomt ende gecongratuleert.'¹⁸² Mede door het slagen van de strooptochten in de Bahia, begonnen de besprekingen voor een nieuwe uitval om Recife te ontzetten. Wat direct opvalt in de analyse en in de bewoordingen van Van Hoboken is dat hij niet gunstig tegenover de keuze van de Raad stond tot een nieuwe veldtocht naar het binnenland. Eerst wordt hier daarom de keuze van de Raad nader beschouwd. In de dagelijkse notulen is bijna niets opgetekend met betrekking tot dit besluit, dus wordt er - net als in de analyse van Van Hoboken - nader gekeken naar de secrete notulen.

Van Hoboken meldde dat al op 2 februari de Raad het initiatief nam in een gesprek met Von Schoppe voor het opzetten van nieuwe actie, 'toen de teruggekeerde troepen nauwelijks voet aan wal hadden gezet.'¹⁸³ Het klopt inderdaad dat de Raad onder andere op 2 februari gesproken heeft over het opnieuw inzetten van de troepen. De redenen voor de ogenschijnlijke haast van de Raad benoemde Van Hoboken niet. In diezelfde secrete notulen van 2 februari staat te lezen dat er enkele Castilianen en Napolitanen van de vijand waren overgekomen met de mededeling dat 'den vijandt manquereent van ammonitie is hebbende' en dat 'sijne macht door wechloopen van het volck ... eeniger maeten is vermindert.'¹⁸⁴ Wel klopt de constatering van Van Hoboken dat het moreel van de militia verbeterd was na de strooptochten in Bahia.¹⁸⁵ De Raad schreef dat het 'volck couragieus ende wel gemoet van het geexploiteerde omtrent de Bahia is aengekomen ende dat voor het aenkomen van de regen maenden alsnoch tegens den vijandt behoort te worden hier ontrent bij den hant genomen.' De

¹⁸¹ Ibidem, 143.

¹⁸² DN, 30-01-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 73, f. 166

¹⁸³ Van Hoboken, *Witte de With*, 143-145.

¹⁸⁴ SN, 02-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 473.

¹⁸⁵ Van Hoboken, *Witte de With*, 143.

laatste opmerking is interessant en wordt in diezelfde notulen benadrukt, aangezien het 'goede seizoen' nog slechts enkele weken voortduurde.¹⁸⁶ Blijkbaar was de vijand verzwakt en had een tekort aan ammunitie, was de eigen militie in goede staat en dreigde het regenseizoen aan te breken. In deze context en in overeenstemming met de instructies besprak de Raad met Von Schoppe hoe een eventuele militaire actie vorm moest krijgen. Von Schoppe gaf daarop aan dat hij met de kolonels ging overleggen wanneer de militie gereed zou zijn, zodat er verder aan het 'desseijn' en de 'preparatien' gewerkt kon worden.¹⁸⁷

Op 4 februari, op de vergadering hierover in het huis van Von Schoppe, werd nog eens benadrukt dat de militie met goede 'couragie' was teruggekeerd uit Bahia en dat de reputatie van de wapenen hersteld diende te worden. Dit naar aanleiding van de mislukte eerste slag bij de Guararapes. Ook staat er opgetekend in de secrete notulen van 4 februari dat uit een missive van 19 september 1648 van de Heeren XIX bleek dat zij 'in afwachtinge staen dat den vijandt met couragie ten minsten alhier mochten worden aengetast' en 'dat tenminste werde getracht dese conqueste te suijveren.' Ook moest er geprobeerd worden om de vijand afbreuk te doen, zodat de 'vreedehandelingen in het vaderlandt sal comen is faciliteeren, ofte meerder aanleiding geven tot secours.' Duidelijk is dus dat er iets moest gebeuren, voordat het regenseizoen zou aanvangen. Hoewel er is gesproken over een aanval op Rio de Janeiro, werd geconcludeerd dat 'alle de Heeren ... niet dienstich [waren] naerder de macht verder om de Zuijt naer Rio de Jeneiro uijt te brengen.'¹⁸⁸ Op basis van de secrete notulen van 4 februari schreef Van Hoboken dat 'de oude tegenstelling over de te volgen strategie nog steeds bestond' en dat 'nogmaals het oude plan tot een aanslag op Rio de Janeiro werd geopperd, ten gunste waarvan de legerleiding zich reeds meermalen had uitgesproken.' Van Hoboken vervolgde door te stellen dat de Raad dit voorstel 'ook nu weer onuitvoerbaar achtte'. Het is in lijn met de bevindingen met betrekking tot de eerste slag bij de Guararapes om te stellen dat de kolonels een voorkeur hadden tot een aanval in de Bahia of Rio de Janeiro, maar behalve het hierboven geciteerde, is daarover niets opgeschreven in aanloop naar de tweede slag bij de Guararapes, laat staan op 4 februari. Ook niet of de Raad dit wel of niet 'uitvoerbaar achtte'. Het verleden in acht nemend, is het te begrijpen dat een expeditie naar Bahia of Rio de Janeiro niet werd ondernomen. Johan Maurits had immers tweemaal een rampspoedige poging gewaagd om de Bahia te veroveren en in voorbereiding op de eerste slag bij de Guararapes waren voldoende redenen genoemd om af te zien van een uitval naar Rio de

¹⁸⁶ SN, 02-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 473.

¹⁸⁷ SN, 02-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 474.

¹⁸⁸ SN, 04-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 475-476.

Janeiro. Het waren oude plannen die of niet goed uitvoerbaar zouden zijn of die in het verleden al veel ellende hadden veroorzaakt. Concluderend, stelde Van Hoboken dat de 'in april 1648 mislukte uitval naar het binnenland opnieuw zou worden beproefd.'¹⁸⁹

Hij vervolgde dat de volgende dag, op 5 februari, de kolonels het voldongen feit werd mede gedeeld en dat zij slechts hun mening mochten geven. Hun meningen zijn niet letterlijk opgetekend en daaruit concludeerde Van Hoboken dat zij het niet eens waren geweest met de beslissing. In de notulen echter staat te lezen dat de overwegingen van de kolonels waren overgenomen in het besluit dat de vorige dag was genomen.¹⁹⁰ Zo blijft het een beetje 'touwtrekken' tussen de verschillende bronnen, waar Van Hoboken meeding in het oordeel van De With die hier mede had gedeeld dat de krijgsraad zich tegen het plan had uitgesproken.¹⁹¹ De waarheid ligt waarschijnlijk in het midden en het is hier voldoende om het door Van Hoboken geschrevene te nuanceren en in context te plaatsen. Wel valt het op dat Van Hoboken steeds negatiever tegenover de Raad is gaan staan, naarmate zijn onderzoek vorderde. Dit krijgt vooral uiting in hoe hij de secrete notulen interpreteerde en wat hij wel of niet noemde en daarnaast is zijn woordkeuze soms weinig genuanceerd. Een voorbeeld hiervan: 'nu een aanval op Rio de Janeiro was afgewimpeld, had men immers feitelijk geen andere keus dan een uitval uit het Recife.'¹⁹² Dit concludeerde Van Hoboken naar aanleiding van de door hem bestudeerde secrete notulen. Toch geven deze folio's geen reden tot deze bewoordingen. De Raad heeft de mogelijkheden met Von Schoppe en de krijgsraad besproken en zo is de beslissing genomen om een uitval te ondernemen. In werkelijkheid kan het best zijn dat de krijgsraad tegen de beslissing van de Raad was, maar dit staat niet beschreven in de bronnen die óók Van Hoboken gebruikt heeft.

Van Hoboken vervolgde zijn analyse met: 'alsof dit nog niet genoeg was, koesterde de Raad nog grotere plannen.' Von Hoboken droeg vervolgens deze plannen aan als 'sprekend bewijs ... van het al te zwak gefundeerde optimisme, waarvan de Hoge Raad bij zijn aanvalsplannen van februari 1649 blijk gaf.'¹⁹³ De plannen waar Van Hoboken op doelde, hadden betrekking tot de vraag die de Raad bij Von Schoppe neerlegde of het hem ook haalbaar leek om niet alleen een uitval te doen, maar ook te proberen om de Kaap St. Augustijn te overheersen, 'daer mede desen oorloge in korten soude naer alle apparentie

¹⁸⁹ Van Hoboken, *Witte de With*, 144-145.

¹⁹⁰ SN, 05-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 478-479.

¹⁹¹ Van Hoboken, *Witte de With*, 144; Van Hoboken citeerde hier het *Cort Register, in cohier fo. 435 e.v.*

¹⁹² Van Hoboken, *Witte de With*, 145-146.

¹⁹³ *Ibidem*, 145.

werden ten eijnde gebracht.¹⁹⁴ De beweegredenen werden ook door Van Hoboken beschreven. De Kaap fungeerde namelijk als aan- en afvoerbasis voor het Portugese veldleger.¹⁹⁵ Dus als de Raad de Kaap in handen kreeg, zou de WIC militie een relatief voordeel hebben ten opzichte van het veldleger van de vijand.

Vervolgens is te lezen in de secrete notulen van 12 februari dat na beraad met de kolonels er gebleven werd bij het reeds geresolveerde, aangezien de kolonels het plan 'ondoenelijk' achtten.¹⁹⁶ Van Hoboken noemde terecht dat de Raad het plan nog niet helemaal opgegeven had.¹⁹⁷ Met het oog op de toekomst of om een vervolg te geven aan de geplande actie, werd nog wel besloten om verder te praten met de luitenant-generaal en met 'eenige maritieme personen' om te bekijken of er niet iets kon worden uitgericht omtrent de Kaap St. Augustijn, aangezien de Kaap 'een plaetse is de welcke den vijandt 'stivinge' van zijn rebellie seer dienstich is.' Op 14 februari werd besloten dat de heren Haecx en Van Gogh zich moesten laten informeren door 'maritieme personen' die de Kaap goed kenden.¹⁹⁸ De volgende dag, op 15 februari, lieten Haecx en Van Gogh de rest van de Raad weten dat ook de zeelieden een actie omtrent de Kaap niet verantwoord vonden, omdat er (bijna) niet te landen viel. Het was er 'rotsich ende klippich'.¹⁹⁹ De Raad nam het advies vervolgens over en liet het concept varen. Van Hoboken interpreteerde deze vraag van de Raad als ongefundeerd optimisme, terwijl het ook geïnterpreteerd zou kunnen worden als het zoeken naar oplossingen om Recife te ontzetten en het tij te keren voor de kolonie in Brazilië. Ook waren er andere plannen van de Raad die Van Hoboken in zijn analyse niet gebruikte, maar die wel nuttig kunnen zijn om een breder beeld te krijgen van het beleid van de Raad.

§2.4.2. Andere plannen: Itamaracá en Ceará

De eerste secrete notulen van februari 1649 beschreven namelijk de planning van een expeditie naar Ceará (in de bronnen: Siara) om daar enkele mijnen te onderzoeken. Daarnaast deed Van Beaumont verslag van de vorderingen van de voedselplantages op het Eiland Itamaracá. Zoals uit de dagelijkse notulen is gebleken, hadden de Nederlanders in maart 1648 hun positie op het eiland geconsolideerd. De Raad had initiatief genomen om de problemen omtrent de voedselvoorziening op te lossen door allerlei knollen (zoals mandioca) te planten.

¹⁹⁴ SN, 12-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 481.

¹⁹⁵ Van Hoboken, *Witte de With*, 145.

¹⁹⁶ SN, 12-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 483.

¹⁹⁷ Van Hoboken, *Witte de With*, 145.

¹⁹⁸ SN, 14-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 485.

¹⁹⁹ SN, 15-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 486.

Het verslag van Van Beaumont en Matthijs Beck beschreef in groot detail de staat van het land daar, de hoeveelheden aanplantingen, de moeilijkheden en de oogst(perspectieven).²⁰⁰

Met betrekking tot Ceará besprak de Raad op 2 februari hoeveel mensen, dieren en materialen er voor deze expeditie nodig zouden zijn. Ook dacht de Raad na over de persoon die zij aan het hoofd moesten plaatsen van zo een gewichtige onderneming voor 'lande ende compagnie,' zodat 'de v(er)vallen saecke van de comp(agnie) [werde] geretoureert en de lande van veele swaere lastte [werde] v(er)licht.'²⁰¹ Voordat er werd gerept over het inzetten van de militie en de besprekingen met Von Schoppe daarover van start gingen, stelde de Raad Van Gogh aan om te polsen bij Ghijsbert de With, een regeringsambtenaar van de WIC in Nederlands-Brazilië, of hij zo'n expeditie naar Ceará wilde leiden.²⁰² Toen Ghijsbert de With antwoordde dat hij meer duidelijkheid over de expeditie wilde, werd hij op 5 februari uitgenodigd ter vergadering, zodat de Raad hem het doel van de reis kon uitleggen. Blijkbaar is Ghijsbert de With akkoord gegaan met het voorstel van de Raad om de expeditie te leiden, want op 8 februari werden de plannen in overleg met Ghijsbert de With concreter gemaakt. Er werd gesproken over het 'desseijn', de vivres en het rantsoen dat nodig was voor de reis en voor het verblijf in Ceará. Ook werd met Von Schoppe besproken wie aan het hoofd van de militie moest worden gesteld om zo'n expeditie te ondersteunen. Ook had Ghijsbert de With gevraagd om brieven van pardon voor de aldaar 'residerende natie'.²⁰³ De volgende dag werd Christiaen Caster door Von Schoppe voorgedragen om als commandant het volk naar Ceará te leiden. Als medecommandant werd Hendrik van Han geordonneerd door de Raad. De overige krijgsraad zou gaan bestaan uit officieren. Ook werd het rantsoen en de inhoud van de knapzakken van de soldaten bepaald. Verder had de Raad bedacht dat er bij aankomst in Ceará ook een klein fort gebouwd moest worden. Daarom werd een ingenieur aangesteld om mee te gaan met de expeditie.²⁰⁴ Inmiddels was het 9 februari en hoewel de voorbereidingen voor de expeditie naar Ceará in volle gang waren, lag de nadruk in de notulen op de aanstaande uitval van het gros van de militie richting de bergen van de Guararapes. Uit deze plannen bleek dat de Raad begaan was met het lot van de kolonie en intensief nadacht over ondernemingen die de situatie zouden kunnen verbeteren.

²⁰⁰ SN, 02-02-1649; 04-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 470.; DN, 04-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 73, f. 180-196, 210-214.

²⁰¹ SN, 02-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 471-473.

²⁰² DN, 04-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 73, f. 179; SN, 02-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 470-474.

²⁰³ DN, 05-02-1649, 08-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 73, f. 223, 231-233.

²⁰⁴ DN, 09-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 73, f. 239.

§2.4.3. De Raad vormt opnieuw een strijdplan

Inmiddels had de Raad het plan om omtrent de Kaap van St. Augustijn actie te ondernemen, verworpen en werden de laatste voorbereidingen getroffen voor de uitval naar de Guararapes. De admiraal was nog niet teruggekeerd en in diens plaats meldde de viceadmiraal dat hij, Matthijs Gillissen, samen met een andere scheepskapitein, Cornelis Toelast, zo'n 300 matrozen zou aanvoeren tijdens de uitval naar de bergen van de Guararapes. Net als bij de eerste veldtocht, werd het rantsoen voor acht dagen vastgesteld. Anders dan bij die eerste tocht, werd iemand uit de Raad aangewezen om mee te gaan op de expeditie. Niet alleen ter aanmoediging van de militie en om orde te houden, maar ook omdat het volk niet wilde uittrekken zonder een lid van de Raad onder hun gelederen. Daarnaast hadden zowel de kolonels als Von Schoppe de Raad erop aangedrongen om een raadslid af te vaardigen om mee te gaan op veldtocht. Na loting viel deze eer de heer Van Gogh ten deel. Vervolgens eindigden de secrete notulen met een instructie voor Van Gogh en de krijgsraad.²⁰⁵ Deze instructie is van belang, omdat zo de keuzes die de krijgsraad maakte tijdens de expeditie, enigszins kunnen worden getoetst.

De instructie bestond uit twaalf artikelen die hieronder kort samengevat worden. Er werd geordonneerd naar de bergen van de Guararapes te marcheren en zodra men de vijand zou vinden, dan moest de krijgsraad bijeenkomen om te bespreken welke actie het land en de compagnie het meeste voordeel op zou leveren, mits er natuurlijk tijd was om zo'n vergadering te beleggen. Allereerst zou de militie moeten proberen om de bergen in te nemen, zodat ze een relatief voordeel hadden op de vijand met betrekking tot de positie. Als de vijand een gunstigere positie zou hebben, dan zou er geprobeerd moeten worden om de vijand daaruit te lokken. Vervolgens zou er slag geleverd moeten worden. In het geval dat de vijand niet uit haar positie wilde komen en ook geen aanstalten zou maken om slag te leveren, zou de krijgsraad bijeen moeten komen om te bedenken wat er gedaan moest worden. De Raad adviseerde hierbij te handelen met voorzichtigheid en beleid. Mocht het zo zijn dat de vijand zich wel vertoonde, maar probeerde om een veldslag te vermijden en zich eventueel terug zou trekken tot over de rivier, dan moest de krijgsraad wederom bijeenkomen om te beslissen wat het verstandigst zou zijn. De Raad instrueerde de krijgsraad er dus vooral op om te handelen naar de omstandigheden. Ook stond er te lezen dat als de vijand geen slag leverde en de krijgshoofden het niet vertrouwden om de rivier over te steken dat men dan eventueel zou kunnen terugkeren via de Vergeas om zo daar nog enige kwartieren van de vijand aan te

²⁰⁵ SN, 15-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 486-498.

tasten, behoudens dat men geen schade zou aanrichten aan suikermolens, fazendas, huizen en ander vastgoed. Wel zou het gevonden goud, zilver en suiker als vrije buit gelden. Daarnaast schreef de Raad dat vrijwillig overgekomen negros de compagnie zouden toekomen, maar dat gevangen en overmeesterde negros vijftig gulden zouden opleveren. Het laatste artikel beschreef de constitutie en de hiërarchie van de steeds genoemde krijgsraad. De krijgsraad zou bestaan uit Michiel van Gogh, de heren kolonels Johan van den Brincke, Cornellis van den Brande, Guillaume de Hauthuijn, de heren luitenant-colonellen Claes Claessen, Willem van Lobbrecht en majoor Jan Claeck. De drie laatstgenoemden zouden vooral adviseren en stemmen. De eerste vier zouden uiteindelijk besluiten wat er gedaan zou worden. De heer kolonel Johan van den Brincke, als zijnde oudste kolonel, zou het commando voeren over de militie en dus de facto de plaats van luitenant-generaal zou vervullen. Immers, Von Schoppe kon door zijn verwondingen niet mee gaan op deze veldtocht. Wel zou Van den Brincke telkens met de 'gecommiteerde van de regering' moeten blijven communiceren.

§2.4.4. Weer op veldtocht naar de Guararapes

Met de instructie op zak kon nu worden uitgetrokken richting de vijand. De verdere loop van de geschiedenis is goed en volledig beschreven door Van Hoboken die voor dit gedeelte van zijn analyse alle relevante verklaringen en verslagen van Van Gogh, verschillende kolonels, officieren, kapiteins en commissarissen heeft gebruikt die in het Nationale Archief aanwezig zijn.²⁰⁶ Voor deze scriptie zijn deze documenten opnieuw bekeken om te kunnen toetsen in hoeverre de krijgsraad zich aan de gegeven instructie hield en om te kijken of de analyse van Van Hoboken uitgebreid genoeg was en of er nog aanvullende informatie zou opduiken met betrekking tot het beleid van de Raad.

Voornamelijk het verslag van Michiel van Gogh, aangevuld met het verslag van Van den Brande, gaf een goed beeld van wat gebeurd was tijdens de veldtocht. Aangezien Van Hoboken dit al goed heeft beschreven, wordt hieronder volledigheidshalve een samenvatting van de veldtocht gegeven op basis van de verslagen uit het archief.

In de nacht van 17 februari trok de militie, bestaande uit ruim 3500 man, uit vanaf St. Antônio Vaz. De militie passeerde de rivier Affogados, bereikte het Melkhuis en na een korte stop, voornamelijk om het drinkwater te verversen, marcheerde de militie verder landinwaarts

²⁰⁶ Overgekomen brieven en papieren, Verklaring Michiel van Gogh; Verklaring van Hauthain en Claesen; Relaes majoor-generaal Hertsberger; Verklaring officieren regiment Van den Brincke; Verslag van Van den Brande; Verklaring van officieren Van Els; Verklaring kapiteins Otto van IJlen en Allebert du Pont; verslag Abraham van Stricht (comm. van de artillerie), NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 65, f. 36-88.

richting de Guararapes. In de loop van 18 februari kwamen de troepen daar aan. De vijand lag achter het moeras in de bossen, dus de soldaten konden de bergen innemen en daar het kamp opzetten. Gedurende de dag bleef de vijand waar zij was en gebeurde er verder niets. 's Nachts echter maakte de vijand een 'losen allarm', waarop de soldaten de wapens opnamen en de vijand verwachtten.²⁰⁷ Van Hoboken schreef dit toe aan het tactisch vernuft van de vijandelijke opperbevelhebber, Francisco Barreto, die hiermee de Nederlanders geen nachtrust gunde.²⁰⁸ Toen de volgende ochtend werd gemerkt dat de vijand geen aanstalten maakte om slag te gaan leveren, zijn er enkele troepen geordonneerd om de bergen af te dalen en de vijand op te zoeken om hen zo uit te lokken en in het veld te komen. Na een aantal fruitloze schermutselingen, keerden de soldaten weer terug. Hoewel zij geen echte schade hadden geleden en slechts een gewonde hadden, merkten zij wel op dat de wapens van de vijand verder konden 'toereijken'. Vervolgens werd er nog wat cavalerie naar de vijand gestuurd en ook werd er met de veldstukken op de vijand geschoten, zonder dat dit alles iets opleverde. Geconcludeerd werd dat de vijand niet uit zijn voordelige positie zou komen. In overweging nemend dat de eigen militie nu al een tijd op de dorre bergen lag, zonder water en zonder schaduw, vergaderde de krijgsraad om te beslissen wat er gedaan kon worden om de vijand ondanks de omstandigheden toch afbreuk te doen.

Er werden een aantal voorstellen besproken. Een daarvan was om naar de Kaap van St. Augustijn te lopen, maar aangezien er dan een door de vijand goed verdedigde rivier over moest worden gestoken, werd dit idee gauw verworpen. Een ander plan was om af te marcheren naar de Vergeas om dan de vijand omtrent haar kwartieren daar afbreuk te doen. Blijkbaar was er verdeeldheid, aangezien er uiteindelijk niet werd besloten om 's nachts 'met stille trom' te vertrekken naar de Vergeas, maar om gedurende de dag af te marcheren naar het Melkhuis en vandaar naar het Recife om nadere instructies te krijgen.

Om drie uur 's middags begon de retraite in goede orde en conform het geresolveerde. Toen het grootste gedeelte van de militie reeds was afgedaald, viel de vijand hen in de rug aan, terwijl de achterste regimenten nog op de bergen waren. Hoewel de soldaten, ondanks de verrassingsaanval, goed stand hielden en dapper vochten, was de vijand sterker en zo ontstond er 'confusie' en 'disordre' waarop de militie tot vluchten werd gedwongen. De schuld hiervoor legde Van Gogh bij de officieren en in het bijzonder bij zich zelf. Vervolgens werden de soldaten door de vijand achtervolgd. Van Gogh noemde hier dat er veel meer slachtoffers

²⁰⁷ Overgekomen brieven en papieren, Verklaring Michiel van Gogh, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 65, f. 36-46.

²⁰⁸ Van Hoboken, *Witte de With*, 148.

waren gevallen als de vijand niet aan het plunderen was geslagen. In de conclusie van zijn verslag onderstreepte Van Gogh dat de vijand beter gewend was aan de bergen, moerassen en omstandigheden van het klimaat en dat zij zich sneller konden bewegen dan de Nederlanders. Ook viel het hem op dat de vijand meer soldaten inzette voor de achtervolging dan voor het eigenlijke gevecht. Dit week volgens hem af van de normale gang van zaken in het vaderland.

Alle verslagen naast elkaar leggend, blijkt dat het regiment dat in de rug werd aangevallen, tijdens het afdalen van de berg, het regiment van Van Els was en dat Van den Brande de berg hield en vervolgens Van Els te hulp schoot. Ook het regiment van Hauthain en Van den Brincke waren meteen bij het gevecht betrokken, waarbij Hauthain gewond raakte en de opperbevelhebber Van den Brincke kwam te overlijden. Hoewel er dapper gevochten is, was de sterkte van de vijand en het effect van de verrassing voldoende om de soldaten te dwingen om zich terug te trekken. Opvallend is dat Van den Brande in zijn verslag allereerst stelde dat hij een persoonlijke voorkeur had voor de nachtelijke aftocht naar de Vergeas. Daarnaast meldde hij dat toen hij uiteindelijk gedwongen was om zich ook naar het strand terug te trekken dat hij verbaasd was hoeveel volk hij daar aantrof en dat hij zoveel angst onder hen bespeurde dat hij zich schaamde om dat op te moeten schrijven.²⁰⁹

Van Hoboken interpreteerde deze gegevens als bewijs voor het 'ongefundeerde optimisme' van de Raad met betrekking tot de goede moreel van de militie.²¹⁰ De heer Haecx schreef ook in zijn dagboek op 19 februari dat 'indien de soldaten hadden willen staen, de victorie naest Godt genoegsaem aen ons sijde scheen te wesen.'²¹¹ Uit de overige verslagen blijkt dat alle regimenten in het begin redelijk standhielden, maar uiteindelijk onder de druk van de vijand en op de vlucht sloegen. Daarbij valt op dat Van den Brande schreef dat zijn regiment geen hulp kreeg van Van Els, maar dat ook de officieren van Van Els beschreven dat zij hun handen vol hadden en dat Van den Brande ook hen niet kon helpen. In de verslagen van de eerder afgedaalde regimenten is te lezen dat iedereen slaags raakte met de vijand en dat de vijand sterk was. Alleen in het verslag van de Majoor-Generaal Hertsberger staat dat hij enkele officieren van Van Els maande om nog niet te retireren. Het streeft het doel van deze scriptie voorbij om verder in te gaan op de schuldvraag, maar duidelijk is wel dat de tactiek van Baretto gewerkt heeft. In het gevecht kwam bijna een derde van de uitgezonden

²⁰⁹ Overgekomen brieven en papieren, Verklaring Van den Brande, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 65, f. 67-71.

²¹⁰ Van Hoboken, *Witte de With*, 149.

²¹¹ Naber, 'Het dagboek van Haecx', 282.

krijgsmacht om het leven.²¹² Ook kan er geconcludeerd worden dat de krijgsmacht handelde in lijn met de meegegeven instructies. Er was namelijk continue beraad en de mogelijkheden werden met voorzichtigheid afgewogen.

De vraag die Van Hoboken hier terecht opwierp, was of de Raad er verstandig aan had gedaan om mee te gaan in het verzoek van de bewindhebbers om een offensief te ondernemen. Achteraf is deze vraag eenvoudig te beantwoorden, maar op het moment dat de Raad voor de keuze stond, waren de omstandigheden zodanig dat de keuze goed te begrijpen is. De vijand was verzwakt, het regenseizoen stond voor de deur en de eigen militie kwam net terug van een succesvolle expeditie in de Bahia. Daarnaast drong een missive uit het vaderland erop aan om een uitval te organiseren. Toch ligt de verantwoordelijkheid voor het verlies van zowel de eerste als de laatste slag bij de Guararapes bij de Raad, waarop Van Hoboken de lezer terecht wees.²¹³ Tekenend voor de vooruitzichten was het antwoord van Von Schoppe op de vraag van de Raad op 26 februari wat men nog tegen de vijand zou kunnen doen. Von Schoppe antwoordde dat hij 'tegenwoordich, niet siet wadt soude tegens den vijandt connen werden geattaqueert ende dat alleen vermits de verslaegentheijt van het volck ende soldaten twelck soodanich gemutteert wert bevonden dat tegenwoordich nergens toe can werden gebruijckt.'²¹⁴ Zoals Van Hoboken schreef, markeerden de twee verloren slagen bij de Guararapes 'een keerpunt in de ontwikkelingen van het Braziliaanse conflict', aangezien het dure hulpeskader zijn doel definitief niet had gehaald, de admiraal kort daarop deserteerde en de inwoners van de kolonie elke kans aangrepen om weg te gaan.²¹⁵

Voordat er een conclusie gevormd kan worden over het beleid van de Raad omtrent de twee slagen bij de Guararapes en er geconcludeerd kan worden hoe de Raad omging met de besluiten uit het vaderland, de toegezonden middelen en de moradores, wordt er eerst besproken in hoeverre het beleid van de Raad in lijn was met het advies van Johan Maurits.

2.5. Johan Maurits' Testament als toetssteen

In zijn 'Politiek testament' benadrukte Johan Maurits het belang van het goed omgaan met het krijgsvolk en de moradores. Zo hamerde hij op rechtvaardigheid en justitie in de kolonie. Ook moest oorlog of conflict met de regering van Portugees-Brazilië voorkomen worden. Verder was de Raad verantwoordelijk voor het onderhoud van de forten, versterkingen en andere

²¹² Van Hoboken, *Witte de With*, 150. Van Hoboken citeerde hier het werk van Netscher die zich baseerde op de bijgevoegde lijsten van doden en gewonden, zoals die ook te vinden zijn onder inventarisnummer 65.

²¹³ *Ibidem*, 152.

²¹⁴ SN, 26-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 499.

²¹⁵ Van Hoboken, *Witte de With*, 152-159.

strategische plaatsen. In de dagelijkse en secrete notulen zijn interessante gegevens gevonden, die een beter beeld geven van het beleid van de Raad met betrekking tot het advies dat Johan Maurits had gegeven over de hierboven beschreven thema's.

§2.5.1. Omgang met het krijgsvolk

Uit het hoofdstuk over de eerste slag bij Guararapes is gebleken dat de Raad zich bekommerde om het welzijn van het krijgsvolk. Zo werden schepen binnen gehaald die er erg slecht aan toe waren en werd er onderdak en voedsel georganiseerd. Ook voor de zieken en gewonden waren er logementen in Paraiba die speciaal daarvoor waren ingericht. Ook wanneer de troepen in de problemen zaten, bemoeide de Raad zich daarmee en kwam tot hulp. Een tekenend voorbeeld was de missive van majoor Pistor die de Raad om hulp vroeg, nadat het noodweer het tentenkamp van zijn compagnie kapot geslagen had. De Raad besloot daarop direct te handelen. Hoewel het uit de notulen wel blijkt dat de Raad begaan was met haar krijgsvolk, slaagde de Raad er niet altijd in om hen te voorzien van voldoende voedsel, kleding en gage. Het grootste probleem met betrekking tot de eerste slag bij de Guararapes was het conflict dat er ontstaan was over de uitbetaling van twee maanden gage aan het nieuw aangekomen krijgsvolk. Ook uit de instructie van de Staten-Generaal bleek duidelijk dat de uitbetaling van de gage een verantwoordelijkheid was van de Raad. Aangezien zij over de twee maanden beloofde gage geen bericht had ontvangen en omdat er weinig geld in kas was, besloot de Raad uiteindelijk tot de uitbetaling van de nieuw aangekomen officieren. Dit leidde volgens Van Hoboken tot grootschalig deserteren tijdens en het verlies van de eerste slag. Toch ondersteunde het bronnenmateriaal deze stelling van Van Hoboken niet. Zoals tijdens het onderzoek bleek was de hoeveelheid contanten die de Raad ter beschikking had vaak te weinig om de soldaten op tijd uit te betalen. Aangezien de commissarissen van de verschillende capitania's weer afhankelijk waren van de Raad, waren veel missives aan de Raad van hen verzoeken om contanten en in mindere mate vivres toe te zenden. Een voorbeeld hiervan is de vaak genoemde commissaris Maarschalk die het bevel had over het fort Margareta in Paraiba. Hij verzocht de Raad om contanten toe te zenden en bleef daar gedurende een aantal dagen op aandringen, omdat de nood blijkbaar hoog was. Hoewel de Raad meteen een jacht daartoe ordonneerde, kreeg de commissaris het ondertussen steeds benauwder, omdat hij het garnizoen al zo lang niet had kunnen uitbetalen.²¹⁶ Een ander probleem had betrekking tot de vivres en het voedsel. Op het moment dat het secours

²¹⁶ DN, 03-02-1649, 09-02-1649, 13-02-1649, 16-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 73, f. 176-177, 246, 248, 258, 365-266.

aankwam, waren er niet voldoende pannen en ketels waardoor veel mannen ziek werden van het rauwe eten. Ook was er voor de eerste uittocht in eerste instantie niet voldoende hardbrood. De Raad kon beide problemen met de hulp van admiraal Witte de With oplossen. Aangezien de Raad ook de gehele verantwoordelijkheid droeg voor het beleid met betrekking tot zeezaken, zette zij zich ook in om het door scheurbuik getroffen zeevolk te helpen. Zo besloot de Raad niet minder dan 6950 'oranjie appelen' daarvoor beschikbaar te stellen. Aangezien op dat moment de tweede tocht naar de Guararapes al was uitgetrokken, leende de Raad ook 600 gulden uit aan het ziekenhuis om zich te kunnen voorbereiden op de komst van de gewonden.²¹⁷ Daarnaast besloot de Raad om het eiland Itamaracá te exploiteren als voedselkolonie. In het verslag van Van Beaumont en van Matthijs Beck is te lezen hoe de Raad daar patatas, mandioca en andere knollen en gewassen liet verbouwen om het voedsel tekort van de kolonie te compenseren. Een ander steeds terugkerend probleem in de geschiedenis van Nederlands-Brazilië was het gebrek aan voldoende kleding voor het krijgsvolk.²¹⁸ Aangezien de Raad afhankelijk daarvoor was - net zoals voor de contanten en de vivres - van zendingen uit het vaderland, stond de Raad steeds voor een lastig parket. In aanloop naar de tweede slag bij de Guararapes was de situatie zo erbarmelijk, dat de Hoge Raad besloot in samenspraak met de kolonels een algemene uitdeling van kleding te organiseren. Ook werd later besloten om op eigen kosten het magazijn aan te vullen door bij de handelaar Abraham Cohen 500 'parthen' kleding te kopen.²¹⁹ Johan Maurits herhaalde ook een aantal keer het belang van een goede omgang met de krijgsraad, dus met Von Schoppe en de kolonels. Uit de bronnen bleek dat de Raad vaak delibereerde met de gehele krijgsraad en ook luisterde naar de kolonels, hoewel dat volgens de instructie van de Staten-Generaal geen noodzaak was. Wel voer de Raad haar eigen weg - mits met instemming van Von Schoppe als het militaire zaken betrof - maar zij had wel oor voor de expertise van de krijgshoofden en ook voor maritieme personen. Het kan dus gesteld worden dat hoewel de Hoge Raad vaak te kampen had met een gebrek aan contanten, voedingsmiddelen en kleding, zij haar best deed om op goede voet de staan met de militie. Desondanks had de Raad al haar krediet verloren bij het krijgsvolk na de twee slagen bij de Guararapes, zoals Miranda terecht concludeerde.²²⁰

²¹⁷ DN, 19-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 73, f. 262-263.

²¹⁸ Miranda, *Gente de Guerra*, 162.

²¹⁹ DN, 19-02-1649, DN, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 73, f. 263.

²²⁰ Miranda, *Gente de Guerra*, 342.

§2.5.2. Rechtvaardigheid in de kolonie

Met betrekking tot straffen raadde Johan Maurits zijn opvolgers aan tot het vinden van een balans tussen strengheid en zachtmoedigheid.²²¹ In de bestudeerde periode zijn een aantal relevante voorbeelden te vinden die het beleid van de Raad schetsen. De eerste keer dat er in de notulen iets vermeld werd over rechtspraak (op autoriteit van de advocaat-fiscaal), pleitte de Raad voor het sparen van twee overgelopen soldaten wiens schuld bewezen was. Hoewel de Raad de advocaat-fiscaal te kennen gaf dat zij wisten dat er strikte orde moest worden gehouden, wilde de Raad de straf toch tot minder brengen, aangezien de jongste van de twee soldaten nog maar zestien jaar oud bleek te zijn.²²² Twee weken later meldde de advocaat-fiscaal dat er wederom een overgelopen soldaat tot de galg was veroordeeld. Dit maal liet de Raad de straf zijn doorgang vinden.²²³ Uit dit voorbeeld blijkt dat de Raad probeerde om die balans, zoals Johan Maurits die had voorgeschreven, te vinden. Toch was de Raad wel correct zoals bleek uit het feit dat Kapitein Cornelis Caraen een reprimande kreeg, nadat hij buiten kennis en zonder toestemming van de Raad én Von Schoppe een overleg had gevoerd met een van de hoofden van de opstandige moradores, Henrique Dias.²²⁴ Het volgende voorbeeld raakt nog een ander thema uit Johan Maurits' testament, namelijk de omgang met de moradores. Op 5 april 1648 werd in de dagelijkse notulen opgetekend dat twee gevangenen vrijgelaten zouden worden tegen betaling van geld en suiker. Het gaat hierbij om de oude en zieke viceadmiraal Jerônimo Serrão de Paiva en João de Albuquerque. Eerder was op 30 maart 1648 al besloten om Sebastião de Carvalho vrij te laten en ook werd er al melding gemaakt van de eventuele vrijlating van twee andere Portugese gevangenen 'om onse genegentheijt tegen de moradores te betuijgen'.²²⁵ Sebastião de Carvalho was net als de viceadmiraal gevangen genomen tijdens de grote plantersopstand van 1645. De Carvalho zou borg staan voor het overkomen van het geld en suiker uit de Vargeas dat nodig was voor de vrijlating van de andere twee gevangenen. Ook in de secrete notulen werd hier nog eens aandacht aan besteed. Echter, de reden om de viceadmiraal vrij te laten, kreeg daar een iets andere lading. De Raad meldde al op 29 maart dat de oude en zieke Jerônimo mogelijk zou sterven. Aangezien dit schadelijk zou kunnen zijn voor de Compagnie, werd besloten om te werken aan zijn vrijlating.²²⁶ Dus hoewel in de notulen duidelijk naar voren kwam dat de Raad een bepaalde balans tussen strengheid en mildheid zocht, kwam af en toe ook het Hollands pragmatisme de

²²¹ C. Barlaeus, *Nederlandsch Brazilië*, 377.

²²² DN, 24-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 621.

²²³ DN, 10-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 691.

²²⁴ DN, 05-02-1649, 08-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 73, f. 227-228, 234.

²²⁵ DN, 30-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 644.

²²⁶ SN, 29-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 76, f. 309.

kop opsteken. Wel deed de Raad dit plichtsgetrouw voor het bestwil van de compagnie. Ook met betrekking tot het 'gevangenhuis' dacht de Raad na over het verbeteren en vergroten daarvan. Echter, dit zou de kas niet kunnen dragen. Vandaar dat hier nog geen verdere invulling aan werd gegeven.²²⁷ Uit het bovenstaande blijkt dat de Raad zich inzette om de een klimaat van rechtvaardigheid te creëren in de kolonie. Hoewel uit het hoofdstuk over het testament van Johan Maurits bleek dat hij ook zijn opvolgers maande om corruptie tegen te gaan, valt daarover niets te lezen in de notulen.

§2.5.3. Omgang met de moradores

Misschien wel de belangrijkste boodschap van Johan Maurits aan zijn opvolgers was het feit dat de nieuwe raadsleden moesten trachten om op goede voet te staan met de moradores. Tegen de tijd dat Johan Maurits in het vaderland aankwam en nog een jaar voordat Walter van Schoonenborch en de overige raadsleden in Brazilië arriveerden, was een grootschalige opstand al uitgebroken. Het tolerante beleid van Johan Maurits had niet kunnen voorkomen dat de planters in opstand waren gekomen. Zoals Blussé stelde, had dat beleid de compagnie veel geld gekost, aangezien er veel geld werd geleend aan de moradores. Na de veroveringen van 1641 en de toenemende schulden van de moradores, bleek de situatie in 1642 tijdens de opstand in Maranhão al onhoudbaar. Aangezien de Portugese koning João IV geen oorlog met de Republiek kon riskeren, bleef openlijke steun aan de regering van Portugees-Brazilië en de opstandelingen uit. Wel gaf de koning in 1645 zijn heimelijke goedkeuring voor een opstand van de planters. In deze context stelde Blussé immers dat Johan Maurits de kolonie, ondanks de bloeiperiode, niet in een goede staat had achter gelaten. Toch realiseerden de bewindhebbers in het vaderland ook dat een vrede met de opstandelingen het meest voordelig zou zijn. Daarom ordonneerden de Staten-Generaal en de Heren XIX de Hoge Raad om een vergelijk met de Portugezen te zoeken. In lijn daarmee, werd dus gepoogd om oorlog te vermijden en werd er in een generaal pardon afgekondigd. Zoals bleek uit de antwoorden van de krijgshoofden van de Portugezen was die oorlog al niet meer te vermijden. Afgezien van de vrijlating van enkele belangrijke gevangenen, staat er verder niet veel te lezen over de omgang van de Raad met Portugezen. Wel was de Raad blijkbaar door en door overtuigd van het belang van een goede relatie met de planters. In de instructies van de Raad aan de krijgshoofden stond wel dat er geen oorlog gevoerd werd tegen het land en haar bewoners, maar tegen de opstandelingen. Zo moest het voorkomen worden dat suikermolens vernietigd

²²⁷ DN, 11-02-1649, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 73, f. 245.

werden en ook moesten kinderen en vrouwen ongedeerd blijven. Een belangrijk onderwerp van Johan Maurits' advies te maken had met godsdiensttolerantie. In de dagelijkse en secrete notulen is niets geschreven over kerkelijke zaken in de bestudeerde periode van maart 1648 tot eind april 1649 in aanloop naar de beide slagen bij de Guararapes. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de Raad inmiddels al niet veel gebied meer bestuurde waar dissidente moradores woonden. De meeste moradores waren immers al gevlucht.²²⁸ Zoals in de inleiding vermeld is, bestond er alleen nog compagniegezag over Recife en slechts enkele steunpunten en forten. Ook raadde Johan Maurits zijn opvolgers af om oorlog te voeren tegen Bahia, aangezien een grensconflict de compagnie en de kolonie te veel zou schaden. Johan Maurits stelde dat de Hoge Raad op een respectvolle manier moest omgaan met de gouverneur van Bahia. Uit de overwegingen van de Hoge Raad en de krijgsraad bleek dat een veldtocht naar Bahia niet tot de mogelijkheden behoorde. Wel werden er in januari 1649 strooptochten naar de Bahia ondernomen die overwegend succesvol waren. Zo strookte dit niet met het advies van Johan Maurits, hoewel een oorlog tegen Bahia nooit ondernomen is. Wat pleitte voor de Hoge Raad was dat de situatie erg veranderd was sinds het vertrekken van Johan Maurits. Op dat moment was de steun van Bahia aan de opstandelingen nog heimelijk. Al gauw bleek dat de gouverneur van Bahia juist achter de voorbereidingen en ondersteuning van de opstand zat. Dat rechtvaardigde de strooptochten enigszins.

§2.5.4. Onderhoud van de kolonie

In het politiek testament is ook advies te vinden over het onderhoud en inspectie van forten en deze te voorzien van voldoende mannen, victualiën en wapens. Daarnaast greep Johan Maurits de kans aan om ook het belang van het behoud van paleis *Vrijburg* en haar vijvers te onderstrepen. Het behoud van *Vrijburg* was namelijk essentieel voor de watervoorziening van Recife en Antônio Vaz. Ook noemde hij in dit fragment het belang voor het behoud van de brugverbinding tussen Recife en Antônio Vaz. Enerzijds kon men hier inkomsten uit tolgelden verkrijgen en anderzijds konden beide steden ten tijde van oorlog als reserve voor elkaar dienen. Een andere belangrijke verbindingsbrug was volgens Johan Maurits die bij paleis *Boavista* die leidde tot de Vargeas, het belangrijke achterland van Recife voor de suikerproductie.²²⁹ In lijn met dit advies is in de dagelijkse notulen te lezen dat de Raad op 24 maart 1648 de nieuw aangekomen rekruten van het schip *Harlingen* naar het fort *De Bruijn*

²²⁸ DN, 26-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 625.

²²⁹ Barlaeus, *Nederlandsch Brazilië*, 376-377.

stuurde om het garnizoen daar te versterken.²³⁰ Op 30 maart trof de Raad ook voorbereidingen om het fort *De Bruijn* te repareren. Daartoe gelastte de Raad de heer Van Gogh om erop toe te zien dat het fort met een minimumbezetting uitgerust zou worden en dat de rest van de soldaten buiten het fort in garnizoen moesten liggen, zodat het onderhoud kon worden uitgevoerd. Bij dit fort bleek dat vooral de vochtigheid voor veel zieken zorgde.²³¹ Op 7 april kreeg de Raad de bouwplannen ('het besteck') gepresenteerd. Ook besloot de Raad timmerlieden van de Staateschepen uit te nodigen om tegen betaling te werken aan het project. Dit ging natuurlijk in overleg met de admiraal.²³² Een ander project dat echter prioriteit kreeg van de Raad had te maken met de door Johan Maurits genoemde verbindingsbrug tussen Recife en Antônio Vaz. In de nacht van 7 op 8 april was er namelijk door de harde wind een karveel van Gillis Crol weggedreven en tegen de brug gebotst. Uit de notulen van 9 april en de beslissing die werd genomen door de Raad, blijkt dat de Raad goed op de hoogte was van het belang van de brug. De brug 'kon namelijk niet worden vermist, [aangezien] de gemeente daarover grote incommoditeit geniet.' Als tijdelijke oplossing besloot de Raad boten te laten varen om soldaten en vrijluiden de overtocht te kunnen laten maken. Nog diezelfde dag bereikten Van Gogh en Van Beaumont een akkoord met een aannemer om de brug te laten repareren voor 6500 gulden. De kosten zou de Raad verhalen op Gillis Crol.²³³ Uit de bovenstaande informatie blijkt dat de Raad inderdaad het belang erkende van het onderhoud van de versterkingen en brugverbindingen.

In bredere zin voerde de Raad een beleid dat redelijk strookte met het advies van Johan Maurits. De Hoge Raad zorgde voor haar krijgsmacht, was bewust van het belang van een goede relatie met de moradores en de Raad probeerde een balans te vinden tussen zachtmoedigheid en strengheid in haar beleid. Nu het beleid van de Raad enigszins getoetst is, kan er een conclusie worden geformuleerd over het beleid van de Raad omtrent de twee slagen bij de Guararapes.

²³⁰ DN, 24-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 616-617.

²³¹ DN, 30-03-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 638.

²³² DN, 07-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 677.

²³³ DN, 09-04-1648, NL-HaNA, OWIC, 1.05.01.01, inv.nr. 72, f. 681.

2.6. Conclusie

Zoals in de inleiding vermeldt staat, zijn beide slagen besproken door de bronnen te vergelijken met de literatuur van in het bijzonder Van Hoboken. Daarnaast is het advies van Johan Maurits als extra toetssteen gebruikt om een breder beeld te krijgen van het beleid van de Raad.

Van Hoboken stelde dat raadsleden wellicht de juiste persoonlijke eigenschappen ontbraken. De raadsleden hadden inderdaad geen militaire ervaring, terwijl de kolonie wel in tijden van oorlog verkeerde. Toch bleek uit de instructie van de Staten-Generaal dat voor militaire zaken Von Schoppe zitting had in de Raad. Daarnaast bleek uit de praktijk dat de Raad haar eigen tekort aan militaire ervaring misschien wel onderkende, want vaak nodigde zij de gehele krijgsraad uit tijdens de vergaderingen. Wel hield Van Hoboken de Raad verantwoordelijk voor de verloren slagen bij de Guararapes. In principe is dit waar, omdat de Raad eindverantwoordelijk was voor al het beleid in de kolonie. De verzachtende omstandigheid was dat Von Schoppe ook zitting had en zijn militaire ervaring en kunde niet ter discussie stond. Gezamenlijk werd er besloten om naar de Guararapes te gaan. Ook vertelden de ooggetuigenverklaringen van de beide slagen dat het aan de instructies of de voorbereidingen niet mankeerde. Bij beide slagen was de loop van de slag, oftewel het tactisch vernuft van Francisco Barreto, van doorslaggevende betekenis geweest. Tijdens de eerste slag lag de vijand in een voordelige positie en kwam pas in actie toen een Nederlands regiment in het moeras gelopen was en er daardoor paniek en verwarring was ontstaan. Bij de tweede slag lag de vijand opnieuw verdekt opgesteld en wachtte zij totdat de Nederlanders door de zon en het gebrek aan water de bergen wel moesten verlaten. Hoewel de militaire intelligentie van Barreto te prijzen is, kan het verliezen van de eigenlijke slagen niet worden toegeschreven aan de raadsleden. Belangrijke factoren die het verlies kunnen verklaren, zijn de gebrekkige terreinkennis van de Nederlanders, het klimaat en de gevechtservaring. Op al deze punten waren de Portugezen in het voordeel, zoals Michiel van Gogh terecht aantekende.

Het enige verwijt zou kunnen liggen in de beslissing om op veldtocht te gaan of in de voorbereidingen en de middelenvoorziening van de militia. Zoals bleek uit de notulen werd de veldtocht uitgebreid besproken, overwogen en voorbereid. Daarnaast waren er, behalve de uitbetaling van contanten voor de eerste slag, geen problemen. In het algemeen was er wel een continue tekort aan voedingsmiddelen en kleding, maar met betrekking tot de slagen waren daar geen problemen die van doorslaggevende betekenis zijn geweest. Behalve misschien dat de toegezonden troepenmacht groter had kunnen zijn.

Van Hoboken verklaarde het verliezen van de eerste slag bij de Guararapes wel door de 'domme' beslissing van de Raad om alleen de officieren uit te betalen, waardoor er buitensporig was gedeserteerd door de militie. Dit onderzoek onderschrijft deze stelling van Van Hoboken niet. Allereerst omdat er in de verslagen niet werd gesproken over buitenproportioneel deserteren dat eventueel met de gagekwestie te maken had. In de tweede plaats bleek uit een ander verslag dat de schuld hiervoor door sommige krijgslieden niet bij de Raad, maar bij de kolonels zelf werd neergelegd. In het algemeen is gebleken dat Van Hoboken in negatieve bewoordingen over de Raad schreef, hoewel dat niet altijd in overeenstemming is met de daarvoor gebruikte bronnen.

Ook met het oog op het beleidsadvies van Johan Maurits, kan er gesteld worden dat de Hoge Raad haar best deed om zo goed mogelijk te zorgen voor de krijgsmacht, de versterkingen en de kolonie in het algemeen. Dit laatste door een balans te zoeken tussen zachtmoedigheid en strengheid. Met betrekking tot de moradores was de Raad overtuigd van het belang om met hen op goede voet te staan. In lijn met de opdracht uit het vaderland, poogde de Raad dan ook om oorlog te voorkomen. Later leverde zij strijd tegen de opstandelingen, maar niet tegen het land en haar bewoners. Steeds instrueerde de Raad immers om het land, suikermolens, kinderen en vrouwen ongeschonden te laten. Ook zijn er veel zaken gevonden die in het voordeel van de Raad pleitten, maar die voor het onderzoek van Van Hoboken niet relevant waren of niet genoemd zijn. Bijvoorbeeld het feit dat de Raad Itamaracá ging beplanten met voedselkroppen om de tekorten in de kolonie te verhelpen. Een ander voorbeeld is de expeditie naar Ceará die de Raad voorbereidde. Er zouden daar immers mijnen zijn en de inkomsten daaruit zouden de compagnie welgelegen zijn. Hieruit bleek dat de Raad begaan was met het lot van de kolonie en zich inzette om de situatie te verbeteren. Ook interpreteerde Van Hoboken bepaalde zaken in lijn met de mening van Witte de With, overwegend negatief met betrekking tot de Raad. Een goed voorbeeld hiervan is het feit dat de Raad informeerde bij enkele zeeapiteins en bij de krijgsraad of een uitval naar de Kaap St. Augustijn tot de mogelijkheden behoorde om zo sneller een einde te kunnen maken van de oorlog. Van Hoboken vond dat getuigen van ongefundeerd optimisme, terwijl het ook geïnterpreteerd zou kunnen worden als hart voor de zaak hebben en het zoeken van oplossingen voor de problemen waar de kolonie mee kampte.

Uit al het voorschreven, komt voort dat ondanks het continue tekort aan middelen uit het vaderland, de Hoge Raad zich inzette om de bevelen uit het vaderland op te volgen en de kolonie zo goed mogelijk te besturen. De twee belangrijkste besluiten uit het vaderland die betrekking hebben op de slagen bij Guararapes was de wens om een vergelijk te zoeken met

de Portugezen. Zo stelde de Hoge Raad een generaal pardon op en bezorgde die bij de moradores en de hoofden van de opstand. Ook ging de Hoge Raad in op het schrijven van de Heren XIX in september 1648, waarin de bewindhebbers een nieuwe uitval eisten. Van Hoboken stelde terecht dat de Raad er misschien verstandig aan had gedaan om niet op die eis in te gaan, maar de instructies van de Staten-Generaal aan de Raad schreven anders voor. Het kan in ieder geval geconcludeerd worden dat de Raad de besluiten uit het vaderland zo goed mogelijk probeerde uit te voeren. Toch is vaak gebleken dat de onenigheid in de Staten-Generaal tussen de Gewesten leidde tot weinig steun vanuit het vaderland aan Nederlands-Brazilië. Niet alleen duurde het lang voordat er een besluit werd genomen. Ook zorgde de onenigheid ervoor dat de middelen die werden toegezonden niet voldoende waren. Zo was de troepenmacht eigenlijk telkens te gering om het tij te doen keren, waren er onvoldoende contanten aan boord van het hulpeskader en waren de magazijnen constant leeg. De Raad probeerde telkens om de middelen die zij hadden zo goed mogelijk in te zetten. Met betrekking tot de contanten, maakte zij volgens Van Hoboken een 'domme' beslissing, maar uit de bronnen is gebleken dat de Raad telkens vivres en contanten zond waar het nodig was. Zij werd daarop geattendeerd door de commissarissen van de verschillende capitania's. Wel stelde Miranda terecht dat het krijgsvolk eigenlijk constant een tekort had aan voldoende goed voedsel, kleding en salaris. Voor al die zaken was de Hoge Raad afhankelijk van het vaderland. In relatie tot de moradores onthullen de notulen dat de Raad zich bewust was van het belang van de welwillendheid van de Luso-Braziliaanse planters, maar afgezien van het feit dat zij de militie instrueerde de bewoners niet te schaden, stond er niet veel aangetekend over de omgang (van vrijluiden) met de Portugezen. Opvallend is vooral dat er niets staat over kerkelijke zaken en godsdiensttolerantie in de notulen, terwijl dat juist een van de pijlers van het beleid van Johan Maurits van Nassau-Siegen was geweest.

Hoewel de twee verloren slagen bij de Guararapes een omkeer voor de kolonie betekenden, is het zeer de vraag in hoeverre dat de Raad aan te rekenen is. Toch zou de ontknoping nog een aantal jaren op zich laten wachten. Daarom worden hieronder eerst de nadagen van de kolonie beschreven, alvorens in de conclusie van de scriptie het beleid van de Raad in de context wordt geplaatst die in het eerste hoofdstuk van deze scriptie geschetst is.

Epiloog

In juli 1649 werd er in het vaderland al gesproken over een vloot om Witte de With af te lossen, maar Amsterdam ging niet akkoord. Volgens een pamflet uit dat jaar meende Amsterdam dat de WIC en de kolonie al niet meer te redden waren.²³⁴ Daarnaast was Nederlands-Brazilië van ondergeschikt belang aan de zouthandel en dus de vrede met Portugal. Deze economische belangentegenstelling markeerde de impasse in de Staten-Generaal die pas door de Eerste Oorlog met Engeland (1652-1654) zou worden doorbroken. Dit terwijl de situatie in Nederlands-Brazilië zo slecht was dat iedereen die de mogelijkheid had de kolonie verliet. Hierbij kwam nog dat er muiterij uitbrak op de schepen van de admiraal, opdat hij zonder verlossing of toestemming van de Hoge Raad af te wachten vertrok naar de Republiek.²³⁵

Zo was de Nederlandse vloot ernstig verzwakt, terwijl een vloot, onder leiding van de Graag van Castel-Melhor, van de Braziliaanse Compagnie met de Taag was uitgevaren om Bahia te ondersteunen. De raadsleden slaakten met een noodkreet dat als er niet spoedig hulp uit het vaderland zou komen dat een overgave onvermijdelijk zou zijn.²³⁶ Echter was deze angst enigszins misplaatst, aangezien de Portugezen zich uitsluitend defensief zouden mogen opstellen tegenover de Nederlanders. De Portugese koning vreesde immers voor zijn bezittingen in Azië waar de VOC oppermachtig was. Gelukkig voor de bewoners van Nederlands-Brazilië werd het overwicht op zee ook weer hersteld doordat een vloot onder leiding van Hauthain een paar maanden later aankwam. De komst van de Portugese vloot drukte op de magazijnvoorraden van Bahia, waardoor Bahia net als Recife gekenmerkt werd door tekorten en onvrede van haar bewoners. Boxer verklaarde zo de impasse die er in Brazilië ontstaan was tussen de tweede slag van Guararapes in februari 1649 en de uiteindelijke capitulatie bij Taborda in op 26 januari 1654.²³⁷ Voor het doorbreken van de impasse waren beide partijen afhankelijk van hun thuishavens, maar Portugal noch de Republiek wilde oorlog in Europa riskeren.²³⁸

Na twee jaren keerde de vloot van Hauthain weer terug naar het vaderland, terwijl een vloot vanuit Bahia onder leiding van Salvador Correia de Sá e Benevides onderweg was naar Portugal en waarschijnlijk langs Recife zou varen. Dit was immers vaker gebeurd, maar de

²³⁴ *Copie vande Resolutie van de Heeren Burgemeesters ende Raden tot Amsterdam. Op 't Stuck vande West-Indische Compagnie* (Amsterdam 1649).

²³⁵ Boxer, *Dutch in Brazil*, 218-221.

²³⁶ *Ibidem*, 125-127.

²³⁷ *Ibidem*, 228-230.

²³⁸ *Ibidem*, 236-237.

Hoge Raad meende dat de Staten-Generaal er niet van uit moesten blijven gaan dat Portugal uitsluitend defensief zou blijven. De aandacht van de Hoogmogende Heren lag namelijk ergens anders, aangezien eind mei 1652 oorlog tussen de Republiek en het Engelse Gemenebest uit was gebroken. In de daarop volgende zomermaanden kwam het einde van de voorraden in zicht en een noodtoestand leek Recife met zekerheid te gaan treffen. Toch had ook Correia de Sá geen offensieve instructie van de João IV gekregen en hij voer langs Recife, zonder een blokkade op te werpen.²³⁹

Echter, in de context van de oorlog tussen Engeland en de Republiek, begrepen de Portugezen dat zij een unieke kans hadden om Recife te overheersen. Zo werd in juli 1653 besloten dat de volgende vloot van de Braziliaanse Compagnie Recife zowel vanaf de zee zou bezetten en in samenwerking met de landtroepen van Francisco Barreto vanaf land Recife zou belegeren. Hoewel er ook in 1650 en 1652 grote vloeten langs Recife hadden gevaren, begrepen de Nederlanders gauw dat het deze keer menens was. De Portugese vloot arriveerde op 20 december 1653 en hoewel de Hoge Raad een massale uitmoording hadden verwacht, was Francisco Barreto hoffelijk en werd er vanaf 22 januari onderhandeld over de Nederlandse uitgeleide en de capitulatie. Op 26 januari werd die capitulatie getekend bij Taborda.²⁴⁰ Toch zou in het bijzonder Zeeland het hier niet bij laten zitten. In 1657 besloten de Staten-Generaal daarom om alsnog de Taag te blokkeren en verder druk uit te oefenen op de Portugese koning. Uiteindelijk werd hiermee niet het beoogde resultaat behaald. Voor Amsterdam was de handel met Portugal te waardevol, om zelfs in tijden van oorlog, haar landgenoten te steunen in de Braziliaanse affaire. In 1661 werd er uiteindelijk vrede gesloten met Portugal en gaf de Republiek haar claim op Brazilië op in ruil voor een schadevergoeding.²⁴¹

²³⁹ Ibidem, 234.

²⁴⁰ Ibidem, 240-241.

²⁴¹ Henk den Heijer en Ben Teensma, *Nederlands-Brazilië in kaart: Nederlanders in het Atlantisch gebied, 1600-1650* (Zutphen 2011) 37, 87.

Conclusie

In de inleiding werden drie factoren benoemd die de ondergang van Nederlands-Brazilië samen kunnen verklaren. Namelijk, de magere steun uit het vaderland, de opstandige moradores in de kolonie zelf en het beleid van de Hoge Raad in Brazilië. In gehele geschiedenis van de kolonie werd gekenmerkt door een constant tekort aan middelen en troepen, waarvan zij afhankelijk was van de Heren XIX en de Staten-Generaal in de Republiek. Na een korte bloeiperiode onder Johan Maurits van Nassau-Siegen en een bestand tussen Portugal en de Republiek, brak een nieuwe periode aan in de kolonie. Doordat de WIC diep in de schulden zat, besloot zij Johan Maurits terug te roepen, terwijl een plantersopstand al vormen kreeg. Voor hulp waren zowel de Hoge Raad als de moradores afhankelijk van ofwel steun uit de Republiek ofwel steun uit Lissabon. Aangezien Portugal een onafhankelijkheidsoorlog vocht tegen Spanje en de Republiek bezig was met de onderhandelingen voor de Vrede van Munster, was voor beide partijen een continuering van openlijke strijd nadelig. Hoewel Brazilië belangrijker voor Portugal was dan haar bezittingen in de Oost, was de wapenhandel met Amsterdam in haar strijd tegen Spanje nog essentiëler. Voor Amsterdam was de zouthandel met Portugal belangrijk voor de haringindustrie en daarom steunde Holland Zeeland niet altijd met betrekking tot haar wens om Nederlands-Brazilië en de WIC te helpen. Hierdoor bleef de strijd in Brazilië voortduren, zonder dat een van beide partijen bij machte was om de doorslag te geven.

Wel veronderstelden de bewindhebbers dat de Hoge Raad in Brazilië de opstand zou kunnen neerslaan, hoewel ze daarvoor telkens te weinig middelen stuurden. Ondanks de beperkte krijgsmacht en middelen, deed de Raad haar uiterste best. Hoewel Van Hoboken een overwegend negatief oordeel over de Raad had, bleek dat de Raad wel degelijk hart voor de zaak had en zich inzette om de situatie van de kolonie te verbeteren door de slagen naar de Guararapes te ondernemen, het voedseltekort te compenseren door de plantages op Itamaracá en de poging om extra inkomsten te vergaren door een expeditie te zenden naar de mijnen van Ceará. In het algemeen voerde de Raad de bevelen van de Heren XIX zo goed mogelijk uit. Zo bood de Raad de opstandige planters een generaal pardon aan en werd pas daarna de onvermijdelijke veldtocht georganiseerd. Van Hoboken concludeerde dat de beslissing van de Raad met betrekking tot het niet uitbetalen van de nieuw aangekomen soldaten, leidde tot grootschalig deserteren tijdens de eerste slag bij de Guararapes. Toch uitte de militie haar echte onvrede pas na de slag en stonden er in de veldslagverslagen geen opmerkingen over een buitenproportioneel deserteren. Daarnaast wierp een kapitein-luitenant van Von Schoppe

een ander licht op de zaak door te stellen dat hij de schuld van het niet uitbetalen van de in het vaderland beloofde gage neerlegde bij de kolonels. Zo ondersteunt deze scriptie het belangrijkste commentaar van Van Hoboken op de Hoge Raad niet. Met betrekking tot de tweede slag bij de Guararapes, liet Van Hoboken zich juist negatief uit over de beweegredenen van de Raad om ten strijde te trekken, hoewel de vijand verzwakt was en de eigen militie in goeden doen was. Van Hoboken suggereerde dat het beter was geweest als de Raad het schrijven uit het vaderland dat een nieuwe uitval eiste, had genegeerd. Hoewel dit achteraf onomstotelijk te bevestigen is, had dat wel betekend dat de Raad haar instructie moedwillig niet zou opvolgen. Uit de bronnen bleek dat de Raad en ook haar minderen steeds te kampen hadden met vele tekorten. Toch wist de Raad interne conflicten te sussen door telkens net op tijd contanten te verzenden, kleding uit te delen en zich in te zetten voor het welzijn van het (krijgs)volk in de kolonie. Met de slagen bij de bergen van de Guararapes probeerde de Raad een doorbraak van de impasse te realiseren. Hiertoe besloot zij niet alleen, want ook Von Schoppe had zitting en vaak is er overlegd met de gehele krijgsraad.

Hoewel het beleid van de Raad grotendeels in lijn was met de adviezen van Johan Maurits, stond er in de notulen niets over kerkelijke zaken en ook staat er weinig in over de administratie en bestrijding van corruptie in de kolonie. Belangrijk is wel dat de Raad het belang inzag van het onderhouden van een goede relatie met de moradores en dat zij in de kolonie een bepaalde mate van rechtvaardigheid nastreefden door een balans te zoeken tussen strengheid en zachtmoedigheid. Desondanks was het oordeel van Van Hoboken overwegend negatief en zoals bleek uit de bestudering van de bronnen niet altijd correct. Naarmate de frustratie bij de admiraal toenam, werden ook de woorden van Van Hoboken met betrekking tot de Raad scherper. Door het gehele beleid van de Hoge Raad in kaart te brengen rondom de slagen bij de Guararapes, moet het oordeel positiever zijn en beaamt deze scriptie de veronderstelling van Naber die door Den Heijer herhaald werd. Ook raakt deze scriptie aan de vraag van Van Hoboken en Den Heijer of het beleid überhaupt succesvoller had kunnen zijn, gezien de beperkte middelen die zij ter beschikking gesteld kregen. De vraag is daarom of de schuld voor het verlies niet lag bij de bewindhebbers van de Compagnie of zoals herhaaldelijk in deze scriptie bleek bij de verdeelde Staten-Generaal en dus de structuur van de Republiek zelf.

Het doel van deze scriptie is niet om de schuldvraag op te lossen, echter heeft dit onderzoek wel laten zien dat door de verdeeldheid in de Republiek, de trage communicatie en de beperkte middelen die de Hoge Raad door de Staten-Generaal en de Compagnie werd toegezonden, niet in staat was het tij te keren in Brazilië. Hoewel de neergang van de kolonie

een complexe kwestie is, kan er wel een gradatie van belangrijkheid worden gegeven aan de relevante factoren. Aangezien de Hoge Raad afhankelijk was van het vaderland voor middelen en troepen, werden haar mogelijkheden beïnvloed door de andere factoren. Enerzijds de beperkte steun vanuit het vaderland en anderzijds de opstand van de moradores die de Hoge Raad ertoe dwong om een doorbraak te forceren. Hoewel dit laatste mislukte, moest de Raad wel militaire actie ondernemen. Niet alleen op aandringen vanuit het vaderland, maar ook door de benarde situatie waarin de kolonie zich bevond. Als de beide veldslagen in ogenschouw worden genomen, dan blijkt dat het aan de voorbereidingen en de meegegeven instructies niet zozeer mankeerde. Ook het salarisconflict tussen de Raad en het nieuw aangekomen krijgsvolk kan niet als duidelijke verklaring voor het verlies van de eerste slag gelden. Echter zou de loop van beide veldslagen, de invloed daarop van Francisco Barreto, het klimaat, de gebrekkige terreinkennis en gevechtservaring van doorslaggevende betekenis zijn.

De problemen waar de Hoge Raad mee te kampen had doordat er constant te weinig middelen waren, blijken een symptoom van de algemene moeilijkheden die de WIC had. De WIC had namelijk met haar 'groot desseijn' teveel hooi op de vork genomen en moest uiteindelijk haar beperkte kapitaal verdelen over verschillende koloniën in West-Afrika, Noord-Amerika, de Cariben en Brazilië. Door deze 'over stretch' was de Compagnie niet in staat om Nederlands-Brazilië te behouden. Hierdoor viel de handel die de WIC bedreef bijna stil, ware het niet dat zij buitensporig ging lenen. Daardoor werd de Compagnie tijdens de verschillende onderhandelingen over octrooiverlenging gedwongen te hervormen. Zo werd zij uiteindelijk ontbonden en werd een nieuwe Compagnie opgericht in 1674.

Literatuurlijst

Bick, Alexander, *Governing the free sea: the Dutch West India Company and commercial politics, 1618-1645* (PhD diss. University of Princeton, 2012).

Blussé, Leonard, "Ver Sacrum': hoe 't verzuymd Brazil en 't verwaerloosde Formosa verloren gingen," in: Maurits Ebben, et al. ed., *Alle streken van het kompas* (Zutphen 2010).

Boogaart, E. van den, Hendrik R. Hoetink, en Peter J. Whitehead, ed. *Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1604-1679: A Humanist prince in Europe and Brazil: Essays on the Occasion of the Tercentenary of his Death* (Den Haag 1979).

Bouman, P.J., *Johan Maurits van Nassau: de Braziliaan* (Utrecht 1947).

Boxer, Charles R., *The Dutch in Brazil, 1624-1654* (Oxford 1957).

Boxer, Charles R., *Salvador de Sá e a luta pelo Brasil e Angola, 1602-1686* (São Paulo 1973).

Cabral de Mello, Evaldo, *Olinda Restaurada: guerra e açúcar no nordeste, 1630-1654* (São Paulo 1975).

Cabral de Mello, Evaldo, *De Braziliaanse affaire : Portugal, de Republiek der Verenigde Nederlanden en Noord-Oost Brazilië, 1641-1669* (Zutphen 2005).

Dillen, J.G. van, 'De West-Indische Compagnie, het calvinisme en de politiek', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 74 (1961).

Disney, A.R., *A history of Portugal and the Portuguese empire, Vol. 1: from beginnings to 1807: Portugal* (Cambridge 2009).

Doedens, Anne, *Witte de With, 1599-1658: wereldwijde strijd op zee in de Gouden Eeuw* (Hilversum 2008).

Enthoven, Victor, 'Early Dutch Expansion in the Atlantic Region' in: ed., Johannes Postma and Victor Enthoven, *Riches from the Atlantic Commerce: Dutch Transatlantic Trade and Shipping, 1585-1817* (Leiden 2003).

Enthoven, Victor, Henk den Heijer en Han Jordaan (red.), *Geweld in de West: een militaire geschiedenis van de Nederlandse Atlantische wereld, 1600-1800* (Leiden 2013).

Galindo, Marcos en Ernst van den Boogaart, *Viver e morrer no Brasil holandês* (Recife 2005).

Gonsalves de Mello, J.A., *Nederlanders in Brazilië (1624-1654): de invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië* (Zutphen 2001).

Goslinga, Cornelis Ch., *Los holandeses en el Caribe* (Havana 1983).

Heijer, Henk den, 'Plannen voor samenvoeging van VOC en WIC', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 2 (1994) 115- 130.

Heijer, Henk den, 'Bewindhebbers, gouverneurs en raden van bestuur (Het bestuur van de West-Indische Compagnie in de Republiek en in Brazilië)', in: M.L. Wiesebron ed., *Brazilië in de Nederlandse archieven, 1624-1654* (Leiden 2005).

Heijer, Henk den, 'Het recht van de sterkste in de polder: Politieke en economische strijd tussen Amsterdam en Zeeland over de kwestie Brazilië, 1630-1654,' in: Dennis Bos, et al. ed., *Harmonie in Holland: het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2008).

Heijer, Henk den, en Ben Teensma, *Nederlands-Brazilië in kaart: Nederlanders in het Atlantisch gebied, 1600-1650* (Zutphen 2011).

Heijer, Henk den, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2013).

Henderson, James D. e.a., *A reference guide to Latin American history* (Londen 1999).

Hoboken, W.J. van, *Witte de With in Brazilië, 1648-1649* (Amsterdam 1955).

Hoboken, W.J. van, 'De West-Indische Compagnie en de Vrede van Munster', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 70 (1957).

Hoboken, W.J. van, 'Een wederwoord inzake de Westindische Compagnie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 75 (1962).

Israel, Jonathan I., *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford 1989).

Knaap, Gerrit en Henk den Heijer, *Oorlogen overzee: militair optreden door compagnie en staat buiten Europa, 1595-1814* (Amsterdam 2015).

Miranda, Bruno R. Ferreira, *Gente de Guerra* (PhD diss. Leiden University, 2011).

Meuwese, Mark, *Brothers in Arms, Partners in Trade: Dutch-Indigenous Alliances in the Atlantic World, 1595-1674* (Leiden 2012).

Santos Pérez, José Manuel, 'Felipe III e Ameaça Neerlandesa no Brasil: Medos Globais, Estratégia Real e Respostas Locais', in: ed., Marianne Wiesebron, *O Brasil em arquivos neerlandeses (1624-1654)* (Leiden 2013).

Schwartz, Stuart B., 'Actitudes Portuguesas de Tolerancia Religiosa en Brasil Holandés', in: J.M. Santos Pérez ed., *El desafío holandés al dominio ibérico en Brasil en el siglo XVII* (Salamanca 2005).

Sluiter, Engel, 'Dutch-Spanish Rivalry in the Caribbean Area, 1594-1609', *The Hispanic American Review* 28, no. 2 (1948).

Wätjen, Hermann, *Das holländische Kolonialreich in Brasilien: ein Kapitel aus der kolonialgeschichte des 17. Jahrhunderts* (Gotha 1921).

Bronnenlijst

Gedrukte bronnen

Arciszweski, Christoffel, 'Memorie door den kolonnel Artichofsky, bij zijn vertrek uit Brazilië in 1637 overgeleverd aan Graaf Maurits en zijnen Geheimen Raad', *Kroniek Historisch Genootschap Utrecht* 25 (1869) 253-349.

Barlaeus, Casparus (S.P. L'Honoré Naber, redactie en vertaling), *Nederlandsch Brazilië onder het bewind van Johan Maurits, Grave van Nassau, 1637-1644. Historisch-Geographisch-Ethnographisch. Naar de Latijnsche uitgave van 1647 voor het eerst in het Nederlands bewerkt door S.P. L'H.N.* ('s Gravenhage 1923).

Calado, Frei Manuel, *O valeroso lucideno e triunfo da liberdade* (Lissabon 1648).

Cau, Cornelis, *Groot Placaet-Boeck II* ('s Gravenhage 1658).

Copie vande Resolutie van de Heeren Burgemeesters ende Raden tot Amsterdam. Op 't Stuck vande West-Indische Compagnie (Amsterdam 1649).

Hilten, Jan van (red.), *Journael van de reyse van de vlote uyt de Vereenighde Nederlanden na Brasilien, vervattende alles 't gene is voorgevallen: mitsgaders de batalie tusschen den Heere Ghenerael Sigismundus Schoppe, ende den Ghenerael van de Portugiesen. Beginnende van den 17 Januarij anno 1648 tot den seven-thienden May. Alles beschreven door een capiteyn-luytenant van het leger van den voorsz heer Generael Sigismundus Schoppe.* (Amsterdam 1648).

Laet, Johannes de, *Iaerlyck verhael van de verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie in derthien boecken*, vier delen, uitgegeven door S.P. L'Honoré Naber, deel 1 ('s Gravenhage 1931-1937).

L'Honoré Naber, Samuel Pierre, 'Het dagboek van Hendrik Haecxs, lid van den Hoogen Raad van Brazilië (1645-1654)', *Bijdragen en Mededeelingen Historisch Genootschap Utrecht* 46 (1925).

Maurits, Johan, 'Memorie van Prins Maurits van Nassau van 16 Jan. 1638, waarbij deze op vrijen handel aandringt en het monopolie der West-Indische Compagnie bestrijdt', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht* 11, no. 3, 1 (1855) 60-70.

Netscher, Pieter Marinus, *Les Hollandais au Brésil: notice historique sur les Pays-Bas et le Brésil au XVIIe siècle* (Den Haag 1853).

Piso, Willem, Georg Markgraf, en Johannes de Laet, *Historia Natvralis Brasiliae: In qua non tantum plantæ et animalia, sed et indigenarum morbi, ingenia et mores describuntur et iconibus supra quingentas illustrantur* (Leiden 1648).

Reygersbergh van Cortgene, Jan, *De Oude Chronijcke ende historien van Zeelandt* (Middelburg 1634).

Varnhagen, Francisco Adolfo de, *Historia das lutas com os holandes no Brasil desde 1624 a 1654* (Wenen 1871).

Nationaal Archief Den Haag, Oude WIC, toegangsnummer 1.05.01.01.

Overgekomen brieven en papieren uit Brazilië

Inv. nr. 64, Memorie Van den Brande

65, Verklaring Michiel van Gogh; Verklaring van Hauthain en Claesen; Relaes majoor-generaal Hertsberger; Verklaring officieren regiment Van den Brincke; Verslag van Van den Brande; Verklaring van officieren Van Els; Verklaring kapiteins Otto van IJlen en Allebert du Pont; verslag Abraham van Stricht

Dagelijkse notulen Hoge Raad

Inv. nr. 72, 18 maart 1648 t/m 23 april 1648

73, 30 januari 1649 t/m 21 februari 1649

Secrete notulen Hoge Raad

Inv. nr. 76, 26 maart t/m 23 april 1648, 2 februari t/m 26 februari 1649